

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СІКОРА ГАЛИНА ВІКТОРІВНА

УДК 811.161.2'282'342

ДИСЕРТАЦІЯ

ФОНЕТИКА

СУЧАСНОГО ЛЬВІВСЬКОГО МОВЛЕННЯ

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Г. В. Сікора

Науковий керівник – **Гриценко Павло Юхимович**, доктор філологічних наук, професор

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Сікора Г. В. Фонетика сучасного львівського мовлення. –

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Інститут української мови НАН України. – Київ, 2020.

У дисертаційному дослідженні, яке виконане із застосуванням описового та зіставного методів у межах дослідницького напрямку, що іменують діалектологією міста (міською соціодіалектологією), вперше здійснено синхронний комплексний аналіз фонетики українського мовлення львів'ян.

Дисертацію виконано на матеріалах записів усного мовлення львів'ян 2000 – 2019 рр.; мовлення засобів масової комунікації, зокрема YouTube; Атлас української мови, регіональні словники, діалектологічні студії.

Львів, який розташований в ареалі поширення галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя та функціонування західноукраїнського (галицького) варіанта української літературної мови, у своєму мовленні зберігає виразні пізнавані риси.

Мовлення міста Львова впродовж свого розвитку змінювало свою лінгвальну природу, зумовлену внутрішньою динамікою мови та позамовними чинниками. До останніх належать зміни в адміністративному підпорядкуванні міста, а відповідно, зміна мови міського адміністрування й урядування; суспільно-ідеологічні тенденції щодо мовних канонів, пропагованих державами, до яких у різний час входило місто; постійна міграція українців із довкілля; імміграція (ще з княжих часів) та еміграція (до 40-их років ХХ ст.) поляків, імміграція росіян після 1939 року тощо. На тлі мовної поліфонії Львова до 1939 року домінували українська та польська мови, у радянський період – українська та російська мови, а в часи незалежності України – українська.

Виявлено, що фонетична система сучасного українського мовлення львів'ян становить систему, що склалася внаслідок тривалих впливів різних чинників, тому серед рис, які творять фонетику мовлення львів'ян як цілість виокремлено:

1) діалектні диференційні риси, зокрема ті, що постали внаслідок іншомовних впливів різного часу; 2) спільні риси для львівського мовлення і літературного стандарту, які мають виразні формальні та функційні особливості; 3) відхилення від літературної норми, які мають загальноукраїнський характер.

Специфіку фонетичної системи сучасного львівського українського мовлення творять діалектні диференційні риси вокалізму, консонантизму, просодії.

У вокалізмі сучасного мовлення львів'ян простежено такі виразні тенденції: підвищення (звуження) артикуляції вокалів і, навпаки, обниження (розширення) артикуляції вокалів; а також менш представлену вокальну гармонію (вокальну асиміляцію). Загалом специфіку вокалізму визначають такі риси: 1) підвищення (звуження) артикуляції вокалів (ненаголошених [e] – икання, [e] в позиції після [й], [o], діалектний переголос [a] > [e], [i]); 2) обниження (розширення) артикуляції вокалів – звуків [и], [e]; 3) напружене [и]; 3) вокальна гармонія; 4) функційне посилення звуків, зокрема звука [y] – унаслідок дуже поширеного серед львів'ян укання та звука [i] – унаслідок так само дуже продуктивного ікання; 5) збереження етимологічного [o]; 6) лабіалізація [a] перед [ǔ]; 7) відсутність лабіалізації [e] після м'яких приголосних (найчастіше шиплячих) та [j] перед споконвічно твердими приголосними; 8) епентеза.

Проаналізовано системи наголошеного й ненаголошеного вокалізму, виявлено спільне та відмінне в репертуарі явищ.

Специфіку консонантизму становлять такі діалектні явища: 1) пов'язані з динамікою слова, – протеза, епентеза, редукція, відсутність подовження приголосних в іменниках середн. роду перед давнім звукосполученням «палатальний приголосний + j»; 2) депалаталізація консонантів – тверда вимова передньоязикових та сонорних приголосних [л], [н] перед [i] з давнього [o] в нових закритих складах; депалаталізація губних приголосних [б], [п], [в], [м] та [р], що супроводжується йотацією; тверді [р] і [ц]; твердий приголосний у прикметникових суфіксах -ск-, -ук- та іменниковому суфіксі -иск(o), депалаталізований кінцевий [т] у дієсловах та інші вияви депалаталізації;

3) палатальність консонантів – напівпалатальні приголосні [г'], [ґ'], [к'], [х']; м'якість губних перед [а] замість літературних сполук [б'а], [п'а], [в'а], [м'а]; м'якість шиплячих; м'який [л'] та звукосполуки [л'а], [л'е], [л'у], [л'о] у словах іншомовного походження; дорсальна палатальність приголосних [з'], [с'], [ж'], [ц']; інші вияви палатальності; 4) комбінаторні зміни приголосних – асиміляція (сандгі) та дисиміляція; 5) ширше функційне навантаження приголосних фонем /г/, /ф/, /з/, /з'/, /ж/, /ж'/; 6) явища заміни, чергування, хитання консонатів – заступлення [л], альтернація, субститування.

Своєрідність просодії формують 1) більше експіраторне виділення ненаголошених голосних, що зумовлює помітне їх подовження, 2) контраст між наголошеними й ненаголошеними складами; 3) інше порівняно з літературною мовою наголошування типів словоформ, окремих слів, що усталені в мовленні.

Досліджено, що в сучасному львівському українському мовленні рухомий, із сильним нашаруванням парокситонези та має діалектну основу. Сучасний львівський український узус вирізняє поширення парокситонези – специфіки наголошування, що функціонує поряд із літературним непарокситонним на тлі рухомого наголосу. Як парокситонне (панівне), так і непарокситонне (менш представлене) діалектне диференційне наголошення в мовленні львів'ян здебільшого репрезентує послідовні акцентні особливості, що притаманні різним частинам мови, у межах яких виявлено як усталену акцентуацію морфем, так і непослідовні акцентні особливості, зафіксовані в окремих словах.

Підпорядкована ритмічним і мелодичним особливостям львівського мовлення редукція породжує алегрові форми слів та засвідчена в питомій і запозиченій лексиці, а основними її параметрами є позиція в слові (афереза, синкопа, апокопа), факультативність чи лексикалізація, дія в ненаголошених складах, кількісний вияв (один звук, звукосполучення, склад, частина слова), артикуляційні та позиційні характеристики редукованого звука, частиномовна належність, синтаксична позиція. Спроектована на спрощення вимови слова, редукція зумовлює втрату складу, перебудову ритмічної структури слова,

розширення можливостей сполучуваності голосних і приголосних, появу нових консонантних груп і гіатусу.

Гене́за фонетичних диференційних рис є різною: частина з них є питомими архаїчними українськими рисами, частина рис сформувалася внаслідок збереження говіркового мовлення оточення Львова; деякі риси постали під іншомовним впливом: унаслідок контактування з польською, російською, менше – німецькою мовами. Виявлено зв'язки з діалектним довкіллям, яке вплинуло на формування звукового образу мовлення Львова.

Диференційований підхід до підбору інформантів (зіставлення мовлення кількох поколінь) уможливив ствердити, що український львівський варіативний узус початку ХХІ ст. на фонетичному рівні різний у соціальних прошарках львів'ян, комунікативних ситуаціях (публічне / непублічне мовлення). Відзначено відмінність між архаїзованим мовленням старшої генерації львів'ян та іншими віковими групами мешканців міста, які можуть уживати лексику з діалектними фонетичними рисами зі стилістичною метою. Мовлення молоді відрізняється від інших вікових груп зорієнтованістю на літературну вимову чи на вимову російську. Фонетичні риси диференційовано за поширенням у різних вікових прошарках на III типи: I) такі, що простежено лише у львів'ян старшого віку; II) такі, що репрезентують диференційне функціонування в різних вікових прошарках; III) такі, що притаманні здебільшого всім мешканцям міста.

Досліджено ареалогію диференційних фонетичних рис у діалектному просторі. Серед них виявлено такі, що розширили своє функціонування поза мовним простором Львова і маніфестують вплив на сучасну українську мову.

Ключові слова: львівське українське мовлення початку ХХІ ст., мовлення львів'ян, сучасний львівський український узус, фонетика, фонетичні риси, вокалізм, консонантизм, просодія, наголошування, голосний звук, приголосний звук.

SUMMARY

Sikora G.V. Phonetics of modern Lviv speech. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis for the degree of Candidate of Philology (PhD), specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – Institute of Ukrainian Language of National Academy of Science of Ukraine. – Kyiv, 2020.

The thesis performed with the use of descriptive, functional and comparative methods within the research direction called dialectology of the city (urban social dialectology) presents for the first time a complex analysis of the phonetics of the Lvivians' Ukrainian speech.

The research is based on the oral speech of Lviv residents of 2000–2019; speech of the media, in particular, YouTube; Atlas of the Ukrainian language, regional dictionaries, scientific research works in dialectology.

The Lviv city being located in the territory of spreading of the Galician-Bukovinian group of accents of South-Western idiom and functioning of Western-Ukrainian (Galician) variant of the Ukrainian literary language preserves distinct well-known features.

Speech of Lviv during the process of its formation has been changing its lingual nature due to internal dynamics of language and extralinguistic factors. The latter contain the changes in administrative identity of the city, and accordingly, the change of the language of local administration and governing; social and ideological trends in the sphere of linguistic canons propagandized by the governments of the countries to which the city was included; continuous migration of Ukrainians from the suburbs to the city; immigration (beginning from the time of princes) and emigration of Poles (prior to the 40th of XXc.), immigration of Russians after 1939 etc. Amid linguistic polyphony of Lviv up to 1939 the Ukrainian and Polish languages had been dominating, Ukrainian and Russian dominated in the USSR period, and Ukrainian is leading in the times of independent Ukraine.

It was detected that phonetic system of modern Ukrainian speech of Lvivians was created in the result of longterm influence of various factors. Thus, among the features that create phonetics of Lvivians as a unity there have been identified 1) dialectal differential features, in particular, ones developed in the result of foreign influence of different periods; 2) common features for Lvivian speech and literary standard which

have clear formal and functional specifics; 3) deviations from the literary norm which have all-Ukrainian character.

Specificity of phonetic system of the Ukrainian Lvivian speech is created by differential features of vocalism, consonantism and prosody.

It has been identified that vocalism of modern Lvivian speech has such distinct tendencies: 1) increase (narrowing) of articulation of vocals and, on the contrary, decrease (expansion) of articulation of vocals; as well as less common vocal harmony (vocal assimilation). In general, specificity of vocalism is formed by the following features: increase (narrowing) of articulation of vocals (unstressed [e] – that sounds as [и] «икання», [e] in the position after [й], [o], dialect diphthong [a] > [e], [i]); 2) decrease (expansion) of articulation of vocals – sounds [и], [e]; 3) tense [и]; 3) vocal harmony; 4) functional strengthening of sounds, in particular, sound [y] – in the result of sound [y] usage «укання» which is very common among the Lvivian residents as well as sound [i] – in the result of «ікання»; 5) preservation of etimologic [o]; 6) labialisation of [a] in front of [й]; 7) absence of labialisation of [e] after soft consonants (mostly fricative) and [j] in front of originally hard consonants; 8) epenthesis.

Systems of stressed and unstressed vocalism have been analyzed. Common and different notions has been identified.

The specificity of consonantism is formed by the following dialectal phenomena: 1) phenomena related to the dynamics of the word – prosthesis, epenthesis, reduction, lack of elongation of consonants in nouns of neuter gender before the ancient sound combination «palatal consonant + j»; 2) depalatalization of consonants – hard pronunciation of front consonants and sonants [л], [н] in front of [i] from ancient [o] in new closed syllables; depalatalization of labial consonants [б], [п], [в], [м] and [р], which are accompanied by iotization; hard [р] and [ц]; hard consonant in adjective suffixes -ск-, -цк- and noun suffix -иск(o), depalatalized ending [т] in verbs and other occurrences of depalatalization; 3) palatality of consonants – half-palatal consonants [г'], [г'], [к'], [х']; softness of labial consonants in front of [a] instead of literary combinations [б'а], [п'а], [в'а], [м'а]; softness of fricatives; soft [л'] and sound

combinations [л'а], [л'е], [л'у], [л'о] in the words of foreign origin; dorsal palatality of consonants [ʒ'], [c'], [ʒ'], [ɲ']; other occurrences of palatality; 4) adaptive changes of consonants – assimilation (sandhi) and dissimilation; 5) wider functional load of consonant phonemes /ɾ/, /ɸ/, /ʒ/, /ʒ'/, /ʒ̥/, /ʒ̥'/; 6) notions of substitution, interchange, oscillation of consonants – replacement of [л], alternation, substitution.

Prosodic specificity is formed by: 1) stronger expiratory accentuation of unstressed vowels that causes their significant lengthening; 2) contrast between stressed and unstressed syllables; 3) different comparatively to literary language stressing of word form types, individual words established in speech.

It has been discovered that modern Ukrainian Lvivian speech has mobile stress with strong layering of paroxytonesis. Modern Ukrainian Lvivian usage distinguishes spreading of paroxytonesis – the specificity of stressing that functions along with literary non-paroxytonic stressing on the background of mobile stress. Both paroxytonic (dominating) and non-paroxytonic (less common) dialectal differential stressing in the speech of Lviv residents mostly represent consistent accent features that are common to different parts of speech, within which there is identified a steady accentuation of morphemes and inconsistent accentual specific features noticed in certain words.

Word reduction subordinate to rhythmic and melodic specificities of Lvivian speech generates allegro forms of words and is attested in specific and borrowed vocabulary, and its main parameters are the position in the word (apheresis, syncope, apocope), optionality or lexicalization, action in unstressed syllables, quantitative occurrence (one sound, sound combination, syllable, part of word), articulatory and positional characteristics of reduced sound, part-of-speech identity, syntactic position. Word reduction tooled for simplifying word pronunciation causes loss of syllable, rebuilding rhythmic word structure, expansion of variants of combination of vowels and consonants, occurrence of consonant groups and hiatus.

The genesis of phonetic features can be different: a part of them are specific archaic Ukrainian features, other have formed in the result of preservice of subdialect speech of Lviv suburbs; some features appeared under foreign influence: in the result of contact with the Polish, Russian and to a lesser extent with German languages. Identified

have been the connection with dialectal surrounding that has influenced the formation of sound image of Lvivian speech.

A differentiated approach to the selection of informants (comparison of the speech of several generations) made it possible to declare that Ukrainian Lvivian variable usage of the beginning of the XXI century at the phonetic level is different in the social strata of Lviv residents, communicative situations (public / non-public broadcasting). There is a difference between the archaic speech of the older generation of Lviv residents and other age groups of the city's residents, who can use vocabulary with dialectal phonetic features for stylistic purposes. Against the background of other age groups, young people's speech differs from other age groups in its focus on literary pronunciation or Russian pronunciation. Phonetic features are differentiated by spreading in different age strata into III types: I) such that it have been noted only in older Lviv residents; II) those that represent differential functioning in different age strata; III) such that are inherent to the majority of city residents.

The area of spreading of phonetic features in dialect space has been investigated. Among them there have been identified those that have expanded their functioning beyond the language space of Lviv and manifest their influence on the modern Ukrainian language.

Key words: Ukrainian Lvivian speech of the early XXI century, speech of Lviv residents, modern Ukrainian Lvivian usus, phonetics, phonetic features, vocalism, consonantism, prosody, stressing, vowel sound, consonant sound.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях України

1. Сікора Г. В. Реконструкція як прийом моделювання міського мовлення у діяхронії (до історії дослідження львівського койне). *Лінгвістика: зб. наук. пр.* Гол. ред. К. Д. Глуховцева. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. № 2 (39). С. 51–66.

2. Сікора Г. В. Високе функційне навантаження окремих приголосних фонем у сучасному львівському койне. *Лінгвістика: зб. наук. пр.* Гол. ред. К. Д. Глуховцева. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. № 1 (36). С. 88–103.

3. Сікора Г. В. Акцентуаційні особливості сучасного львівського койне. *Література та культура Полісся*. Відп. ред. д. філол. н., проф. Г. В. Самойленко. Вип. 86. Серія «Філологічні науки». № 8. Ніжин: Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя, 2017. С. 163–178.

4. Сікора Г. В. Текст міста як лінгвістичний феномен. *Українська мова*. 2016. № 4. С. 122–135.

5. Сікора Г. В. Львівське мовлення в термінах та визначення. *Термінологічний вісник*. Відп. ред. В. Л. Іващенко: У 2-х ч. К.: Ін-т укр. мови НАНУ, 2015. Вип. 3 (2). С. 62–80.

6. Сікора Г. Львівське мовлення як об'єкт лінгвоукраїністики. *Волинь – Житомирищина*. Житомир: Ред.-вид. відділ Житомирського педагог. ун-ту імені І. Франка, 2001. С. 162–170.

Статті в закордонних наукових виданнях

7. Сікора Г. Про одну із тенденцій розвитку сучасної української мови. *Jahrbuch der V. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht»*. Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2014 Herausgegeben von Olena Novikova, Peter Hilkes, Ulrich Schweier Verlag Otto Sagner, München – Berlin, 2015. S. 177–188.

Додаткові праці

8. Сікора Г. Фонетична варіантність у сучасному львівському мовленні. *Діалектологічні студії 13: Збірник пам'яти Наталі Хобзей*. Відп. ред. П. Гриценко, Т. Ястремська; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. С. 230–239.

9. Сікора Г. В. Галицькі граматики як джерело дослідження львівського койне. *Діалектологічні студії 12: Діалект і пам'ятка*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. М. Крип'якевича НАН України, 2019. С. 118–125.

10. Сікора Г. Львів у калейдоскопі лексикографії. *Діалектологічні студії 11: Слово – словник – корпус*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2018. С. 63–82.

11. Сікора Г. Мовний світ Львова [тези]. *VII Міждисциплінарні гуманітарні читання, присвячені 100-річчю Національної академії наук України: тези доповідей Міжнародної наукової конференції, 21 листопада 2018 року, м. Київ*. Відп. ред. Г. В. Боряк, А. В. Блануца. К., 2018. С. 116–118.

12. Сікора Г. В. Із спостережень над фонетикою іншомовних лексичних запозичень у сучасному мовленні мешканців Львова. *Студії з діалектології. Матеріали і дослідження*. Відп. ред. П. Ю. Гриценко. К.: КММ, 2017. Вип. 1. С. 108–116.

13. Сікора Г. В. Алегроформи у сучасному львівському мовленні. *Діалектологічні студії. 10: Традиції та новаторство в сучасних діалектологічних студіях*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. М. Крип'якевича НАНУ, 2015. С. 161–175.

14. Сікора Г. В. Редукція слова у мовленні львів'ян. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст [тези доповідей міжнародної конференції]*. За ред. П. Ю. Гриценка. К.: КММ, 2014. С. 442–445.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	15
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ЛЬВІВСЬКЕ МОВЛЕННЯ – ОБ’ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ	
СТУДІЙ	23
1.1. Львівське мовлення як лінгвальний феномен	23
1.2. Дослідження українського мовлення Львова	25
1.3. Дослідження інших сегментів мовлення Львова	31
1.4. Фонетика міського мовлення в лінгвістичних дослідженнях	40
Висновки до Розділу 1	45
РОЗДІЛ 2. ВОКАЛІЗМ	47
2.1. Підвищення вокалів	47
2.1.1. Підвищення ненаголошеного [e]	49
2.1.2. Підвищення ненаголошеного [e] у позиції після [й]	51
2.1.3. Підвищення ненаголошеного [o]	52
2.1.4. Переголос [a] > [e], [i]	57
2.2. Обниження вокалів	59
2.2.1. Обниження звука [и]	60
2.2.2. Обниження звука [e]	63
2.3. Ширше функційне навантаження звука [i]	65
2.4. Збереження етимологічного [o]	70
2.5. Лабіалізація [a] перед [ў]	71
2.6. Відсутність лабіалізації [e] після м’яких приголосних (найчастіше шиплячих) і [j] перед споконвічно твердими приголосними	72
2.7. Напружений [и]	74
2.8. Вокальна епентеза	75
2.9. Вокальна гармонія	76
Висновки до Розділу 2	78
РОЗДІЛ 3. КОНСОНАНТИЗМ	82
3.1. Протеза. Метатеза	82

3.2. Консонантна епентеза	88
3.3. Реалізація дифтонгів у лексиці іншомовного походження	91
3.4. Відсутність подовження м'яких приголосних	93
3.5. Депалаталізація	95
3.5.1. Тверда вимова передньоязикових і сонорних приголосних [л], [н] перед [і] з давнього [о] в нових закритих складах	96
3.5.2. Депалаталізація губних приголосних [б], [п], [в], [м] та [р]	98
3.5.3. Твердий [р]	99
3.5.4. Твердий [ц]	102
3.5.5. Твердий приголосний у прикметникових суфіксах -ск-, -цк- та іменниковому суфіксі -иск(о)	103
3.5.6. Депалаталізований кінцевий звук [т] в особових закінченнях дієслів... ..	106
3.6. Палатальність	107
3.6.1. Напівпалатальні приголосні [г'], [ґ'], [к'], [х']	107
3.6.2. М'яка вимова губних приголосних перед [а]	109
3.6.3. М'якість шиплячих	110
3.6.4. М'який [л'] та звукосполюки [л'а], [л'е], [л'у], [л'о] у словах іншомовного походження	114
3.6.5. Дорсальна палатальність приголосних [з'], [с'], [з'], [ц']	116
3.6.6. Інші вияви палатальності	119
3.7. Комбінаторні зміни приголосних	121
3.7.1. Асиміляція	122
3.7.2. Дисиміляція	128
3.8. Ширше функційне навантаження деяких приголосних фонем	129
3.8.1. Фонема /г/	130
3.8.2. Фонема /ф/	133
3.8.3. Фонemi /з/, /з'/, /ж/, /ж'/	137
3.9. Заступлення [л]	142
3.10. Альтернація	146
3.11. Субститування	148

3.12. Група приголосних [цв] / [кв]	153
Висновки до Розділу 3	154
РОЗДІЛ 4. АКЦЕНТУАЦІЙНО-ФОНЕТИЧНІ ЯВИЩА	157
4.1. Акцентуація	157
4.2. Тривалість і тон голосних звуків	165
4.3. Редукція	169
4.3.1. Афереза	171
4.3.2. Синкопа	173
4.3.3. Апокопа	180
Висновки до Розділу 4	186
ВИСНОВКИ	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	195
ДОДАТКИ	226
Додаток А. Карті, таблиці	227
Додаток Б. Типи диференційних фонетичних рис	233
Додаток В. Індекс диференційних фонетичних рис	238
Додаток Г. Тексти	274
Додаток Д. Список інформантів	529

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

відм.	Відміна
дав. в.	давальний відмінок
дієвідм.	Дієвідміна
док. вид	доконаний вид
жін. рід	жіночий рід
<i>заст.</i>	застаріле
<i>зменш.</i>	зменшене
знах. в.	знахідний відмінок
<i>італ.</i>	італійське
к.	карта
кл. в.	кличний відмінок
<i>лат.</i>	латинське
<i>літ.</i>	літературне
майб. час	майбутній час
мин. час	минулий час
місц. в.	місцевий відмінок
множ.	множина
наказ.	наказовий
<i>нім.</i>	німецьке
наз. в.	називний відмінок
обл.	область
ор. в.	орудний відмінок
одн.	однина
ос.	особа
род. в.	родовий відмінок
р-н	район
р.н.	рік народження
<i>рос.</i>	російське

с.	село
середн. рід	середній рід
стсл.	старослов'янське
п.	польське
т.зв.	так званий (а)
теп. Час	теперішній час
ч.	частина
чол. Рід	чоловічий рід

ВСТУП

Національна мова – складна система, компонентами якої є її різні структурно-функціональні різновиди, тобто форми її реалізації та функціонування в людському колективі: сільські територіальні діалекти, міське мовлення, соціальні діалекти, просторіччя, літературна мова.

Міське мовлення є важливим об'єктом лінгвістичних досліджень: не знаючи мовлення містян, складно з'ясувати дійсний стан сучасної національної мови, зрозуміти генезу та стилістичну диференціацію літературної мови, оцінити внесок різних соціальних груп у розвиток сучасної мови тощо.

Місто має свій мовленнєвий простір – *міське мовлення*, або *міське койне*, – наддіалектне утворення, що містить діалектні та літературні риси, міські спеціальні утворення. Міське мовлення, одна із значущих форм існування мови, об'єднує різні форми її побутування: літературне мовлення, міське просторіччя, діалектне мовлення, мовлення окремих соціальних, професійних, молодіжних груп. Наддіалектні форми усного мовлення часто стають вагомою передумовою формування літературних мов [Масенко 2007: 269–270; Селіванова 2006: 221] і національних варіантів літературних мов [Бевзенко 1980: 19–20; Шевельов 1987; Матвіяс 1998].

Сучасний науковий процес репрезентує поширення й утвердження урбаністики як універсальної багатоаспектної теми в багатьох дисциплінах, у яких у центрі уваги перебуває місто, а урбанолінгвістика сьогодні становить пріоритетний напрям лінгвістичних студій. Стрімкий розвиток досліджень міського мовлення розгортається в різноманітних дослідницьких контекстах, серед яких – урбанолінгвістичні праці, що спроектовані на дослідження міського мовлення. Вони формують дослідницький напрям, який іменують *діалектологією міста* чи *соціодіалектологією міста*. Серед світових надбань міської соціодіалектології є дослідження фонетики окремих чи кількох міст США (Л. Педерсон, В. Лабов), Німеччини (В. М. Жирмунський, П. Шлобінські, Х. Батт, М. Ліндлар), Польщі (Б. Дунай, Г. Курек, З. Штібер, Й. Піпчинська,

К. Яхімовська, М. Грухманова, М. Віташек-Самборська, М. Жак-Свенціцька, П. Париляк, Р. П'єткова, К. Джержавін, А. Майковська), Словенії (І. Д. Макарова), Росії (В. І. Чернишов, М. М. Каринський, О. В. Земська, Л. О. Вербицька, Т. І. Єрофєєва, О. В. Єрофєєва, К. І. Чуркіна та ін.), України (Я.-Б. Рудницький, Г. І. Меліка, Є. М. Степанов, Є. М. Санченко, С. С. Нередкова).

Місто Львів розташоване на території поширення *наддністрянського діалекту галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя*, в ареалі функціонування *західноукраїнського (галицького) варіанта української літературної мови* [див. Додаток А, к. 1].

Як міський лінгвофеномен, один із локальних різновидів української мови, мовлення міста Львова перебувало в полі наукових зацікавлень мовознавців, але й досі в українському мовознавстві відсутнє комплексне дослідження його діалектної специфіки, зокрема на фонетичному рівні. Отож і до сьогодні зберігають актуальність слова Ю. Шевельова щодо його дослідження: «Буває так, що дослідник шукає для себе теми, але тут тема шукала дослідника Вона бо мала перед тим і обіцяла мати далі вирішальний вплив на весь дальший розвиток української літературної мови» [Шевельов 1996: 7–8].

Актуальність теми зумовлена загальним недостатнім вивченням українського мовлення містян, зокрема їхньої фонетики, відсутністю аналізу фонетичного рівня львівського мовлення поч. ХХІ ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової проблематики відділу діалектології Інституту української мови НАН України, зокрема тем «Сучасні українські діалекти: дескриптивний та лексикографічний аспекти вивчення» (номер державної реєстрації 0110U002450), «Діалектне явище в континуумі національної мови та міжмовних зв'язках» (номер державної реєстрації 0115U002255), «Українські діалекти в синхронії та діахронії» (номер державної реєстрації 0120U000186).

Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Інституту української мови НАН України (протокол № 11 від 23 грудня 1999 року).

Мета роботи – дослідити фонетику українського львівського мовлення початку ХХІ ст. на тлі літературного стандарту та діалектного довкілля.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- дослідити вокалізм і консонантизм українського мовлення соціуму Львова;
- виявити та проаналізувати просодичні особливості українського мовлення львів'ян;
- дослідити особливості поширення рис вокалізму, консонантизму та просодії в мовленні соціуму Львова;
- визначити та проаналізувати фонетичний і просодичний узуси українського мовлення у Львові;
- з'ясувати генезу фонетичних рис українського мовлення у Львові;
- окреслити відношення фонетичних особливостей українського львівського мовлення до діалектного довкілля.

Об'єктом дослідження є українське усне мовлення соціуму Львова початку ХХІ ст.

Предмет дослідження – фонетичні й акцентні риси українського львівського мовлення на тлі літературного стандарту та діалектного довкілля.

Джерелами дослідження є власні записи усного мовлення львів'ян 2000 – 2019 рр.; мовлення в засобах масової комунікації, зокрема YouTube; Атлас української мови, регіональні словники, діалектологічні студії.

Методи дослідження. Дослідження здійснено за допомогою *описового методу*, який використано в аналізі мовних рис, інтерпретації та узагальненні результатів вивчення об'єкта. *Зіставний метод* уможливив кореляцію структури й узусу, літературної норми та регіональної діалектної норми, старої львівської норми та сучасного львівського узусу; виявлення динаміки фонетичних рис.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній уперше в лінгвоукраїністиці досліджено фонетику сучасного львівського мовлення з увагою до діалектного довкілля міста та літературної норми, з'ясовано генезу фонетичних рис, проаналізовано специфіку їхнього функціонування в мовленні

соціуму Львова, виявлено їхню ареалогію та вплив деяких рис на сучасну українську мову.

Теоретичне значення дослідження визначають поглиблення методів і прийомів вивчення міського мовлення як важливого простору реалізації та функціонування національної мови; з'ясування особливостей та генези фонетичних рис львівського мовлення, чинників їхнього усталення; опис тенденцій розвитку українського мовлення сучасного міста.

Практична цінність дослідження полягає в тому, що його результати розширюють емпіричну базу української діалектології та можуть бути використані для зіставного аналізу мовлення інших міст України, дослідження стану міського мовлення початку XXI ст. Укладений корпус текстів може слугувати джерелом для наступних мовознавчих студій. Матеріали дослідження можуть бути використані для викладання спецкурсів з діалектології, урбанолінгвістики, історії української мови, історії української літературної мови тощо, для написання підручників та інших лінгвістичних праць із вказаних дисциплін.

Особистий внесок здобувача – створення фонотеки й текстотеки львівського мовлення поч. XX ст., аналіз і систематизація матеріалу, формулювання наукових положень і висновків. Усі статті за матеріалами дисертації написано одноосібно.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення й результати дисертації представлено в доповідях на *міжнародних конференціях, семінарах*: Міжнародній діалектологічній конференції (Житомир, 2000), Міжнародній науковій конференції «Problemy dialektografii słowiańskiej» (Влодава, 2001), XII засіданні наукового семінару «Актуальні проблеми діалектології» «Інтерференція та запозичення в діалектах» (Львів, 2009), Міжнародній науковій конференції «Північноукраїнське наріччя в історії української мови» (Житомир, 2010), XIV засіданні наукового семінару «Актуальні проблеми діалектології» «Традиції та новаторство в сучасних діалектологічних студіях» (Львів, 2012), Міжнародній науковій конференції «Діалекти в синхронії

та діяхронії: загальнослов'янський контекст» (Київ, 2014), V Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Dialog der Sprachen - Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht» (Мюнхен, 2014), Міжнародній науковій конференції «Діалектний текст як джерело лінгвістичних студій» (Київ, 2015), Х ювілейній Міжнародній науковій конференції «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 2015), XV Міжнародному діалектологічному семінарі «Актуальні проблеми діалектології. Діалект і пам'ятка» (Львів, 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «IV Міждисциплінарні гуманітарні читання» (Київ, 2015), Міжнародній науковій конференції «Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекології. До 30-річчя Чорнобильської трагедії» (Київ, 2016), XVI Міжнародному діалектологічному семінарі «Актуальні проблеми діалектології. Книжки про слова. Історична та діалектна лексикографія» (Львів, 2017), Міжнародній діалектологічній конференції «Діалектологія у структурі лінгвістичних знань» (Київ, 2018); IX Міжнародному конгресі українців (Київ, 2018); Міжнародній науковій конференції «Українська філологія: школи, постаті, проблеми» (до 170-річчя заснування кафедри української словесності у Львівському університеті) (Львів, 2018); Міжнародній науковій конференції «VII Міждисциплінарні гуманітарні читання», присвяченій 100-річчю Національної академії наук України (Київ, 2018), Міжнародній науковій конференції «Слов'янські діалекти в синхроні та діяхронії» (Київ, 2019), Міжнародній науковій конференції «Діалектний часопростір. Світлої пам'яті Наталі Хобзей» (Львів, 2019), Міжнародній діалектологічній конференції «Język w regionie – region w języku IV» (Познань, 2020), Міжнародній науковій конференції «Діалект: статус, евристичний потенціал, прагматика» (Київ, 2020); *всеукраїнських засіданнях, читаннях, форумах*: відкритому засіданні відділу діалектології «Ярмарка діалектологічних ідей» (Київ, 2001), II Всеукраїнському лінгвістичному форумі молодих учених (Київ, 2012), Всеукраїнських Грищенківських читаннях (Ніжин, 2016), Наукових читаннях пам'яті професора Миколи Никончука (Житомир, 2017), Восьмих Ісаєвичівських читаннях «Львів в історії та культурі України, Центрально-Східної Європи» (Львів, 2018).

Публікації. Основні положення дослідження висвітлено в 14 публікаціях, із яких 6 – у фахових виданнях України, 1 – у закордонному збірнику наукових праць, 7 – в інших виданнях.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, списку умовних скорочень, чотирьох розділів із висновками до них, загальних висновків, списку використаної літератури (285 позицій) і додатків (Додаток А. Карті, таблиці, Додаток Б. Типи диференційних фонетичних рис, Додаток В. Індекс диференційних рис, Додаток Г. Тексти, Додаток Д. Список інформантів).

Повний обсяг дисертації становить 532 с., із них основного тексту 194 с.

ЛЬВІВСЬКЕ МОВЛЕННЯ – ОБ’ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЙ

1.1. Львівське мовлення як лінгвальний феномен

Львівське мовлення сформоване в складних історичних умовах перебування Львова в складі різних державних утворень: Галицько-Волинського князівства (від часу заснування Львова до 1349 р.), Речі Посполитої (1349 – 1772), Австро-Угорської імперії (1772 – 1918), Польщі (1918 – 1939), Радянського Союзу (1939 – 1941, 1944 – 1991), Генерал-Губернаторства із центром у Кракові (1941 – 1944), України (з 1991). Упродовж існування міста його лінгвальна характеристика змінювалася, що було зумовлено внутрішньою динамікою мови та позамовними чинниками. До останніх належать зміни в адміністративному підпорядкуванні міста, а відповідно, зміна мови міського адміністрування й урядування; суспільно-ідеологічні тенденції щодо мовних канонів, пропагованих державами, до яких у різний час входило місто; постійна міграція українців із довкілля; імміграція (ще з княжих часів) та еміграція (до 40-их років ХХ ст.) поляків, імміграція росіян після 1939 року тощо. Це спричиняло динаміку мовної ситуації у Львові: зміну панівного ідіома як мови із статусом державної; побутування, взаємодію та функційну лакунарність різних ідіомів: національних мов, їхніх діалектних, наддіалектних, просторічних, літературних форм.

Українське мовлення Львова впродовж свого розвитку перебувало під впливами польської, німецької, російської мов, їдишу, літературного стандарту української мови [див. Додаток А, табл. 3]. На тлі мовної поліфонії дорадянського Львова домінували дві мови: українська та польська, що зумовлювало специфіку досліджуваного локусу – історично зумовлені українсько-польські диглосію та білінгвізм, верхньою межею яких прийнято вважати 1939 рік. Українське та польське львівське мовлення формувалися в тісній взаємодії, наслідком чого стали взаємні впливи на всіх мовних рівнях, однак у подальшому вони розвивалися неоднаково.

За припущенням Ю. Шевельова, на 1900 р. у місті Львові на базі наддністрянського діалекту витворювалося *українське койне* – цілісна мовна структура зі своїми ознаками й повноцінним функціонуванням: «Спілкування між освіченими людьми, що розмовляли західноукраїнськими говірками, найжвавіше відбувалося у Львові. Можна припустити, що на 1900 р. у місті витворювалося *галицьке чи галицько-буковинське койне*, в основі якого лежав наддністрянський діалект (курсив наш – Г.С.), але це питання потребує докладнішого вивчення, а джерельні відомості про розмовну мову освіченої верстви дуже скупі» [Шевельов 1987: 27]. У своїх спогадах галицький педагог професор І. Кокорудз писав: «Під час, коли на Україні рідко язык українсько-руський є розговорним між тамошньою інтелігенцією, то в Галичині говорять ним як у простій хаті, так і в найелегантніших і найвищих сальонах...» [Там само: 25]. Живильними соками для «українськості» Львова були постійні допливи мешканців підльвівських сіл, носіїв наддністрянського говору української мови. Тогочасне усне українське літературне мовлення львів'ян можна означити як *стару львівську норму*, яку формували властиві мовленню львівської інтелігенції діалектні диференційні риси всіх мовних рівнів, утверджені й пропаговані на всю Галичину галицькими граматиками.

У радянський період у Львові домінували українська та російська мови, а в часи незалежності України – українська.

Підпорядкування різним державним утворенням, їхні різні суспільно-ідеологічні державні тенденції у сфері мовних канонів впливали на мовну ситуацію у Львові, що породжувало впродовж різних епох її змінний характер та, як уже було зауважено, позначилося на лінгвальній природі міста.

Львівське мовлення впродовж століття привертає увагу дослідників, які намагалися осмислити цю мовознавчу проблему в різні часові зрізи крізь призму різних аспектів і різної повноти охоплення наукових зацікавлень. На сьогодні існує низка праць, що репрезентують дослідження українського, польського, єврейського, російського мовлення Львова минулого та сучасного.

Специфіка лінгвальної природи львівського мовлення, зокрема його різнопланова стратифікація, комунікативні можливості й обсяги функціонування, віддзеркалилися й у досить широкій термінологічній парадигмі, що виформувалася на позначення цього об'єкта дослідження [див. Додаток А, табл. 2, 1].

Термінологічний різнобій на позначення львівського мовлення формує варіантність термінів і не є винятковим явищем у лінгвістиці, оскільки, по-перше, вказує на намагання осмислити феномен львівського мовлення та зумовлений різним розумінням лінгвальної сутності львівського мовлення чи його складників; по-друге, це притаманно метамові досліджень міського мовлення загалом.

1.2. Дослідження українського мовлення Львова

Розвиток вивчення українського мовлення львів'ян розвивався у двох напрямках: дослідження сучасного дослідникам стану та дослідження його минулого стану.

Науковий доробок В. І. Сімовича, який із 1933 р. по 1944 р. жив і працював у Львові та якого Ю. Шевельов назвав «вдумливим спостерігачем мови українського Львова» [Шевельов 1987: 224], репрезентує погляди вченого на актуальні в той час питання культури мови різних соціальних прошарків львів'ян і галичан. Свої спостереження щодо характеристики мовної ситуації Львова початку ХХ ст. він виклав у низці своїх статей, де подав деякі загальні зауваги щодо очищення мовлення від полонізмів, росіянізмів [Сімович 2005 г; Сімович 2005ж; Сімович 2005в; Сімович 2005а], специфіки львівського мовного етикету [Сімович 2005г]; мови львівських акторів [Сімович 2005є], усного мовлення львів'ян та особливостей правопису [Сімович 2005д], мовних проблем крізь призму шкільної освіти [Сімович 2005е], мови вивісок львівських магазинів [Сімович 2005б]¹.

¹ Статті написані у 30-40-их рр. ХХ ст., окрім статті «Хто у нас знає мову» (1907).

Монографія Я.-Б. Рудницького «Lemberger ukrainische Stadtmundart: (Znesinnja)» (1943)² стала першим описовим дослідженням українського мовлення Львова, а водночас і першою працею в україністиці, присвяченою міському мовленню. Використавши власні записи 1929 – 1938 рр., Я.-Б. Рудницький реалізував синхронний мовний портрет міста на мовних свідченнях представників соціальних низів Львова, носіїв передміської знесінської говірки міста, на фонетичному, морфологічному, словотвірному, синтаксичному та лексичному рівнях; додатками стали словник арготичної лексики й тексти у трьох варіантах: німецькою, українською та польською мовами³. У дослідженні приділено увагу міжмовним зв'язкам, зокрема впливам польської мови на львівське українське мовлення й навпаки – української мови на польське львівське мовлення.

У 1952 р. Я.-Б. Рудницький опублікував статтю «Львівський говір», у якій наголосив на значущості досліджень мови міста для української діалектології, укладнив історію написання монографії «Lemberger ukrainische Stadtmundart: (Znesinnja)», подав загальну характеристику цієї роботи та позитивні рецензії лінгвістів [Рудницький 1952: 79–84].

Застосувавши соціолінгвістичний підхід, Ю. Шевельов розглядав постання львівського койне, його функціонування крізь призму історії української мови I-ої пол. XX ст., роль як формотворчої бази української мови всієї Галичини і твірної основи західноукраїнського варіанта української літературної мови [Шевельов 1987]; на тлі галицьких впливів загалом виокремив характерні ознаки львівського койне на різних структурних рівнях на період 40-их рр. минулого століття, що були інкорпоровані в українську літературну мову [Шевельов 1996].

Описовий метод в аналізі львівського мовлення початку XXI ст. застосувала Г. В. Сікора, яка вперше після тривалого періоду від появи дослідження Я.-Б. Рудницького розвинула ідею синхронного дослідження львівського мовлення, окреслила напрямки його аналізу та розпочала комплексне опрацювання [див. Список використаної літератури: 210–212].

² Робота вийшла друком німецькою мовою у двох виданнях (1943, 1993).

³ Український і польський варіанти текстів є ідентичними, а відрізняються лише графікою.

О. М. Палінська на основі свідчень мовлення львів'ян і жителів Західної України поставила за мету дослідити кодові перемикання [Палінська 2009], з'ясувати ставлення носіїв мови різних регіонів України до львівського мовлення [Палінська 2010; Палінська 2012], основним висновком яких була теза щодо міфологізованих уявлень про мовлення львів'ян, а отримані результати свідчили про вищий статус нормативного українського мовлення порівняно із львівським.

Загальні коментарі щодо впливу російської мови на мовлення львів'ян подано в соціолінгвістичних есеях студентів НаУКМА Х. Косоноцької «Мовна ситуація Львова» [Косоноцька 2010] та В. Ніколенка «Leopolis multiplex (лінгвістична пастораль)» [Ніколенко 2010].

Принагідні спорадичні зауваження щодо мовних рис львів'ян подав П. І. Приступа, аналізуючи фонетичні, морфологічні та синтаксичні особливості наддністрянських говірок, що поширені в центральній частині Львівської обл., на північний захід від Львова [Приступа 1957]. Скупі відомості про фонетичні особливості львівського мовлення на тлі спостережень над мовленням Львівщини подає також І. І. Ковалик [Ковалик 1965].

Початок лексикографування української львівської лексики поклав уже згадуваний словник арготичної лексики Я.-Б. Рудницького, вміщений у його монографії⁴ [Rudnyćkuj: 121–139].

Внесок у дослідження львівського мовлення О. Горбача полягає в залученні до наукового обігу арготичної лексики, яка функціонувала у Львові в I-й пол. XX ст. і була складником галицького арго, що знайшло втілення в праці «Арго на Україні» [Горбач 2006⁵]. Використавши надбання Г. Фельштинського, А. Курки, Й. Яворського, Я.-Б. Рудницького та доповнивши їх власними матеріалами, О. Горбач уклав словник арготичної лексики низів населення українських міст, дослідив її поширення в українському міському просторі Львова, Дрогобича, Тернополя, Золочева, Станіславова, Коломиї [Горбач 2006: 127–164] і розв'язав

⁴ Словничок «Wörterverzeichnis» налічує близько 300 львівських арготизмів. Як слушно спостеріг О. Горбач, у ньому автор використав лексикографічні матеріали словників А. Курки (51 арг.) і Й. Яворського (32 арг.), а також арготизми художніх творів І. Франка, П. Марійчина, Б. Нижанківського, І. Керницького [Горбач 2006: 50, 56].

⁵ У 2006 р. перевидано працю О. Горбача «Арго в Україні» було передруковано діаспорне видання О. Горбача, яке сьогодні є бібліографічною рідкістю.

питання етимології, семантики, територіального й соціального поширення цієї лексики. Використавши матеріали О. Горбача, індекс арготизмів (серед яких і арготизми львівські) уклала Т. О. Ястремська [*Індекс арготизмів 2006*].

У період незалежної України львівську діалектну лексику фіксували короткі словники, які мають характер додатків та вміщені в сучасних художніх, публіцистичних, фольклорних, історико-мемуарних та ін. працях [*Словничок злодійської мови Львова 2001: 204–210; Винничук 2002: 184–190; Винничук 2003; Винничук 2014; Словник іншомовних і маловживаних слів 2004; Словник діалектизмів 2006; Короткий словник львівської гвари 2004*]. Окремим виданням вийшов укладений львівським журналістом А. Борковським аматорський ілюстрований словник «Гвара. Автентична львівська абетка. Словник»⁶, розрахований на широкого читача [*Гвара. Автентична львівська абетка. Словник 2011*].

Лексику львівського мовлення також фіксують словники електронного ресурсу [*Батярський словник; Словник галицького діалекту; Словник львівського балаку 1; Словник львівського балаку 2; Тлумачний словник львівської гвари; Короткий словник львівської гвари*].

Наступним етапом розвитку лексикографічного опрацювання львівського мовлення стала поява фахових словників: М. Я. Левицької, М. Мовної та колективу авторів відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України [*Левицька 2007; Мовна 2013; ЛЛ*].

Лексикографічні дослідження львів'янок М. Я. Левицької та М. Мовної відтворюють мовну картину Львова початку минулого століття.

У своїй праці «Словник мовно-літературної практики часописів Львова (20 – 30-ті роки ХХ століття)» М. Я. Левицька зафіксувала львівський лексикон початку минулого століття за матеріалами текстів періодичних видань Львова [*Левицька 2007*]. Словник складають як лексеми, марковані за регіональним

⁶ Словник вийшов у кількох виданнях (2011, 2012, 2013, 2015 роках). Наголоси в реєстрових словах цього словника відсутні; тлумачення подано не лише літературною мовою, а й діалектною (зокрема використано фонетичні та лексичні діалектизми). Деякі словникові статті мають розлогіші дефініції в гумористичному викладі.

уживанням, так і лексеми, що маніфестують загальноукраїнську літературну норму аналізованого періоду загалом⁷.

Лексичне багатство львівського койне першої третини ХХ ст. ілюструє «Словник львівської говірки першої третини ХХ століття» М. В. Мовної [Мовна 2013], який було укладено на підставі записів від чотирьох десятків носіїв тогочасної живої мовленнєвої традиції та звірено з даними інших лексикографічних праць. У роботі подано фразеологічний матеріал, наведено підбірку синонімічних гнізд до слів.

Львівський іменник першої половини ХХ ст. репрезентовано в словнику авторства львівської дослідниці Л. Є. Дуди, який став першою в українському мовознавстві лексикографічною працею про зв'язок імені людини з віросповіданням, належністю до соціальної групи, віком, державно-політичним контекстом, що ілюструють додатки до словника⁸ [Імена львів'ян першої половини ХХ ст. 2020].

Найповнішою лексикографічною працею академічного рівня став тлумачний словник колективу співробітників відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Н. Хобзей, К. Сімович, Т. Ястремської, Г. Дидик-Меуш «Лексикон львівський: поважно і на жарт», у якому репрезентовано лексику львівського мовлення ХХ ст. за диференційним щодо літературної мови принципом [Л/Л]⁹. Перше видання «Лексикону львівського...» удокладнюють ремарки, що вказують на функціонування лексеми (словосполучення, фразеологізмів тощо) у різних вікових групах¹⁰; у наступних виданнях такі ремарки знято. Джерельною базою словника стали художня та мемуарна література авторів-львів'ян, надбання попередників та власні спостереження над сучасним львівським мовленням. Словник містить понад 12 тис. лексичних одиниць: регіональних слів, сталих словосполучень,

⁷ Див. рецензію М. Мовної [Мовна 2008].

⁸ Реєстр словника, для укладання якого використано метричні книги про народження парафіян львівської церкви Св. Параскеви П'ятниці, вміщує 2798 імен та варіантів.

⁹ Словник вийшов у чотирьох виданнях: 2009, 2012, 2015, 2019 рр.

¹⁰ Вважаємо доцільним подання тільки ремарки *ст.*

фразеологізмів, прислів'їв та приказок; до реєстру словника введено деякі львівські топоніми; додатком до словника став «Іменник» [ЛЛ : 656–662].

Окремий напрям дослідження львівського мовлення формують сучасні описові лінгвістичні праці, у яких поставлено за мету реконструювати мову львів'ян у попередніх часових зрізах [Луньо 2013; Підкуймуха 2016; Підкуймуха 2020].

Аналіз офіційного чоловічого та жіночого іменника періоду ХІХ – першої половини ХХ ст., на матеріалах львівських парафіяльних метричних книг виконала львівська дослідниця Л. Є. Луньо (Дуда) у своїй кандидатській дисертації [Луньо 2013], матеріал якої згодом увійшов у вже згадуваний словник [Імена львів'ян першої половини ХХ ст. 2020].

Використавши спадщину літературного угруповання «Дванадцятка» 30-их років ХХ ст., відтворення лексики українського міжвоєнного Львова минулого століття в кандидатському дослідженні реалізувала Л. М. Підкуймуха [Підкуймуха 2016], на основі якого підготувала монографію «Мова Львова, або коли й батяри говорили» [Підкуймуха 2020].

Етнолінгвістичний підхід до лексичного складу львівського мовлення застосувала Н. В. Хобзей: пояснила специфіку лінгвальної природи мовлення львів'ян минулого й дала характеристику лексичному пластові мови Львова відповідно до його історичних періодів [Хобзей 2007]; зосередила увагу на давніх назвах львів'ян, назвах осіб за національністю, які мешкали у Львові [Хобзей 2008]; проаналізувала історичні передумови формування лексичного складу мовлення львів'ян [Хобзей 2009; Хобзей 2018]; дослідила запозичення із польської мови, зокрема в дієсловах з префіксом *ви-* [Хобзей 2010 а] та лексичні запозичення з мовлення євреїв [Хобзей 2010 б]; подала окремі коментарі про кулінарну лексику, що функціонує у Львові, на тлі аналізу галицької лексики [Хобзей 2013] й загальну інформацію про лексичні особливості мовлення галичан [Хобзей 2018].

Огляд і аналіз деяких львівських топонімів виконала в статті «Власні назви дільниць та історичних частин м. Львова: минуле і сучасне» Л. Р. Осташ [Осташ 2009].

1.3. Дослідження інших сегментів мовлення Львова

Польське мовлення мешканців Львова перебуває в колі лінгвістичних зацікавлень як полоністів, так і україністів.

Першими дослідженнями львівського мовлення були польськомовні синхронні лексикографічні праці кінця XIX – початку XX ст., увагу яких було сконцентровано на польському арготичному мовленні [Фельштинський 2006¹¹; Kurka 1907¹²; Jaworski 1901¹³; Estreicher 1903; див. Горбач 1993; Ludwikowski, Walczak 1922].

Дослідження давнього польського соціолекту Львова на основі аналізованих лексикографічних праць провели на сучасному етапі польські дослідники: характеристику львівської «босянської» мови реалізував Ф. Плути [Pluta 2002] і аналіз соціолекту злочинців – М. Рак [Rak 2015; Rak 2016].

У 60 – 70 рр. XX ст. польська львівська лексика була зафіксована в рукописному (словники З. Кіасової, В. Сролжіня, Р. Ворняковського), а згодом – в електронному [Gwara lwowska; Słownik bałaku lwowskiego; Słownik naszych dziadków bałaku lwowskiego] форматах.

Загальні спостереження щодо мовних особливостей Львова в контексті мовлення поляків у Східній Галичині зробили на початку минулого століття К. Нітц [Nitsch 1913] і Т. Лер-Сплавінський [Lehr-Splawiński 2006¹⁴].

Проблему українсько-польської взаємодії демонструють написані з прескрипційних позицій стаття Р. Кубінського «Błędy ortograficzne i gramatyczne w zadaniach uczniów lwowskich» [Kubiński 1923: 145–148] і статті Я. Янова «Błędy

¹¹ Передрук О. Горбача. Оригінал праці – це рукопис під назвою «Wiadomość o Języku Bosańskim w Galicyi do uzupełnień Słownika Lindego napisał ks. Henryk Felsztyński Lwowianin».

¹² У 1896, 1899 роках вийшли друком попередні видання цієї праці, а в 2015 році – перевидання [Kurka 2015].

¹³ У 1902 році побачило світ наступне видання.

¹⁴ Передрук: Lehr-Splawiński Т. О мowie Polaków w Galicji wschodniej. *Język Polski II*. 1914. S. 40–51.

ortograficzne i gramatyczne w zadaniach polskich Rusinów lwowskich» [Janów 1924a: 12–16] та «Jeszcze o błędach ortograficznych i gramatycznych w zadaniach polskich Rusinów lwowskich» [Janów 1924b: 51–52]. Матеріалом для цих досліджень слугували завдання з польської мови польськомовних учнів (Р. Кубінський) та учнів-українців львівських гімназій (Я. Янів), у яких орфографічні помилки свідчили про польсько-українську інтерференцію. На той час ця наукова ідея не була реалізованою, однак її розвивали сучасні українські дослідники-полоністи Л. Р. Король [Король 2007; Король 2009] та А. М. Кравчук [Krawczuk 2006].

Характеристику мовлення польськомовного Львова на сучасному авторам синхронному зрізі простежили львівські гімназисти під керівництвом Г. Брейта¹⁵ в статті «Gwara lwowska» [Gwara lwowska 1938: 85–87]. Автори вказували на неопрацьованість львівського говору як найпопулярнішого з польських діалектів, розглядали диференційні ознаки мовлення львів'ян-поляків на всіх мовних рівнях у зіставленні із загальнопольською мовою, зауважували соціальну різноманітність лексики передвоєнного Львова поряд зі спільністю фонетичних рис у всіх функційних різновидах, специфічну просодію з довгими та короткими складами, лексичні запозичення з німецької, української, турецької та угорської мов.

У 1934 р. Г. Фогельфангер та К. Вайда опублікували книгу «Szczepko i Tońko: Dialogi radiowe z «Wesołej Lwowskiej Fali» [Wajda, Vogelfänger 1989¹⁶]. Ця праця стала одним із основних джерел для наступних досліджень польського мовлення передвоєнного Львова, оскільки засвідчувала тексти радіопередачі «Wesoła Lwowska Fala», що виходила в 1933 – 1939 рр. у загальнопольському ефірі та сприяла високій популярності, а згодом – і міфологізації львівського балаку¹⁷. Популярна радіопередача актуалізувала традицію стилізації текстів львівських письменників, зокрема гумористів і сатириків, що визначило

¹⁵ Генріх Брейт (1901–1941) – польський мовознавець, журналіст, народжений у Львові.

¹⁶ Репринтне видання.

¹⁷ Ведучі, корінні львів'яни Г. Фогельфангер та К. Вайда, т.зв. «львівські батяри» під псевдонімами То́нко (Тонько) та Szczepcio (Щепцьо) популяризували серед шести мільйонів слухачів міжвоєнної Польщі львівське мовлення. Автором цих діалогів був В. Будзинський, юрист, за вподобаннями – працівник радіомовлення та сценарист, актор, режисер. Радіодіалоги були стилізованими, представленими у форматі текстів і стали зразком живого усного мовлення польськомовних львів'ян довоєнного періоду.

специфіку функціонування балаку. Через півстоліття це мовно-культурне явище знову стало об'єктом уваги, про що свідчить поява й інших праць, у яких подано текстові записи радіодіалогів та принагідні зауваги щодо лінгвістичного портрету мовлення Львова: «*Na wesolej lwowskiej fali*» В. Шольгіня (Варшава) [*Na wesolej lwowskiej fali* 1991], «*Same Hece czyli Wesoła Lwowska Fala*», редакторами останньої стали М. Буцік і В. Валенський (Ополе) [*Same Hece czyli Wesoła Lwowska Fala* 1991].

Першою науковою студією, у якій проведено дослідження львівського мовлення минулого, є стаття Б. Рикель «*O języku Wilczków mieszczan lwowskich XVII w.*», у якій опрацьовано домашню книгу під назвою «*Pamiętnik Wilczków*» львівської міщанської родини Вілчків [*Rykiel* 1963]. Пам'ятка фіксує записи трьох поколінь від 1640 до 1714 рр. із родинного та публічного життя (реєстр домашніх витрат, список боржників, фрагмент бухгалтерської книги та копію документа з політичного життя) й унаочнює риси, відмінні від загальнопольської мови та посталі внаслідок впливу української мови. Детальний опис пам'ятки та її лінгвістичний аналіз засвідчив, що пам'ятка є репрезентантом польської периферійної мови із виразними діалектними ознаками на всіх мовних рівнях, зумовленими впливом української (особливо на фонетичному рівні) та латинської мов; простежено тенденцію до збільшення кількості таких мовних рис у молодшого покоління.

Новий етап розвитку досліджень передвоєнного польськомовного Львова (до 1939 року) започаткували праці польської дослідниці З. Курцовой, яка успішно застосувала реконструктивний підхід до аналізу редукованого після 1939 року польського мовного ареалу Львова¹⁸.

У ґрунтовному монографічному дослідженні «*Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*» [*Kurzowa* 1985] З. Курцова вперше комплексно проаналізувала мовлення Львова в контексті функціонування

¹⁸ Результати її наукового пошуку репрезентують праці «*Język miejski przedwojennego Lwowa*» (1979), «*Gwara miejska Lwowa*» (1981), «*Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*» (1983, 1985, 2006), «*Lwowskie piosenki uliczne, kabaretowe i okolicznościowe do 1939 roku*» (1989, у співавторстві), «*O mowie polaków na kresach wschodnich*» (1993).

польської мови на південно-східних землях¹⁹. Монографія містить історичну та соціолінгвістичну інформацію про мовну картину передвоєнного міста, його соціальну диференціацію, характеристику всіх мовних рівнів, українсько-польські інтерферентні процеси, словник діалектної лексики південно-східного регіону, яка функціонує і у Львові²⁰. Окремі розділи присвячені фонетиці польської мови представників інтелігенції (культурному діалекту Львова) та низьких соціальних прошарків у Львові (львівській міській говірці), а також фонетичним рисам, поширеним на території південного (південно-східного) периферійного (окраїнного чи кресового) діалекту польської мови.

Праця З. Курцовой стала вагомою в польському мовознавстві, оскільки привернула увагу майбутніх дослідників до польського львівського мовлення як лінгвістичного об'єкта і почала виконувати роль джерельної бази чи зіставного матеріалу для подальших студій. Зокрема, фразеологічний склад львівського мовлення до 1939 року згодом проаналізував на матеріалі «Словника» З. Курцовой М. Рак у своїй студії «Zapozyczenia we frazeologii polszczyzny Lwowa na materiale Słownika Zofii Kurzowej» [Rak 2010]²¹.

Своє бачення реконструкту львівського польського мовлення до 1939 року представниця вроцлавської лінгвістичної школи І. Зайфферт-Наука реалізувала в монографії «Dawny dialekt miejski Lwowa» [Seiffert-Nauka 1992], спираючись на теоретичні засади вивчення міського мовлення А. Фурдаля та М. Карася, які дотримувалися думки, що розмежування на функційні різновиди не є доцільним [Там само: 6, 152], проаналізувала граматику мовлення польського Львова як

¹⁹ Джерельну базу склали, по-перше, лексикографічні матеріали приватного характеру: рукописні словники усного львівського мовлення, зокрема «Słowniczek wyrazów i zwrotów lwowskich» З. Кіасової, «Słownik lwowski» Б. Левицького, укладений Р. Ворняковським; «Słowniczek gwary lwowskiej» В. Шольгіня та його рукописні вірші, написані «львівським балаком», по-друге, записи мовлення семи інформантів та друкованих текстів, близьких до розмовних [Wajda, Vogelfänger 1989].

²⁰ Лінгвістичні погляди, сформовані З. Курцовой, домінують також у праці «Lwowskie piosenki uliczne, kabaretowe i okolicznościowe do 1939 roku» (1989 р., співавтор – Й. Габела), у якій подано характеристику мовних особливостей львівських польських пісень на фонетичному, граматичному, лексичному рівнях [Habela, Kurzowa 1989: 46–59], а також словник і характеристику лексики пісень [Habela, Kurzowa 1989: 290–327].

²¹ Див. також п. 1.2.2.2. Дослідження польського мовлення післявоєнного Львова про такі дослідження в синхронії, які зіставляли власні спостереження з висновками З. Курцовой.

цілість, окреслюючи його терміном *dialekt miejski* (укр. *міський діалект*). Дослідження подає цілісний аналіз фонетичного, морфологічного, словотвірного та синтаксичного рівнів без розмежування львівського мовлення на функційні різновиди. Використавши напрацювання попередників, І. Зайфферт-Наука залучила до аналізу додаткові джерела – нові інтерпретації ідеї львівської радіопередачі «Wesoła Lwowska Fala», які розвинулися у Вроцлаві²² [*Bambetel*]; передрук текстів К. Вайди і Г. Фогельфангера, вміщених у книзі «Szczepko i Tońko: Dialogi radiowe z «Wesołej lwowskiej fali», які було передруковано з невеликими змінами (здебільшого щодо орфографії) у порівнянні з першодруком у 1957 р. у вроцлавському журналі «Nowe Sygnały»²³. До аналізу було залучено «Słownik gwary lwowskiej» В. Гуравського [*Górawski 1982*]; тексти львівських пісень, зібраних у двох томиках²⁴: «Piosenki z przedmieścia» (1917) та «Śpiewające przedmieście» (1911), написані здебільшого на еміграції книжки А. Хцюка «Opowieść o Wielkim Księstwie Bałaku», К. Шлеєна, а також його вірш «O lwowskim bałaku», матеріал «Polskiego słownika pijackiego i antologii bachicznej» Ю. Тувіма, де було використано і львівський матеріал.

Ідею відтворення польського мовного світу Львова періоду до початку Першої світової війни завдяки використанню писемних джерел як нестандартних для відтворення розмовного львівського мовлення, а саме: документів міського архіву, що містять мовні стилізації та помилки; матеріали міської преси, яка ілюструє свідому мовну стилізацію, та документів судочинства, що фіксують розповіді зі збереженням особливостей розмовного мовлення, розвинув польський дослідник Я. Феллерер у своїй студії «Miejska gwara lwowska do 1914 roku» [*Fellerer 2014*].

²² Матеріали газети «Słowo Polskie» (1946), рубрика «Podszuchane» (діалоги між варшавцем Антоном (Тоньком) і львів'янином Франком); матеріали газети «Wrocławski Kurier Ilustrowany» (1947 – 1948), де описано кумедні пригоди, пов'язані з пошуком праці й організацією життя в повоєнні часи у Вроцлаві львів'ян Юзька і Валерка; фонди радіопередачі «Studia 202» (1957 – 1958), організованої на зразок львівської, головними героями якої були Юзько (Józku) – Паняга (Paniaga) і Місько (Mišku) – Штибулет (Szybulet); автором радіодіалогів був А. Бамбетель.

²³ Вроцлавські матеріали преси та радіо презентували скромніший і менш вартісний у лінгвістичному плані матеріал у порівнянні з «Dialogami...» К. Вайди і Г. Фогельфангера.

²⁴ Пісні зібрала львів'янка Л. Ольшанська.

Польські дослідники Й. Йоахім'як, М. Маршалек і Й. Мендельська проаналізували польську мову Львова до 1939 року на матеріалі львівської преси, зокрема «Gazety Lwowskiej» 1930 р., а також дописів її читачів-поляків, зіставляючи регіональну узусну норму із загальнопольською літературною нормою [Joachimiak, Marszałek, Mędelska 1999 : 365–375].

М. Креса присвятила окремий розділ своєї книги «Filmowa stylizacja gwarowa na przykładzie lwowskiego bałaku w polskich filmach fabularnych (1936 – 2012)» мовленню мешканців передвоєнного Львова, яке розглядає на всіх мовних рівнях на тлі польської мови південно-східного регіону, залучивши праці польських дослідників, що аналізували польську мову Львова [Kresa 2019 : 105–159]. Джерельною базою дослідження слугувало стилізоване діалогове усне мовлення головних героїв фільмів «Волинь» і «Спадок», а метою дослідження – виявити репертуар мовних рис, які слугували (чи могли б слугувати) підставою для стилізації; з'ясувати кількісний і якісний аналіз рис давнього міського говору Львова, використаного в мовленні головних героїв.

Польські дослідники вдавалися і до лексикографічного методу. Лексичне розмаїття польського Львова удоступнює діаспорне видання нотатника слів і виразів М. Млотека, на підставі якого він мав намір укласти словник. Через смерть автора праця, що залишилася не завершеною, була упорядкована редакцією Інституту польського та музею ім. генерала Сікорського у форматі словника під назвою «Gwara lwowska w pierwszym półwieczu XX wieku» [Młotek 1989].

Словник львів'янина за походженням С. Домагальського «Bałak lwowski: mowa przerwojennego Lwowa» складається зі вступу; диференційного словника довоєнної польської львівської мови у двох частинах (із давньої мови на сучасну – «z tamtejszego na tutejsze» та із сучасної мови на давню – «z tutejszego na tamtejsze»), ілюстрованого прикладами із різних джерел чи з мови анонімних авторів; заключної частини «Lwowski Lwowiak przerwojenny», у якій автор змальовує образ львів'янина, використовуючи діалектну лексику, притаманну мешканцям передвоєнного Львова і зафіксовану в словникові [Domagalski 2018].

Аналізові сучасного лінгвального буття польськомовного середовища Львова як регіонального різновиду польської мови, що функціонує поза межами Польщі після 1939 року і до сьогодні, присвячено праці польських дослідників Е. Смулкової, Б. Пацан, І. Масальської та Є. Дзігель, Й. Йоахім'як, М. Маршалек, Й. Мендельської, Х. Сойки-Машталерж, Е. Волніч-Павловської, М. Борковської та українських дослідниць Л. Р. Король, А. М. Кравчук, О. В. Огорілко. Ці студії мають два основні напрямки: аналіз усної форми регіонального різновиду польської мови та його писемного втілення.

У своїх працях польські лінгвісти обирали інформаторами зазвичай мешканців міста, які у своєму мовленні зберегли давню мовленнєву традицію, що розвинулася ще в передвоєнному Львові. Йдеться про статті Е. Смулкової [Smulkowa 1996], І. Масальської [Masalska 1999], Б. Пацан [Pacan 1999; Pacan 2000], які взяли за мету дослідити мовлення польської львівської інтелігенції (здебільшого старшої вікової групи) в опорі на дослідження З. Курцової. Для свого лінгвістичного експерименту Х. Сойка-Машталерж обрала мовні свідчення поляків-львів'ян різних вікових груп [Sojka-Masztalerz 1997; Sojka-Masztalerz 1999; Sojka-Masztalerz 2000].

Стаття Е. Смулкової «Uwagi o języku starszego pokolenia inteligencji lwowskiej A.D. 1989 / 1990» – це спостереження над польським мовленням Львова 1989–1990 рр., побудоване на матеріалі усного мовлення трьох інформаторок старшої вікової групи львівської польської інтелігенції [Smulkowa 1996]. Дослідниця подала характеристику фонетичних рис, уклала тлумачний словничок лексичних і фразеологічних українізмів і росіянізмів у зіставленні із загальнопольською мовою та лексикою функційних різновидів «Polszczyzny Lwowa...» З. Курцової.

Характеристику особливостей лексики польськомовної інтелігенції, зокрема запозичення з української та російської мов, реалізувала Й. Масальська в статті «Kilka uwag o ukrainizmach i rusycyzmach słownikowych w języku powojennej inteligencji polskiej Lwowa» на матеріалі мовлення 10-ти львів'ян трьох вікових

груп (народжених перед війною, у 40–50-их рр. XX ст.) і текстів «Gazety Lwowskiej» [Masalska 1999].

Впливи української та російської мов у фонетиці, морфології, лексиці, синтаксисі на прикладі мовлення одного інформатора проаналізувала Б. Пацан у статті «Uwagi o polszczyźnie przedstawiciela inteligencji lwowskiej pokolenia rowojennego» [Pacan 1999]. Свої спостереження авторка укладає в наступній статті «Wpływ języka rosyjskiego i ukraińskiego na polszczyznę inteligencji lwowskiej pokolenia rowojennego», будуючи її на ширшому матеріалі внаслідок залучення до експерименту 10-ти інформаторів [Pacan 2000].

Результатом спостереження над функціонуванням польської мови у Львові на початку 90-их рр. XX ст. стала низка статей вроцлавської дослідниці Х. Сойки-Машталерж. Як уже було сказано, джерельною базою слугували записи мовлення поляків-львів'ян різних вікових груп, серед яких релевантними були записи осіб, мовлення яких формувалося в 30-их рр. XX ст.; використано також писемні тексти учнів польських шкіл у Львові й нотатки, зроблені на підставі власних спостережень під час поїздок до Львова. Проаналізовано фонетику [Sojka-Masztalerz 1997], словотвір і лексику [Sojka-Masztalerz 1999], синтаксис мовлення поляків-львів'ян [Sojka-Masztalerz 2000], виявлено українські впливи та зіставлено власні висновки із висновками попередників.

Аналіз писемного варіанта польської мови у Львові (мова преси та дописів читачів у пресу, тексти учнів та студентів, що студіюють польську мову) крізь призму зіставлення регіональної узусної норми із загальнопольською літературною нормою, що започаткували у 20-их рр. XX ст. Р. Кубінський та Я. Янів, продовжили Й. Йоахім'як, М. Маршалек і Й. Мендельська.

Регіональні ознаки мовлення поляків Львова, постали внаслідок польсько-української і польсько-російської взаємодії та зафіксовані в матеріалах «Gazety Lwowskiej» 1997 р., стали об'єктом уваги І. Масальської та Є. Дзігель у статті «Polszczyzna listów do «Gazety Lwowskiej» (1995 – 1996)» [Masalska, Dzięgiel 1999: 385–400].

Дослідження писемного варіанта регіонального різновиду польської мови у Львові на тлі функціонування польської мови в Україні репрезентує кандидатська дисертація О.В. Огорілко, у якій проаналізовано граматичні особливості текстів сучасної польськомовної преси в Україні [Огорілко 2014], та студія Х. Сойки-Машталерж [Sojka-Masztalerz 2012].

Синтетичний підхід до дослідження функціонування польської мови Львова розвивають у своїх працях і українські мовознавці, беручи до уваги функціонування як усної, так і її писемної форми. Сучасне польське львівське мовлення перебувало в центрі уваги Л. Р. Король та А. М. Кравчук, які у своїх студіях взяли за мету розв'язати проблему українсько-польської інтерференції. Л. Р. Король задекларувала проведення комплексного дослідження сучасного мовлення учнів шкіл міста Львова з польською мовою викладання на матеріалі питальника [Король 2007; Король 2009], концентруючись на його граматичних особливостях. Польсько-українську взаємодію (у граматиці, лексиці) на матеріалі усних і писемних текстів студентів полоністики Львівського національного університету ім. І. Я. Франка, для яких рідною є українська мова, простежила А. М. Кравчук [Krawczuk 2006].

Антропонімікон львів'ян, зокрема іменник львівських бенедикток вірменського походження, проаналізували Е. Волніч-Павловська та М. Борковська [Wolnicz-Pawłowska, Borkowska: 2000]; прізвища мешканців Львова (поряд із прізвищами Вроцлава), утворені від назв птахів, – Х. Сойка-Машталерж [Sojka-Masztalerz 2010].

Російське мовлення мешканців Львова також привертало увагу лінгвістів. Фонетичні особливості російського мовлення мешканців Львова періоду 80-их років ХХ ст. (поряд із мовленням мешканців інших українських міст: Києва, Харкова, Одеси, Сімферополя) аналізують автори колективної монографії, зіставляючи ці особливості з російською орфоepією (Ленинград, 1987) [Интерференция звуковых систем 1987 : 87–109].

Аналіз російського львівського мовлення перебував у парадигмі наукових пошуків Л. Кочубей, яка свої дослідження, як і О. М. Палінська, проводила в

контексті ширшої проблеми перемикання кодів. Дослідниця проаналізувала мовну поведінку росіян у Львові, розглянула вплив української мови на російську на фонетичному, лексичному та граматичному рівнях [Кочубей а]; охарактеризувала становище російської мови в місті, виявила українські запозичення на всіх мовних рівнях і принципи перемикання мовного коду у львів'ян російського походження [Кочубей б].

Досліджено елементи їдишу на всіх мовних рівнях в усному польському мовленні євреїв – мешканців південно-східного периферійного діалекту загалом, а Львова зокрема, та в літературних творах єврейських письменників [Brzezina 1979].

1.4. Фонетика міського мовлення в лінгвістичних дослідженнях

Дослідження міського мовлення як результату мовленнєвої діяльності городян займають вагоме місце в сучасному мовознавстві, а відтак поле дослідницьких зацікавлень є широким. Серед урбанолінгвістичних досліджень лінгвістів США, Німеччини, Польщі, Словенії, Росії, України та інших країн є і присвячені аналізу фонетики окремих чи кількох міст, і комплексні праці, у яких фонетичний рівень досліджено поряд із іншими мовними рівнями.

На початку ХХ ст. дослідження мовлення міст реалізували В. І. Чернишов (мовні особливості Мещовська, серед яких і аналіз фонетичних рис [Чернышев 1900], Петербурга [Чернышев 1913], Осташкова [Чернышев 1949]) та М. М. Каринський (фонетичні та граматичні особливості мовлення інтелігенції В'ятки²⁵ на тлі аналізу діалектів [Каринский 1928]).

Монографію «Русская разговорная речь» присвячено дослідженню фонетичної системи та деяких особливостей інтонації літературного розмовного мовлення мешканців Москви та Ленінграда 60-тих рр. ХХ ст.²⁶; проаналізовано також морфологію, синтаксис і семантику [Русская разговорная речь. Фонетика. Морфология. Лексика. Жест 1983].

²⁵ Тепер – м. Кіров.

²⁶ Розмовлення мовлення цих міст автори праці аналізували як цілість, позначаючи як РР («разговорная речь») у зіставленні до КЛЯ («кодифицированный литературный язык»).

Фонетичні особливості мовлення мешканців Москви, Ленінграда, Челябінська, Елістіна поряд з описом усіх інших мовних рівнів перебували в центрі лінгвістичних зацікавлень авторів збірника статей «Городское просторечие. Проблемы изучения» [*Городское просторечие 1984*]. Цикл таких досліджень продовжила колективна монографія «Разновидности городской устной речи», у якій увагу сконцентовано на особливостях функціонування літературної розмовної мови й просторіччя, різноманітних чинниках, які впливають на диференціацію міського усного мовлення в умовах міста [*Разновидности городской устной речи 1988*].

Зіставлення московської та петербурзької (ленінградської) вимови як двох рівноправних варіантів орфоепічної норми провела Л. О. Вербицька [*Вербицкая 2009*].

Як складник комплексного аналізу реалізувала дослідження фонетичного рівня мовлення жителів Пермі Т. І. Єрофєєва [*Ерофеева 1972; Ерофеева 1991; Ерофеева 2004*]. О. В. Єрофєєва вивчила вокалічні та консонантні особливості пермського регіолекту, виявила статистичні закономірності й імовірні критерії визначення специфіки вимови, проаналізувала механізми обднання таких норм в узагальнені соціолекти тощо [*Ерофеева 2005*].

Орфоепічні норми інтелігенції Красноярська в зіставленні з діалектним оточенням дослідила К. І. Чуркіна, висловивши припущення про наявність красноярського різновиду літературної вимови [*Чуркина 1969*].

Російський лінгвіст В. М. Жирмунський проаналізував розвиток німецьких діалектів, а зокрема їхньої фонетики, у своїй фундаментальній праці «Немецкая диалектология», вказуючи на важливість вивчення міських напівдіалектів у німецькій діалектології, оскільки саме ця форма існування місцевих діалектів визначає шлях їх поглинання національною мовою [*Жирмунский 1956*]. У своїй монографії «*Stadtsprache Berlin*» П. Шлобінські дослідив кореляцію між фонологічними різновидами і соціальними параметрами мови Берліна в оперті на структурно-функційний підхід В. Лабова [*Schlobinski 1987*]. Варіативність

фонетичного (поряд із лексичним) рівня мовлення мешканців Кельна простежили Х. Батт і М. Ліндлар [*Bhatt, Kölsch 1998*].

Особливості фонетичного рівня мовлення мешканців Чикаго 70-их рр. минулого століття ґрунтовно дослідив Л. Педерсон, з'ясувавши вплив історичних чинників (імміграційні процеси) на формування місцевих типів мовлення [*Pederson 1975*], специфіку мовлення населення Чикаго та Грінвілла проаналізував Р. І. Макдевід, з'ясувавши практичне значення своїх спостережень для американської мовної політики [*Макдэвид 1975*]. В. Лабов описав соціальну стратифікацію фонетичної системи Нью-Йорка, запропонувавши для своїх послідовників методологію таких досліджень [*Labov 1966*].

Фонетичний і граматичний аналіз мовлення Кракова реалізував Б. Дунай [*Dunaj 1989*]. Аналіз краківської вимови із застосуванням соціолінгвістичної диференціації репрезентують дослідження Г. Курек [*Kurek 1978; Kurek 1980; Kurek 1981*], серед яких – неопубліковане дослідження фонетичних особливостей мовлення краків'ян [*Kurek 1980*]. Згодом дослідниця проаналізувала фонетичні регіоналізми в мовленні краківської інтелігенції [*Kurek 2008*].

Досліджено фонетику лодзького мовлення: описано інтелігентну вимову [*Stieber 1946*], зіставлено фонетичні відмінності поколінь [*Pipczyńska 1978*], проаналізовано діалектні особливості на матеріалі усного мовлення та писемних текстів [*Jachimowska 1998*].

М. Грухманова, М. Віташек-Самборська, М. Жак-Свенціцька описали познанське мовлення в його територіальній та соціальній різноманітності як один із специфічних ідіомів польської мови, який виник унаслідок контакту великопольського діалекту з німецькою мовою; представлений матеріал репрезентує хронотоп від початку ХХ ст. і до моменту створення книги, подано також фонетичні коментарі [*Gruchmanowa, Witaszek-Samborska, Żak-Święcicka 1987*].

Дослідження фонетичних і граматичних особливостей польськомовних мешканців Дрогобича та словничок підготував П. Париляк [*Parylak 1877*]. Вагу соціального чинника у фонетичній варіативності в Катовицях з'ясувала

Р. П'єткова [Piętkowa 1979]; опис фонетики мовлення мешканців Перемишля та його околиць реалізував К. Джержавін, з'ясовуючи, чи збереглася фонетика південного-східного польського діалекту, описаного З. Курцовою, до сучасного часу [Джержавін 2010]; аналіз типових для мешканців Ченстохови мовних рис на всіх мовних рівнях в опозиції до загальнопольської мови провела А. Майковська [Majkowska 2010].

З мовною ситуацією в Любляні та диференційними рисами люблянського койне на всіх мовних рівнях, а зокрема на фонетичному, ознайомлює праця І. Д. Макарової [Макарова 2004].

В українському мовознавстві ідеологом і теоретиком дослідження міського мовлення був Б. О. Ларін [Ларин 1928а; Ларин 1928б; Ларін 1928].

Розвиток досліджень мовлення міських мешканців, а зокрема його фонетичної системи, в українській урбанолінгвістиці започаткували низка культурологічних статей В. І. Сімовича початку ХХ ст. та монографія Я.-Б. Рудницького, які були спроектовані на мовлення львів'ян [див. п. 1.2. Дослідження українського мовлення Львова].

Незважаючи на активні заклики Б. О. Ларіна, в українському мовознавстві радянського періоду напрям дослідження міського мовлення був несправедливо забутий²⁷.

Хоча сучасні дослідження міського мовлення періоду незалежної України охопили такі міста, як Львів, Одесу, Київ, Тернопіль, Луганськ, Суми, Черкаси, Кам'янець-Подільський, Херсон, Ужгород та ін., проте сьогодні є лише кілька праць, які присвячено дослідженню фонетичної системи мовлення мешканців міст, зокрема Мукачєва, Одеси та Луганська.

²⁷ Перші спроби звернення до неї ілюструють академічні видання середини 60–70-их рр. ХХ ст, у яких автори оперують поняттями «українське усне літературне мовлення», «українське усне побутове мовлення», «українське усне побутове літературне мовлення», здебільшого не виокремлюючи міста як лінгвістичні об'єкти, а досліджуючи «літературне розмовне мовлення» українських регіонів [Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення 1965; Українське усне літературне мовлення 1967; Республіканська наукова конференція, присвячена вивченню українського усного мовлення 1968; Усне побутове літературне мовлення 1970]. Зрозуміло, що радянські лінгвісти не могли аналізувати діалектні особливості мовлення українських міст, адже в той історичний період панівною була хибна ідея занепаду українських діалектів під впливом літературної мови.

Проблему інтерференції на фонетичному рівні на матеріалі українського, мадярського та німецького ідіомів Мукачева в дисертаційному дослідженні простежила Г. І. Меліка [*Меліка 1971*].

Фонетичні особливості Одеси в межах цілісного дослідження на основі великого фактичного матеріалу (власних спостережень, документальних джерел і свідчень численних словників одеського мовлення – тлумачних, перекладних, синонімів та омонімів) провів Є. М. Степанов [*Степанов 2004*].

Фонетичні мовні особливості (поряд із морфологічними та лексичними) узусу еліти Луганщини, яку складали вихідці з різних регіонів України, що проживали здебільшого в Луганську, крізь призму рідної говіркової системи мовців описала Є. М. Санченко [*Санченко 2009*]. Аналіз фонетичного рівня (разом із морфологічним та лексичним рівнями) українського мовлення Луганська, вплив на нього російської мови проаналізувала С. С. Нередкова [*Нередкова 2011*].

Висновки до Розділу 1

Як засвідчив аналіз наукової літератури, львівське мовлення перебувало в полі зору дослідників української та польської лінгвістичних шкіл. Серед таких праць є й присвячені українському мовленню львів'ян²⁸. Це дослідження мовної ситуації Львова початку ХХ ст. (В. І. Сімович), комплексний аналіз львівської знесінської говірки 30-их рр. ХХ ст. (Я.-Б. Рудницький), соціолінгвістичні спостереження (Ю. Шевельов, О. М. Палінська), дослідження арготичного пласту (О. Горбач), етнолінгвістичні розвідки (Н. В. Хобзей) та численні лексикографічні праці (О. Горбач, Ю. Винничук, М. Я. Левицька, М. В. Мовна, у співавторстві – Н. В. Хобзей, К. І. Сімович, Т. О. Ястремської, Г. М. Дидик-Меуш).

У дослідженнях із лінгвоукраїністики превалює зацікавлення лексичним багатством львівського мовлення, що репрезентують словники диференційного типу.

Дослідники також фрагментарно зосереджували свою увагу на українському, російському чи єврейському сегментах мовлення Львова, концентрували свою увагу на львівських літературних текстах чи львівському іменнику тощо, однак дослідження фонетичного рівня мовлення мешканців Львова на сучасному етапі, зокрема виокремлення його діалектних диференційних рис, залишилося поза увагою.

Отже, сьогодні в українському мовознавстві не існує праці, у якій було б виконано комплексний лінгвістичний опис львівського мовлення початку ХХІ ст. Саме тому назріла необхідність дослідження українського мовлення міста Львова на фонетичному рівні з метою виявлення репертуару притаманних мовленню львів'ян рис, аналізу їхнього функціонування, з'ясування їхньої генези й поширення в діалектному довкіллі, виявлення відношень сучасного міського узусу Львова до літературної норми. Це уможливить з'ясування характеру мовної взаємодії міста і діалектного довкілля, літературного і діалектного сегментів,

²⁸ Не беремо до уваги праці, у яких подано фрагментарні, принагідні коментарі щодо львівського мовлення.

виявлення кореляції між соціальною диференціацією міста й узусом, прогнозування мовної динаміки в міському соціумі; провести в майбутньому зіставний аналіз фонетичної специфіки різних міст України.

РОЗДІЛ 2

ВОКАЛІЗМ

Львівське українське мовлення початку ХХІ ст. як один із локальних різновидів мови своєю фонетичною системою відмінне від української літературної мови, оскільки саме щодо фонетичної будови «українські говори творять досить різноманітну й цікаву в територіальному аспекті картину, яка для дослідників є живою історією мови в її просторовій проекції і водночас свідченням того, що на час формування української національної мови найзначніші відмінності між діалектами були власне в ділянці фонетики» [Залеський 1975: 15]. На консервативність фонетичного рівня вказував І. І. Ковалик, зауважуючи, що до найскладніших явищ літературної нормалізації потрібно віднести процес олітературнення фонетичної (фонематичної) системи діалектної розмовної мови та водночас і нормалізацію орфоепічних навиків у мовців-носіїв говірки [Ковалик 1965: 245–246].

Фонетичні діалектні диференційні риси здебільшого є рисами наддністрянського говору, на що вказував і Я.-Б. Рудницький, який писав, що «львівський діалект із фонетичної ... точки зору майже ідентичний з діалектами сусідніх сіл Львова» [Rudnyćkyj: 12]. У загальному репертуарі диференційних рис сучасного львівського мовлення фонетичні риси становлять найбільшу частку.

Наголошений вокалізм сучасного мовлення львів'ян, як і в літературному стандарті, представлено шестичленним (/i/ – /и/ – /e/ – /a/ – /o/ – /y/), проте в якісному складі він має відмінності, засвідчені в низці діалектних диференційних рис. Діалектні диференційні риси виявлено й у системі ненаголошеного вокалізму.

2.1. Підвищення вокалів

У вокалізмі сучасного львівського мовлення масштабною є дві тенденції: до підвищення (звуження) вокалів і до їхнього обниження, а отже, важливим є ступінь підняття голосних звуків. Різний ступінь підняття артикуляції -вокалів та

можливість його зміни дає підстави кваліфікувати ознаку підняття як градуальну [Мартинова 2003: 70].

Підвищення (звуження) вокалів має такі вияви: а) [е] → [и] – т. зв. икання: 'мож[и], 'добр[и] і под. [див. п. 2.1.1. Підвищення ненаголошеного [е]]; б) [е] → [і] у позиції після [й]: йі'ден 'один'²⁹, з'на[йі]ш і под. [див. п. 2.1.2. Підвищення ненаголошеного [е] в позиції після [й]]; д) [о] → [у] – т. зв. укання: [у]'ден 'один', д[у]р[у]'гит і под. [п. 2.1.3. Підвищення ненаголошеного [о]]; е) [о] → [и]: в д[и]ку'ментах, пр[и]бу'дила, Р[и]ксу'лана і под.; в) [е] → [і] в ненаголошеній позиції перед наступним м'яким приголосним, зокрема [і] – один із різновидів ікання: в'[і]с'іл'е, м'[і]н'і [див. п. 2.3. Ширше функційне навантаження звука [і], п. 2.9. Вокальна гармонія] і под.; г) [и] → [і] в ненаголошеній позиції після задньоязикових [к], [х] та фарингального [г] – один із різновидів ікання: ма'лен'к'[і]ї, 'зах'[і]ст, 'ног'[і] і под. [див. п. 2.3. Ширше функційне навантаження звука [і]; п. 4.4.1. Напівпалатальні приголосні [г'], [г'], [к'], [х']]; є) переголос [а] > [е], [і]: уди'нащ'[і], ўз'[е]ў, 'файн'[і] 'файно' і под. [див. п. 2.1.4. Переголос [а] > [е], [і]].

Найменш репрезентативним є підвищення [о] → [и], яке функціонує сьогодні лише в мовленні львів'ян старшого віку (рідше – середнього віку) з низьким рівнем освіти: а) у ненаголошеній позиції – льоком[и]тіва (поряд із льокомотіва)³⁰ 'локомотив' [ЛЛ: 422], найму'л[и]тишій, пр[и]ку'рор, пр[и]бу'дила, Р[и]'зал'іа, Р[и]ксу'лана, с[и]'б'і, см[и]ріт [ЛЛ: 684], т[и]'б'і, ф[и]т[и]г'раф'іа, а також у прийменниках: з[и] вс'іх сту'р'ін, д[и] 'нейі; б) у наголошеній позиції – з 'т[и]йу су'бачкуйу. Звуження репрезентантів фонем /о/ до /и/ (поряд із /о/ до /і/) властиве також і середньонаддніпрянським говіркам, які знаходяться на периферії середньонаддніпрянського ареалу і зазнали впливу говорів південно-західного наріччя [Мартинова 2003: 86–88].

Зауважимо, що тенденцію до підвищення ненаголошених голосних середнього підняття (поряд із тенденцією до обниження високих наголошених)

²⁹ Подаємо семантику тільки для локалізмів.

³⁰ Зафіксовані лексеми, які також подає «Лексикон львівський...», подано транскрипцією, а лексеми, які наведено лише в словнику – орфографічним записом.

дослідники вважали найуживанішою і найбільш стійкою фонетичною рисою польського культурного діалекту передвоєнного Львова ХХ ст. і цілого регіону Східної Галичини, що усталилася в польській мові південних теренів під впливом українського вокалізму і, будучи притаманною навіть родовитим львів'янам, могла використовуватися ситуативно [Rudnyćkyj: 83; Kurzowa 1985: 85, 362–363]. У сприйнятті польськомовних львів'ян та інших мешканців південно-східних теренів тодішньої Польщі вона вважалася провінційною рисою, якої треба було уникати [Там само: 75].

2.1.1. Підвищення ненаголошеного [e]

Підвищення [e] → [и], яке в науковій літературі називають також нейтралізацію опозиції /e/ : /и/ → [и], зближенням [e] до [и] або иканням, дуже поширене в мовному просторі Львова [АУМ 2, 32–33, 36–37] і здебільшого притаманне львів'янам незалежно від вікових характеристик чи рівня освіти, комунікативних ситуацій. Унаслідок підвищення (звуження) артикуляції ненаголошеного звукового вияву фонем /e/ відбувається нейтралізація фонологічної опозиції голосних переднього ряду /и/, /e/ незалежно від позиції, що виявляється в алофонах [e^и], [и^е], [и]: а) на початку слова: [и]л[и]'гантний, так само [и]к'зам[и]ни, [и]л[и]'мент, дириг'йане^и, зау'важ[и]н'а та ін.; б) перед складом з наголошеним [e]: м[и]'не, си'бе та ін.; в) в інших позиціях: н[и]р[и]н'рошуйу, с[и]р([и])'дина та ін.; г) у кінці слова: 'ал[e^и], в'ласн[и^е], 'мож[и], дл'а 'мен[и], н[и] х'т'іла, 'б'іл'и[и], 'дуж[и], 'добр[и] та ін.

На цю рису львівського вокалізму звернули увагу Т. Лер-Сплавінський [Lehr-Splawiński 2006: 192], Я. Янів [Janów 1924a: 12], а згодом і Я.-Б. Рудницький, який зазначив, що у львівському варіанті української мови голосний [и^е] виконує функції ненаголошеного [e], що зумовлює поплутання цих звуків на користь [и]: 'бори[и^е] 'швидше', 'мож[и^е], в'ід 'мен[и^е] та ін. [Rudnyćkyj: 24]. «Усе це підтверджує зроблений уже раніше дослідниками висновок, – твердив А. М. Залеський, – що в свідомості мовлян більшої частини південно-західних говорів в ненаголошеній позиції не існує різниці між писаними *e* та *и*»

[Залеський 1973: 51]. Цінними є висновки лінгвіста щодо цього мовного явища, які ми засвідчуємо на підставі власного аналізу сучасного львівського українського мовлення: 1) мовці виявляють повну фонологічну байдужість до реалізації в ненаголошеній позиції фонему /e/; 2) варіативність уживання алофонів цього звукового поля простежено в одному й тому самому фонетичному оточенні, у тому ж слові, у мовленні однієї особи; 3) диференціація у вживанні алофонів є жанрово-стилістичною або інтонаційно-синтаксичною (звужені варіанти [и^е], [и] – під час звичайного, більш швидкого мовлення³¹ і не в кінці фрази або мовного такту, а більш відкриті [e], [e^и] – у повному стилі, більш виразному та повільному мовленні), у кінці фрази або мовного такту [Там само: 51–52].

Аналізовану рису продуктивно (хоч і непослідовно) ілюструє словник «Лексикон львівський...», подаючи варіантні форми з [e] й [и] в локалізмах на зразок *бо́риш[и]* і *бо́рише* ‘швидше’ [ЛЛ: 104], *крепі́рува́ти* і *кр[и]пі́рува́ти* ‘умерти’ (ст), ‘дуже бідувати’ (ст) [ЛЛ: 392], *ме́ція* і *м[и]ці́я* ‘щось дуже добре, надзвичайне, небачене’ [ЛЛ: 447], *пелі́са* і *п[и]лі́са* ‘плащ на натуральному хутрі’ (ст) [ЛЛ: 537] та ін.

Як свідчить наукова література, зближення ненаголошених [e] та [и] якоюсь мірою було вже властиве окремим діалектам староукраїнської мови [Історична граматика української мови 1962: 154]. У ненаголошеній позиції фонема /e/ у більшості українських діалектів, зокрема південно-східних, південно-західних, волинсько-поліських і підляських говірок поліських діалектів зближується з фонемою /и/ і звучить як звуки [e^и], [и^е], [и], а ступінь їхнього зближення залежить від позиції ненаголошеної фонему /e/ щодо наголошеного звука й також від якості звука в наступному складі [Бевзенко 1980: 50–51]. Аналізована риса як регулярна побутує в наддністрянських говірках, які на північному заході оточують Львів, де кожне ненаголошене [e] після твердих приголосних (включаючи і такі, що колись були м’якими) реалізується як [и] [Пристапа 1957: 13]. У бойківських говірках підвищення артикуляції ненаголошеного [e] до [и]

³¹ Очевидно, що йдеться про компресивно-алегрове мовлення [див. 4.3. Редукція].

властиве говіркам колишнього Нижанковицького р-ну Львівської обл. [Бандрівський 1960: 14]. Таке саме явище зафіксовано в деяких південноволинських і перехідних говірках (Сокальщина) [Шило 1957: 48; Бевзенко 1980: 231], південностепових, західнополіських говірках [Чемеркін 1995: 16], в українських говірках Кінель-Черкаського району Куйбишевської області [Вальченко 1966: 8], у значній частині середньонадніпрянських говірок як повна або часткова нейтралізація аналізованої опозиції [Мартинова 2003: 33]. Нейтралізація опозиції /е/ : /и/ характерна для українського мовлення луганців [Нередкова 2011: 66], для східнослов'янського регіону [АУМ 3, III к. 2; Глуховцева 2005: 57–63]. Поширення аналізованої риси репрезентують також і карти АУМ [АУМ 2, к. 32–34; АУМ 3, III, к. 3].

Ця вокалічна риса властива також літературному стандарту сучасної української мови. Ікання ширше, наприклад, у порівнянні з уканням побутує в літературній українській вимові, що характерно для ненаголошених складів, окрім як у позиції наприкінці слова [Шевельов 2002³²: 660].

Генезу цього явища розтлумачив Л. А. Булаховський: «У літературній українській мові етимологічне **е**, тобто **е**, яке сходить на найдавніше слов'янське, підтверджуване свідченням більшості слов'янських мов, а також **е**, похідне з **ь**, виразно виступає тільки під наголосом... . [...]. Цей факт відбиває властивість більшості українських говірок – південно-східних і південно-західних, у яких взагалі звуки **е** і **и** наблизились один до одного» [Булаховський 1977б: 249].

2.1.2. Підвищення ненаголошеного [е] в позиції після [й]

Найбільшого підвищення (звуження) досягають ненаголошені репрезентанти фонем /е/ у позиції після середньоязикового [й], досягаючи звука [i] – голосного верхнього підняття, що в науковій літературі трактують також як відсутність лабіалізації [е] [див. п. 2.6. Відсутність лабіалізації [е] після м'яких приголосних (найчастіше шиплячих) і [j] перед споконвічно твердими приголосними]: *д'во[йi]*, *'ма[йi]*, *оне'ру[йi]*, *'диха[йi]*, *з'на[йi]м*, *йа'й[i]чко'*,

³² Праця вперше вийшла друком англійською мовою в 1979 році.

ку'пу[йі]ш, чи'та[йі]ш, по'доба[йі]ц'а, рузмув'л'а[йі]те, хо'ва[йі]ц'а, с'тука[йі], в'м'і[йі]ти, напра'ц'у[йі]с'і, ужи'ва[йі]м, в 'К'е[йі]в'і, за тра'диц'і[йі]йу, с'н'і'ва[йі], 'за[йі]ц'(), [йі]в'рейі та под. Хоча цю рису найпоєднованіше маніфестує мовлення львів'ян літнього віку, однак це не заперечує її наявності й у представників інших вікових категорій.

Це властиве львівському вокалізму явище спостеріг Я.-Б. Рудницький у 30-их рр. минулого століття, ілюструючи його словоформами *шпа'нуїі, з'найїш, розу'м'їїїш* [Rudnyckij: 22]. У польському львівському говорі давнього Львова його зафіксувала З. Курцова [Kurzowa 1985: 378]. У словнику львівського мовлення його репрезентує лексема *фраіір* (поряд із *фраєр*) [ЛЛ: 758].

Підвищення (звуження) ненаголошених репрезентантів [e] у позиції після середньоязикового [й] простежено в наддністрянських [Ogonowski 1880: 38; Верхратський 1912: 15; Приступа 1957: 14; Шило 1957: 48; Залеський 1973: 46], надсянських говірок [Пшенюрська-Овчаренко 2007: 111]. Поширення цієї риси в закінченні дієслів І дієвідм. теп. часу ілюструє АУМ [АУМ 2, к. 237].

2.1.3. Підвищення ненаголошеного [o]

Сучасне львівське мовлення маніфестує підвищену (звужену) реалізацію фонему /o/, що вивляється в значному зближенні або заступленні ненаголошеного [o] з [y] – уканні, або нейтралізацією опозиції /o/ : /y/ → [y], яка є дуже виразною рисою у Львові. Звукове поле фонему /o/ в мовленні львів'ян має такі вияви: [o], [oʲ], [yʰ], [y]), серед яких [o] реалізується зазвичай лише в наголошеній позиції, що уможливорює зробити висновок про ширше в зіставленні з літературною мовою функційне навантаження звука [y] в мовному просторі Львова.

Нейтралізація опозиції /o/ ~ /y/ відбувається не під наголосом незалежно від позиції у слові: а) перед складом із наголошеним [y] [АУМ 2, к. 55а]: *д[у]ʰкумент, к[у]ст'йум, ч[у]'му, т[у]'му, р[у]с'шукувати*; б) на початку слова [АУМ 2, к. 56]: *[у]'гон' 'вогонь', [у]'ден, [у]д'ному, [у]к'рему, в [у]сн[у]в'ному, [у]л'їа, в [у]кул'арах*; в) у кінці слова: *в 'л'ів[у], с'кор[у], 'бул[у], 'сор[у]к, 'кол[oʲ],*

³³ Тут і в інших прикладах поряд із [y] можливі також алофони [oʲ], [yʰ].

'ран[у], за тили'в'із[у]р[у]м, пр[у]р[у]'биў δ[у] с'мерти, 'с'ом[у]г[у], на'писан[у], 'раз[у]м, жи'луд[у]к, с'і пири'путал[у]; г) у середині слова: п[оʷ]л[у]'вина, п[у]с[у]'лиў, р[у]δ[у]'в'іт, рим[у]ка'толичка, над[у]й'дайт і под.; д) перед наголошеним [о]: ту'то, с[у]'лома, с[у]'рочку, м[у]л[у]'ко, к[у]м'пот і под.; е) в інших позиціях: δ[у] к[у]с'тела, п[у]ни'д'іл[оʷ]к, к[у]'лис', р[у]'била, δ[у]шчу'ве, р[у]зу'м'ійіш, сп[у]'чатку, к[у]л'адували, р[у]с'казуйут', п[у]'д'ібн[оʷ]г[у], δ[у]р[у]'зи'ї, м[у]л[у]'ден'ка, пру р[у]'дину і под. Таку нейтралізацію протиставлення фонем /о/ ~ /у/ в ненаголошеній позиції незалежно від фонетичного оточення в усіх позиціях традиційно називають сильним уканням [Залеський 1973: 60]. Прикметно, що в комунікативному просторі Львова укання може мати як менший ступінь вияву, тобто бути помірним (виявлятися тільки перед складом з наголошеним [у]), так і бути сильним – у всіх інших позиціях, на противагу сильному вияву цієї вокалічної риси в наддністрянському діалекті [Бевзенко 1980: 219].

Диференційне функціонування укання відображає взаємозв'язок із віковими чи соціальними характеристиками мовця. Ступінь вияву цієї риси часто залежить від освіченості львів'янина, комунікативних ситуацій: менш помітне укання в публічному мовленні, більш виражене в непублічному мовленні, хоча іноді ці чинники не засвідчують свого впливу. Сильний вияв укання, що виявляється в появі вторинного [у] в усіх позиціях незалежно від фонетичного оточення часто маніфестує мовлення львів'ян старшої генерації або осіб із низьким рівнем освіти; помірне укання – лише в позиції перед наступним складом із голосним [у] або [і] (тобто тільки в межах вокальної гармонії) властиве мовленню львів'ян усіх вікових і соціальних груп. Це явище може виявлятися по-різному навіть в ідіолекті.

Зближення або заступлення ненаголошеного [о] з [у] як рису, притаманну не тільки мовленню львів'ян, але й усім південно-східним землям тодішньої Польщі, виокремили Т. Лер-Сплавінський [Lehr-Splawinski 2006: 190], З. Курцова [Kurzowa 1985: 363, 377], І. Зайфферт-Наука [Seiffert-Nauka 1992: 29]. Укання, або

«у-вимову»³⁴ у львівському мовленні 30-их рр. ХХ ст. спостеріг Я.-Б. Рудницький, який вважав, що «у західній вимові спостерігається більший нахил до підвищеної (більш вузької) артикуляції ненаголошеного *o* аж до його повного ототожнення зі звуком *y*» [Rudnyćkyj: 11]. Характеризуючи укання в наддністрянському говорі, на базі якого формувалося львівське койне, А. М. Залеський писав: «У наддністрянському говорі нейтралізація /*o*/ ~ /*y*/ за формулою /*o*/ ~ /*y*/~/*y*₁/, /*y*/ здійснюється в максимальному обсязі – в усіх переднаголошених і післянаголошених складах – тільки в частині говірок поблизу Львова» [Залеський 1973: 62]. Як досить стійке явище вимову ненаголошеного [o] як [y] в мовленні селян та інтелігенції Львівщини і Західної Волині спостеріг Г. Ф. Шило [Шило 1967: 162]. Варіантні форми із цією рисою подекуди представлено в «Лексиконі львівському...»: *комедія* і *к[y]мédія* ‘комедія’ [ЛЛ: 375], *жолудок* і *ж[y]лудок* ‘шлунок’ [ЛЛ: 266], *кобі́та* і *к[y]бі́та* ‘жінка, дівчина’ [ЛЛ: 369] та ін.

Ареалогію укання в лінгвістичних працях простежено дуже добре. Найбільше воно властиве південно-західним говорам (за винятком окремих карпатських), найпослідовніше виявляється в наддністрянських, буковинських, подільських, надсянських, деяких волинських говірках, властиве частково південно-східним говорам (здебільшого в позиції перед складом з наголошеним [y]) [Історична граматика української мови 1962: 156; Булаховський 1977б: 241; Історія української мови. Фонетика 1979: 297–298; Бевзенко 1980: 54–55, Герман 1995: 81]. У більшості південно-західних говорів переважає помірне укання, тобто нейтралізація /*o*/ ~ /*y*/ відбувається лише перед наступним складом з голосними високого підняття [y] та [i] [Залеський 1973: 67]. Для багатьох південно-західних діалектів властиве сильне укання, коли ненаголошене [o] заступає звук [y], що особливо властиве волинсько-подільській і галицько-буковинській групам говорів, хоч і тут може функціонувати й помірне укання [Бевзенко 1980: 54]. У максимальному обсязі (в усіх переднаголошених і післянаголошених складах) як стійка риса, що характерна для вимови всього населення, вона властива наддністрянському говору [Пристапа 1957: 17–18; Бевзенко 1980: 55], зокрема

³⁴ Термін, який уживав Я.-Б. Рудницький.

поширена в говорі батюків³⁵ [Верхратський 1912: 16], послідовно виражена на всій території надсянського говору [Верхратський 1900: 22; Пшенюрська-Овчаренко 2007: 117–118], у бойківських говірках та в бойківсько-наддністрянському порубіжжі [Рабій-Карпинська 2011³⁶: 82; Пура 1958: 18, 28; Бандрівський 1960: 20; Залеський 1973: 69]; у буковинських говірках [Леонова 1953: 91; Залеський 1973: 68]; у надбужько-поліських і частині говірок Берестейщини [Чучка 1965: 162; Лекомцева, Толстая 1968: 51], у поліських говірках [Ziłyński 1932: 25]. У західноволинських говірках нейтралізація /o/ ~ /y/ послідовно відбувається тільки в переднаголошених складах, а в післянаголошених – лише перед складом із голосним [y] [Шило 1957: 54]; помірне укання притаманне південноволинським говіркам [Бевзенко 1980: 215]. Звужена реалізація фонему /o/ алофонами [oʷ], [yʷ] в будь-якій ненаголошеній позиції характерна також поодиноким подільським [Курило 1928: 63; Бевзенко 1980: 216–217], покутським говіркам [Залеський 1973: 68]; властива вона й говіркам Південної Житомирщини, проте в більшості південножитомирських говірок укання зафіксовано тільки перед складом з голосним [y] [Гладкий 1929: 111, 119]; поширене також у гуцульських говірках [Кобилянський 1928: 32–33; Janów 1928; Павлюк 1958: 8; Залеський 1973: 69].

Помірне укання функціонує також і в південно-східних діалектах у позиції перед наголошеним [y] та [i], а також часто виявляється і в інших позиціях навіть у західних, південних і східних середньонаддніпрянських говірках з різною інтенсивністю [Мартинова 2004: к. 14, 84–85]; це явище набирає посилення в напрямку до сильного укання в західних говірках Черкащини; воно властиве також слобожанським, східнослобожанським говіркам, степовим говіркам Нижньої Наддніпрянщини [Бевзенко 1980: 54; Глуховцева 2005: 71–73].

³⁵ Говір батюків (батюцький говір) частково покриває територію наддністрянського говору і поширений здебільшого на теренах волинського та надсянського говорів, зокрема в смугах перехідних говірок: наддністрянсько-надсянська «перехідна смуга продовжується у Старосамбірському районі (відсікаючи південно-східну частину), південно-західній частині Самбірського району, захоплює південний схід Мостиського району і далі простягається в Яворівському районі», а наддністрянсько-волинська – «охоплює північні райони Львівщини та Тернопільщини» [Ястремська 2011: 87–88].

³⁶ Праця вперше вийшла друком польською мовою в 1934 році.

Українському мовленні Луганська це явище вокалізму мало властиве [*Нередкова 2011: 59–60*]. Ареалогію укання в українському мовному обширі ілюструє АУМ [*АУМ 2, к. 55, 55а, 56*].

Генезу укання тлумачать по-різному: як фонетичну особливість української мови, яка закладена в природі його артикуляції [*Історія української мови. Фонетика 1979: 297–298*], як наслідок посилення лабіалізації ненаголошеного [o] [*Там само: 297*] та дії великої видихової сили наголосу [*Пшенюрська-Овчаренко 2007: 98; Шевельов 2002: 673*]. Зокрема, Ю. Шевельов причиною підвищення голосних вважав появу динамічного вирізнення як властивості наголосу, внаслідок чого з'явилася можливість послаблення ненаголошених складів, а перехід до більш високої артикуляції [o] > [y], як і [e] > [и] радше демонстрував опір редукції [*Шевельов 2002: 673*]. Такого типу укання чи икання немає ні в російській, ні білоруській, польській чи словацькій мовах, а отже, немає жодних сумнівів щодо їх українського походження [*Там само: 676*].

Свідчення пам'яток дозволяють зробити висновок про те, що від середини XVI й до XVIII ст. укання поширилося практично на всю країну [*Там само: 665*], хоч реалізувалося в українських говорах неоднаково, неоднаковою мірою його виявлено в різних фонетичних позиціях. Ю. Шевельов висловив припущення, що контакти з румунською мовою мали свій вплив на постання й поширення укання та икання, оскільки територіально зона сильного укання й икання збігається із зоною румунської міграції, а час усталення цих явищ припадає на пік румунського заселення [*Там само: 675*].

Як свідчать академічні праці, у сучасній українській мові зближення або й злиття вимови ненаголошеного [o] з [y] здебільшого залишилося діалектним явищем [*Історія української мови. Фонетика 1979: 299*]; літературний стандарт допускає вимову [oʲ] лише перед складом з наголошеним [y] або [i]: гоʲлубка, соʲб'і та под.

2.1.4. Переголос [a] > [e], [i]

Діалектний переголос³⁷ [a] > [e], [и], [і], тобто зміна [a] після м'яких приголосних у голосні переднього ряду внаслідок підвищення (звуження) артикуляції, є однією з найхарактерніших рис фонетики ряду західних говорів української мови [Залеський 1973: 86–87]. У мовному просторі сучасного Львова це явище має такі наслідки: [a] > [e], [і] (на противагу можливому [a] > [e], [и], [і] в наддністрянських говірках) і засвідчене зазвичай у мовленні львів'ян старшого віку зі сильним ступенем діалектного забарвлення³⁸. Деякі лексеми із переголосом можуть уживати зі стилістичною метою особи, мовленню яких ця риса не властива.

Переголос функціонує в таких позиціях³⁹: 1) у наголошеній позиції: а) після передньоязикових у середині слова [АУМ 2, к. 41–42, 44, 59, 115, 183, 232]: 'd'[e]куйу, 'd'[e]кувати, пу'd'[i]кувала, ўз'[e]ти, 't'[e]жко, кукуру'з'[e]нка, ц'в'[e]х(к) цвях(к), к'л'[e]ла, х[о]'л'а(е)ва, п'[p']ед'во та на мофемному стику (основи та флексії): жи't'[e], см'і't'[e]; б) після сполук губних із [й] у середині слова: м'й[e]со', м'н'[e]со', пй[e]т', п'й[e]ти, п'й[e]тиї, к'іп'[i]ток, к'іп'[i]чена; в) після шиплячих у середині слова [АУМ 2, к. 112–113]: ва'ж'[e]ї 'вважай', 'ш'[e]нка, с'і роси'ч'[e]плу 'розстібнуся' [див. п. 3.6.3. М'якість шиплячих]; г) після [p'], [л'], [н'] у середині слова [АУМ 2, к. 115]: шо с'і ст'p'[e]сло' 'що сталося', траф'л'[e]їе (трафляє) 'діймає', шиу'н'[e]на, пув'ідга'н'[e]ла; бо'л'[e]к (бо'л'ак) 'рана, налив', гни'л'[e]к, гни'л'ак 'лінивий', д'н'[e]ми, ти'л'[e] й на стику основи та флексії: в'іс'і'л'[e], у рухомій частці (постфіксі) с'(')і 'ся'; 2) у ненаголошеній позиції: а) після передньоязикових у середині слова: (ви)т'[i]г'нути, (при)'ход'[i]т, 'тис'[i]ча, 'вис'[i]кати(с'а) ('висякати(с'а)

³⁷ На позначення цього мовного явища в українській лінгвістиці функціонує кілька термінів: «зміна» [a] на [e] – українська лінгвістична традиція дорадянської та радянської доби [Історія української мови. Фонетика 1979: 293], «перезвук» – А. М. Залеський [Залеський 1973: 87], «переголос» – Ю. Шевельов [Шевельов 2002: 689].

³⁸ Зауважимо, що на початку 70-их рр. XX ст. А. М. Залеський прогнозував занепад цієї риси [Залеський 1973: 91].

³⁹ Використовуємо диференціацію позицій А. М. Залеського, за допомогою якої дослідник аналізував переголос у наддністрянських говірках [Залеський 1973: 90–91].

‘висмаркати(ся)’ [ЛЛ: 144], а також у числівниках 9–30: ‘дес’[i]т’ (‘тис’іч) та ін., б) після сполук губних з [й] у середині слова [АУМ 2, к. 46]: ‘дев’[i]т’, ‘нам’[i]т’; м’[i]’ген’к’і, с’в’[i]’тити, с’в’[i]’тиєї, в’[i]’зати, м[і]’ген’киї; в) після шиплячих у середині слова [АУМ 2, к. 43, 112–113]: ‘миш’[i]’чий, ч’[i]’сом, ни ‘майу ч’[i]’су, ч’[i]’с’ник, ш’[i]’ну’вати [див. п. 3.6.3. М’якість шиплячих]; г) після сонорних [р’], [л’], [н’]⁴⁰ [АУМ 2, к. 45, 94]: з ‘В’ід’н’[i], вигл’[i]’дайш, л’[i]’гати, р’[i]’с’ниєї, р’[i]’биї, гр’[i]’т’к’е, гу’вор’[i]’т, го’р’[e]’чий [АУМ 2, к. 59], ‘файн’[i] ‘добре, гарно’, на стику основи та флексії: в’іс’і’л’[e], ‘лом’[i]’т, ‘лом’[e]’т, ‘вил’[i]’ти, шл’[i]’ма’зарниц’а (шлямазарниця) ‘неохайна, недбала жінка’; йа с’і угл’[i]’дайу, п’ітстр’[e]’х’чи, зокрема у флексії наз. чи знах. відмінків [АУМ 2, к. 12, 43, 47–48, 94, 112, 183–184]: ‘йайц’(‘)[i], ‘кур’[i], ‘бур’[i], под’в’ір’[i], Ма’рус’[i], х’лопц’(‘)[i] (‘майі) та ін. У 3 ос. мн. дієслів теп. часу и-основи переголос супроводжує відсутність [л’]: гу’вор’[i]’т, ‘л’уб’[i]’т, ‘лом’[i]’т, ‘лом’[e]’т і под., що властиве також деяким південно-західним говіркам, зокрема і наддністрянським, поліським діалектам [Приступа 1957: 12; Бевзенко 1980: 66].

Діалектний переголос, маючи різні позиційні вияви, поширений на Східному та Середньому Поліссі, у смузі південно-західних говірок від Буковини до Сяну – буковинсько-покутських, гуцульських, наддністрянських і надсянських говірок, на Західному Поліссі та Підляшші; невідомий у решті карпатських говірок (бойківських – окрім перехідних говірок на північному й східному пограниччі, лемківських, центральнозакарпатських) [Шевельов 2002: 659–660; Рабій-Карпинська 2011: 83; Пшенюрська-Овчаренко 2007: 116; Герман 1995: 61, 63, 206–207; Бандрівський 1960: 40; Історія української мови. Фонетика 1979: 293; Бевзенко 1980: 57]. Аналізовану вокалічну рису засвідчено в говорі батюків [Верхратський 1912: 14]. У мовленні старшого покоління носіїв наддністрянського говору переголос [а] > [е], [і] зафіксував П. І. Приступа, диференціюючи його позиційні вияви залежно від морфеми та характеристик попередніх звуків [Приступа 1957: 10]. Г. Ф. Шило спостеріг цю рису в

⁴⁰ [н’] – нема в А. М. Залеського.

наддністрянських, а також західноволинських говірок в [e], [и^е], [i] [*Шило 1957: 33*]. А. М. Залеський зауважив, що ареал поширення цього мовного явища в основному збігається з територією Галицького князівства [*Залеський 1969: 1961, 102*]. Поширення цього мовного явища маніфестує також АУМ [*АУМ 2, к. 12, 41–48, 59, 94, 112–113, 115, 183–184*].

Появу переголосу, пов'язану із просуненням артикуляції голосного вперед у напрямі до переднього ряду та верхнього підняття, у лінгвістиці традиційно пояснюють високим ступенем палаталізації попередніх приголосних [*Історія української мови. Фонетика 1979: 295–296; Шевельов 2002: 691; Бевзенко 1980: 57*], оскільки артикуляція палатальності дуже близька до артикуляції голосного переднього ряду високого підняття [i] [*Залеський 1973: 134*]. У ненаголошеній позиції природа цього явища зумовлена також послабленням артикуляції звуків [*Там само: 121*].

2.2. Обниження вокалів

Однією з характерних особливостей львівського вокалізму є обнижений спосіб вимови наголошених і ненаголошених голосних переднього ряду [и], [e], на відміну від орфоепії української мови, яка допускає таку вимову тільки в ненаголошеній позиції [и] перед наступним складом з наголошеним [e], [a]: *кр[и^е]'ве, з[и^е]'ма* і под. Зауважимо, що обнижена артикуляція в мовленні львів'ян – часто обов'язкова риса, яка може виявлятися в ідіолекті більшою чи меншою мірою⁴¹. О. М. Костів справедливо відзначила, що «артикуляція наголошених голосних [и] та [e] з нижчим ступенем піднесення – це настільки важлива особливість вимови в значної частини представників говірок південно-західного наріччя, що увійшла навіть у літературну вимову вихідців з цих територій: на її основі легко можна визначити місце походження мовців» [*Костів 2003б: 60–61*]. Обниження у вимові голосних, а особливо середнього піднесення переднього

⁴¹ Саме тому в усіх інших пунктах нашого дисертаційного дослідження не позначаємо в прикладах обнижену артикуляцію графічно, за винятком супроводжуваної пом'якшенням приголосного позиції.

ряду, властиве деяким південно-західним говорам (окрім бойківського, закарпатського та лемківського), батуцькому говору, частково буковинському, подільському, гуцульському й покутському [Верхратський 1912: 14–15; Коць-Григорчук 2002: 51].

Ступінь обниження голосних переднього ряду може бути різний: амплітуда обнижених репрезентантів у львівському вокалізмі – [и] > [и], [и^е], [и^и], [е]; [е] > [е^а], [а]. Простежено позиційні вияви явища обниження артикуляції, по-перше, голосних переднього ряду: 1. обниження [и] в наголошеній позиції залежно від консонантного оточення, зокрема а) після задньоязикових [к], [х] і фарингального [г] [АУМ 2, к. 20, 21, 193]: *ж'ін'к'[e]*, *в 'X'[e]ров'і*, *йа'к'[e]ї*, *пампу'х'[e]*, *'х'[e]три'ї* і под., яке простежується найкраще, оскільки його супроводжує пом'якшення попереднього приголосного [див. 3.6.1. Напівпалатальні приголосні [г'], [г'], [к'], [х']]; б) після шиплячих [ж], [ч], [ш], що може не/супроводжуватися пом'якшенням [АУМ 2, к. 15]: *'ш'[e]рши'ї*, *ли'ш[и^е]ла*, *пр[и^е]ч[и^е]на* і под. [див. 3.6. Палатальність; АУМ 2, к. 15]; в) губних [б], [п], [в], [м] [АУМ 2, к. 17–19], яке може супроводжуватися пом'якшенням: *ро'б[и^е]ли'ї*, *'п[и^е]ли*, *в[и^е]*, *м[и^е]⁴²*, *'в[и^е]дати*, *'в'[e^и]пустили*; г) передньоязикових [т], [д], [с], [з]: *ди'т[и^е]на*, *'т[и^е]с'ача*; д) сонорних [л], [р], [н]: *ку'л[и^е]с'*, *х'вор[и^е]ї*; 2. обниження [и] в ненаголошеній позиції: *заб[е]'рати*, *л[е]'ши'їла*, *ш[е]'рок'ї* і под.; 3. обниження [е] в наголошеній позиції: *ли'л[e^а]к'і*, *да'л[e^а]ко*, *'с[e^а]ла*; по-друге, обниження голосного заднього ряду [о] в наголошеній позиції: *'[o^а]ко*, *'[o^а]зиро* і под., що в повному обсязі частіше представлено в мовленні львів'ян літнього віку (навіть філологів-україністів) [див. Додаток Г: 391], а також малоосвічених осіб чи жителів підльвівських сіл.

В АУМ обниження в мовленні галичан представлене неповно, оскільки більшість експлораторів, які записували матеріали до другого тому, були вихідцями із західних територій і не вловлювали властивої їм специфіки діалектного мовлення [Залеський 1973: 22; Костів 2003б: 59–60].

⁴² АУМ не відбиває обниження після губних у цих словах.

2.2.1. Обниження звука [и]

Мовленню львів'ян властива ширша, ніж у літературній мові, артикуляційна база виявів фонemi /и/, звукове поле реалізаторів якої охоплює низку алофонів. Обниження звука [и] – стійка риса в мовленні львів'ян. У публічному мовленні львівська інтелігенція намагається уникнути розширення артикуляції цього наголошеного звука в позиції після задньоязикових [к], [х] та фарингального [г], проте позбутися цієї провінційної риси багатьом львів'янам досить важко, а отже, і літературні, і діалектні лексеми часто артикують так: *книш'к'[e]*, *поро'х'[e]*, *ж'ін'к'[e]* і под. (рідше – *книш'к'[u]*, *поро'х'[u]*, *ж'ін'к'[u]*). У мовленні львівської молоді цей вияв обниження трапляється рідше.

Обниження [и] можна спостерегти і в ненаголошеній позиції: *заб[e]'рати*, *л[e]'ш[u^e]ла*, *ш[e]'рок'їй*, *пр[e]'ви^eкла*, *виво'зи^eл[u^e]*, *в[u^e]ла'довуван'а* 'приготування' та ін. Така особливість притаманна особам із яскраво забарвленим діалектним мовленням (частіше людям літнього віку) або жителям підльвівських сіл; особливо чітко її простежено в дітей дошкільного віку, виразніше – під час повільного темпу мовлення.

На обнижену артикуляцію [и] звернув увагу Я.-Б. Рудницький, який писав, що в мовленні львів'ян під наголосом голосний [и] може іноді бути більш відкритим і пониженим: *зру'би^eти*, *на 'ри^eнку* [Rudnyćkyj: 24]. Це явище в наддністрянських говірках виявив А. М. Залеський [Залеський 1973: 14].

Свідчення про обниження артикуляції голосного переднього ряду [и] подано в АУМ [АУМ 2, к. 15–21] і створені О. М. Костів картосхеми [Костів 2003а: 220–221] не інформують про те, що Львів знаходиться в ареалі поширення обниження артикуляції голосного переднього ряду [и] (винятком є к. 20 «Сполучення [ки], [хи]»).

В українському мовознавстві питання щодо артикуляційних характеристик (зокрема щодо його обниження) основного вияву фонemi /и/ під наголосом в українському літературному мовленні було дискусійним. З одного боку, О. Брок, І. М. Зілинський та М. Ф. Наконечний окреслювали його як такий, що своєю відкритою вимовою близький до [e], – така позиція базувалася

на спостереженнях О. Брока над західноукраїнською вимовою і, можливо, з орієнтиром на галицькі граматики [Брох 1910: 117–118; Курс сучасної української літературної мови 1951: 239; Костів 2003б: 74–75]. З іншого боку – усталену сьогодні в сучасному мовознавстві характеристику запропонував П. П. Коструба, який визначив його як «нелабіалізований голосний переднього ряду високого, але обниженого (близького до високо-середнього) підняття язикової спинки, із невеликим відсуненням точки найвищого її підняття назад і трохи більшим розкриттям ротової порожнини в порівнянні з голосним [і]» [Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика 1969: 243].

Зауважено, що в більшості південно-західних говірок функціонує досить широка передньо-середня артикуляція [и] під наголосом і «плутання» [е] та [и] в ненаголошеній позиції [Булаховський 1977б: 249]. Обнижена (ширша) артикуляція фонеми /и/ в наголошеній позиції, результатом чого є її зближення із фонемою /е/ і реалізація як [е], [e^и], в українському діалектному обширі охоплює наддністрянські, покутсько-буковинські, гуцульські, східну частину бойківських говірок, західноподільські говірки, а також територію західноволинських і частково західнополіських говірок, говірки Холмщини та Підляшшя, у яких ці звуки найчастіше простежено після губних, шиплячих, а іноді також після сонорних [р], [л], задньоязикових і деяких інших приголосних; для решти бойківських, закарпатських і надсянських говірок обниження наголошених голосних переднього ряду не характерне, оскільки в більшості з них збережено розрізнення вимови давніх голосних *ы та *і, які не злилися в один голосний [и] [Бевзенко 1980: 48; Костів 2003б: 74; Герман 1995: 196]. Як засвідчив А. М. Залеський, згадку про перехід ненаголошеного [и] > [е] у говірках Галичини знаходимо вже в О. О. Потебні у праці «О звуковых особенностях русских наречий» (1865) [Залеський 1973: 50].

Дослідники спостерігали обниження наголошених голосних [и], обстежуючи наддністрянські говірки [Janów 1924a: 17; Приступа 1957: 14–15; Шило 1957: 74; Калнынь 1973: 30]. Відзначимо, що на основі спостережень О. М. Костів, наддністрянські говірки, які лягли в основу львівського койне, не

належать до ядра цього явища, що сконцентроване на території поширення гуцульських і частково покутсько-буковинських говірок [Костів 2003б: 110].

У північній і північно-західній частині бойківських говірок артикуляція фонemi /и/ така, як і в суміжній Наддністрянщині, тобто наближена до [е], [и^е] [Бандрівський 1960: 14]: обниження ненаголошених і наголошених репрезентантів фонemi /и/ спостережено після губних і передньоязикових [Там само: 16–17]. У подільських говірках наголошені вияви фонemi /и/ стійко зберігають незалежно від позиції передню артикуляцію високого підняття, трохи обнижену до середнього підняття [Залеський 1973: 13; див. також Рабій-Карпинська 2011: 82]. Вимова наголошених [и] як [и^а], [е] поширена в наддністрянських, південноволинських і західноволинських говірках [Шило 1957: 49–50]. Більший ступінь обниження порівняно з наддністрянськими говірками властивий гуцульським [Кобилянський 1928: 29; Попова 1971: 81; Клепикова 1964: 40–54; Герман 1995: 58] та частині буковинсько-покутських говірок [див. Залеський 1973: 20]. У середньонаддніпрянських говірках (зокрема в одній говірці, що знаходиться в центрі середньонаддніпрянського ареалу) обниження виявів фонemi /и/ відбувається лише спорадично і зрідка наближається до звукового поля /е/, маючи лексикалізований характер і засвідчуючи вплив говорів південно-західного наріччя, очевидно, волинського [Мартинова 2003: 26, 28, 31]. Обниження наголошеного [и] до [и^е] відоме й говорам польської мови, наприклад, воно поширене в говорах південної Малопольщі [Брох 1910: 109–110]. Ненаголошена фонема /и/ схильна розширюватися, більше чи менш обнижуючись і наближаючись до [е], водночас виявляючи меншу здатність до вокальної гармонії в українських східнослов'янських говірках [Глуховцева 2005: 62]. Наближення вимови [и] до [е] перед наступним складом з наголошеним [е], а також і перед іншими голосними за умови швидкого темпу мовлення притаманне українському мовленню Луганська [Нередкова 2011: 61].

2.2.2. Обниження звука [е]

У деяких південно-західних говорах основні, непалатальні, вияви фонем /e/ ширші (обнижені), ніж у літературній мові, оскільки є близькими до голосного [a] [Залеський 1973: 80], такі вияви властиві також і мовленню львів'ян, особливо особам старшого віку: *ли'l[e^a]к'і, да'l[e^a]ко, 'с[e^a]ла* і под.

Обниження репрезентантів /и/ та /е/ перед складом з [a] під дією вокальної асиміляції спостерігав Я. Янів у наддністрянській говірці с. Мошковець [Janów 1924a: 14–15]. Звук [e^a] – голосний переднього ряду, середньообниженого піднесення, нелабіалізований, проміжний звучанням між [e] та [a], більш обнижений у зіставленні з літературним [e], який після пом'якшених передньоязикових [д'], [т'], [н'] має вияв [i^e], – зафіксував у гуцульських говірках К. Ф. Герман [Герман 1995: 199]. Справжній стан поширення аналізованого явища у південно-західних говорах, за твердженням А. М. Залеського, АУМ не відтворює (за винятком карти «Рефлекси давнього *i* після шиплячих (наголошена позиція)» [АУМ 2, к. 15]), оскільки більшість експлораторів були вихідцями із цієї мовної території та обнижені вияви голосних /и/, /е/ були звичними й рідними [Залеський 1973: 22, 81].

Ареал зміни вимови наголошених голосних переднього ряду, що полягає в їх обниженні, як характерна особливість систем вокалізму простягається на території більшості південно-західних говорів: наддністрянських, покутсько-буковинських, гуцульських, частково подільських, східної частини бойківських говірок, а також території західноволинського (говірки Холмщини) та західнополіського говорів і Підляшшя [Костів 2003a: 213; Коць-Григорчук 2002: 51], а також у частині середньонаддніпрянських говірок [Мартинова 2003: 64].

Основними гіпотетичними причинами обниження наголошених голосних переднього ряду є такі: 1) специфічна артикуляційна база мовців – особливе положення органів мовлення під час говоріння, що зумовлює потягання цілої маси язика назад (І. Зілинський); 2) регресивна вокальна асиміляція (А. М. Залеський); 3) особливості синтагматичної акцентуації, що зумовлюють зміну в артикуляції наголошених голосних (Л. М. Коць-Григорчук); 4) компенсаторна тенденція в діалектному мовленні, коли підвищення

артикуляції голосного заднього ряду [а] внаслідок переголосу [’а] > [’е] після палатальних приголосних та [й] компенсується обниженням наголошених голосних переднього ряду (О. М. Костів) [Костів 2003а: 133]. Гіпотеза Л. М. Коць-Григорчук про те, що обниження голосних переднього ряду зумовлює загальне збільшення експіраторної сили наголошених складів і зменшення ненаголошених, оскільки збільшення експіраторної сили наголошеного складу призводить до зміни у вимові самого голосного: артикуляція стає ширшою, більш задньою [Коць-Григорчук 2002: 41], частково є суголосною з твердженнями польських лінгвістів [див. п. 4.1. Акцентуація].

2.3. Ширше функційне навантаження звука [і]

Сучасне мовлення львів’ян репрезентує ширше в зіставленні з літературною нормою функційне навантаження звука [і], що в лінгвістиці іменують іканням. Більшій частині південно-західних діалектів (як і південно-східним) притаманна велика поширеність фонemi /i/ як заміника давнього [ѣ] та етимологічних [о], [е] в новозакритих складах, що вирізняє ці діалекти від поліських [Бевзенко 1980: 39]. Велика поширеність звука [і] на місці голосних неверхнього піднесення різко протиставляє південноукраїнські говори північним, де цей звук функційно менш навантажений [Воронич 2007а: 223].

У мовленні львів’ян ікання має такі вияви: 1) [і] в закритих складах відповідно до закономірних [о] та [е] у питомій лексиці: *впе'р'[i]т* ‘вперед’, *м'[i]т* ‘мед’, *'перст(')[i]н'*, *персу'[i]н'* ‘перстень’, *'тижд'[i]н'* ‘тиждень’ і под. та як наслідок адаптації до цієї моделі в запозиченій лексиці: *'гон'[i]р* (*'гонор*) ‘гідність, честь’, *'дохт'[i]р* ‘лікар’; 2) у звукосполуках [г’і], [к’і], [х’і] (у ненаголошеній позиції, рідше – у наголошеній): *'ног'[i]*, *'к'[i]ц'а*, *к'[i]н'зал*, *го'р'іх'[i]*, з *А'мерик'[i]* і под. [див. 3.6.1. Напівпалатальні приголосні [г’], [г’], [к’], [х’]]; 3) після [й] як ненаголошеного репрезентанта /о/, рідше /е/: *д'вой[i]*, *й[i]'го*, *чи'тай[i]* і под. [див. 2.1.2. Підвищення ненаголошеного [е] у позиції після [й]]; 4) як результат переголосу [а] > [е], [і]: а) у корені: *л'[i]'гати*, *'тис'[i]ча* і под., б) у

флексії: *Ма'рус'[i]* і под. [див. 2.1.4. Переголос [a] > [e], [i]]; 5) [i] перед складом з [i] як наслідок вокальної гармонії: *м'[i]'н'і* [див. 2.9. Вокальна гармонія]; 6) унаслідок збереження м'якості передньоязикових у питомих словах: *смо'род'[i]на*, *д'[i]'тина* та ін., наприклад, форма *д'[i]тина* (**dětina*) засвідчує збереження зміни давнього голосного [ě] у позиції перед наголошеним [i] внаслідок регресивної асиміляції [*Історія української мови. Фонетика 1979*: 153]; 7) усталення [i] на місці нормативних [и] або [е] у словах іншомовного походження давнішого чи новішого засвоєння за посередництва польської чи російської мов: *Ват'[i]'кан*, *'кос'[i]нус*, *шп'[i]'нат*, *шпр'[i]ц*, *п'р'[i]нтир*, *со'с'[i]ск'і*, *сп'[i]рт*, *м'[i]н'таї*, *'ч'[i]пси*, *'ž'[i]нси*, *уд'[i]'йало*, на *Н'[i]к'расува*, *комб'ін'[i]зон* і под. [див. 3.6.6. Інші вияви палатальності]; 8) суфіксальний наголошений [i] замість нормативного ненаголошеного [е]: *зна'ч'[i]н'а*, *вра'ж'[i]н'а* і под.; 9) у закінченні наз., знах. відмінків іменників жін., рідше середн. і чол. роду, що реалізуються в сполучі з числівниками *два*, *дві*, *обидва*, *обидві*, *три*, *чотири*: *дв'і 'доцц'[i]*, *м'інут'[i]* 'хвилини', *'к'іл'[i]* 'кілограми', *йаї'ц'[i]*, *'ж'інц'[i]*, *'хат'[i]* і под.; 10) у закінченні *-іма*, на противагу нормативному *-ама* в ор. відм. іменників I і II відмін із м'якою основою: *че'р'ниц'[i]ми*, *'кул'[i]ми* і под.

Одним із виявів львівського ікання є послідовніша реалізація переходу [o], [e] в [i] в новому закритому складі⁴³. Це явище, часто маючи лексикалізований характер, охоплює ширший репертуар слів (як питомих, так і запозичених), ніж у літературному стандарті, та реалізується в таких позиціях: 1) [o] → [i] в коренях лексикалізованих форм слів⁴⁴ питомої лексики: *Б'[i]х* 'Бог', *Пан Б'іг* і похідних *б'[i]г'ме* 'слово честі (Біг мені свідок)', *б'[i]гматис'а* 'клястися, присягатися Богом', *'нар'[i]т*, «*В'[i]р'ли*» орли 'назва львівського хору', *за'р'[i]бок*, *к'р'[i]лик*, *сво'б'[i]дний* 'вільний', *сво'б'[i]дно* 'вільно', *сп'[i]м'нути* 'спом'янути, згадати', *сп'[i]м'нутис'а* 'опам'ятатися, згадати', *пре'с'т()'[i]л*, *прис'т()'[i]йний*, *'цук'[i]р*

⁴³ Усі інші вияви ікання описані в інших підпараграфах дисертації.

⁴⁴ Ця риса, як і [e] → [i] в коренях лексикалізованих форм слів та [o] → [i] у префіксі *ні-*, добре засвідчена в «Лексиконі львівському...»; Я.-Б. Рудницький фіксує її в лексемі *Пан Б'іг* 'Бог' [Rudnyckij 1993: 29].

(поряд із *цукер*), *n. cukier* та ін., а також як наслідок адаптації до цієї моделі в запозиченій лексиці: *'гон'[i]p* (*гонор*) ‘гідність, честь’, *'дохт'[i]p* (поряд із *'дох(к)тор*) ‘лікар’, *'дохт'[i]рка* ‘лікарка’, *Ан'т[i]н*; 2) [e] → [i] в коренях лексикалізованих форм слів: *вне'p'[i]т*, *жм'[i]н'ка*, *м'[i]т*⁴⁵ [АУМ 2, к. 27], *ка'вал'[i]p* (поряд із *ка'ва()*л'[e]p); 3) [o] → [i] у флексії (-ім / літ. -ом) у морфологічно однотипних формах слів – відмінкових формах займенників і похідних прислівників, прикметників, числівників: *на к'[i]м*, *т()'[i]м*, *ч'[i]м*, *при'ч'[i]м*, *н'[i]м*, *'деч'[i]м*, *та'к'[i]м*, *'син'[i]м*, *чит'верт'[i]м* і под.; 4) [o] → [i] у префіксах: а) *ні-*, на противагу літературному префіксу [*но-*]: *н'[i]д'ерти*, *н'[i]ж'дати*, *н'[i]дож'дати*, [*н'і*]с'лати, *н'[i]з'вати*, [*н'і*]з'нати ‘побігти’, *н'[i]р'вати*, *н'[i]рван'і*, *н'[i]мс'титис'а*, *'н'[i]мста* та ін.; б) *зі-*, на противагу іншим літературним префіксам – *-зо*, *-за*: *з'[i]с'тавиў*, *з'[i]сх'ло* та ін.; в) префікс-прийменник *від(-)* (поряд із можливим *од(-)*: *в'[i]тк'рити* та ін.; 5) [o] → [i] у прийменниках: *з'[i]мноу*, *в'[i]л'вов'і*. Вияви цього явища, засвідчені у п. 1–3, зумовлюють т. зв. історичне чергування [o], [e] з [i]: *м'[i]д* – *'м[e]ду*, *'дохт'[i]p* – *'дохт[o]ра*; із *ø* звука: *'цук'[i]p* – *'цукру*, а іноді засвідчують відсутність чергування: *ж'м'[i]н'ка* – *ж'м'[i]н'к'і*. У давньому Львові частовживаною була прийменникова конструкція *д'[i]л'вова* [Rudnyśkuj: 21], яку було також зафіксовано в батьюцькому говорі (поряд із *ді дна*, *ді дня*) [Верхратський 1912: 9]; на синхронному зрізі таку прийменникову конструкцію у львівському узусі не було простежено.

На тлі широкомасштабного функціонування префікса-прийменника *від* у лексиконі львів'ян наявні лексеми з його дублетом *од*, що усталені під впливом польської мови в осіб здебільшого старшої вікової генерації: *од'верто*, *n. otwarcie* і похідні, *от'ворений*, *n. otwarty* ‘відчинений; розкритий (про рот)’ і похідні.

Сучасний мововжиток львів'ян репрезентує перехід [o], [e] в [i] диференційно: лексикалізовані маніфестанти цього явища в коренях слів та префіксах *ні-*, *од-* функціонують у мовленні старшого та менше середнього віку (проте можуть спорадично траплятися в мовленні львівської молоді); не мають

⁴⁵ Тут і далі біля власного матеріалу, який також представлено в АУМ, подаємо покликання.

обмежень у функціонуванні флексійні вияви, інші префіксально-прийменникові репрезентанти такого переходу є єдино можливими (за винятком архаїчної форми в '[i] Л'вов'і).

Фонетична зміна етимологічного [e] в [i] в новому закритому складі характерна для багатьох південно-західних говорів [*Історія української мови. Фонетика* 1979: 286]. Ця риса наддністрянського діалекту була однією з ознак західноукраїнського варіанта літературної мови ХІХ – початку ХХ ст. [*Матвіяс* 1998: 93–94, 155].

Еволюція етимологічних [o], [e] в [i] є однією з найважливіших специфічних рис українського вокалізму, що відбулася ще на староукраїнському ґрунті та є нормою сучасної української літературної мови [*Історія української мови. Фонетика* 1979: 273]. Перехід [i] відповідно до етимологічних [o] та [e], які опинилися в історично закритих чи т. зв. новозакритих складах, утворених унаслідок занепаду в наступному складі давніх слабких зредукованих [ъ], [ь], як одну із найголовніших закономірностей фонетичної системи української мови, у лінгвістиці називають історичним чергуванням [o], [e] з [i], що властиве як літературній мові, так і основній масі говорів (південно-східним, абсолютній більшості південно-західних, частині поліських діалектів) [*Бевзенко* 1980: 43]. Зміна етимологічного [o] засвідчена також у префіксах до-, по-, про- перед складом із колишніми зредукованими [ъ] і [ь]; за аналогією префіксальне [i] виникає і в позиціях, коли зредукованого не було [*Історія української мови. Фонетика* 1979: 283]. Цей фонетичний процес поширився також на прийменники, що співвідносні із префіксами своїм звуковим складом [*Там само*]. Найпослідовніше чергуються [o], [e] з [i] в південно-східних діалектах, у південно-західних ця риса виявляється ширше, винятком є лише частина карпатських говорів і надсянський говір [*Бевзенко* 1980: 43].

У більшості південно-західних діалектів (за винятком частини карпатських говорів і надсянського говору) чергування [o] на [i] поширене послідовно та часто охоплює слова, для яких у літературній мові таке чергування не властиве [*Бевзенко* 1980: 43]. У багатьох південно-західних говорах зміну етимологічного

[e] в [i] в новому закритому складі маніфестує лексема *м'ід* ← *медь* [Історія української мови. Фонетика 1979: 236]. Перехід [o] в [i] у префіксах і прийменниках південно-західні говори засвоїли набагато послідовніше (за винятком лемківських говірок), ніж південно-східні [Там само: 283; Шевельов 2002: 772], саме тому для цього мовного ареалу властиве поширення префікса-прийменника *від* (< *отъ*), зокрема на території Вінницької, Хмельницької, Тернопільської, Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької областей і деяких суміжних із ними районів, на відміну від північних говорів, у яких звичайно поширений префікс-прийменник *од* і південно-східних ареалів, неоднорідних щодо вживання префікса-прийменника *од* – *від* [Історія української мови. Фонетика 1979: 284]. Рефлекси *е* в наголошеному закритому складі ілюструє АУМ [АУМ 2, к. 24–31], лексеми лише двох цих карт представляють форми, які у львівському мовленні відмінні від літературного стандарту: *м'[/i]д*, *ж'м'[/i>н'ка* [АУМ 2, к. 27] та полонізм *пйец* ‘під’ [АУМ 2, к. 29].

У батюцькому говорі, крім уже зазначених випадків поширення аналізованої вокалічної риси, було зафіксовано префікси *ді* ‘до’, *пі* ‘по’ [Верхратський 1912: 9]. Сильний вияв ікання, який іноді охоплює навіть запозичення поряд із питомими словами, поширений у надсянських говірках [Пшечурська-Овчаренко 2007: 111]. У наддністрянських говірках [i] з давнього [e] ілюструють лексеми *м'ім* (‘меду’), *пи'р'ім* (‘не'реду’) [Пристапа 1957: 16]. Це явище притаманне гуцульському говору [Кобилянський 1928: 31], як і багато інших виявів ікання [Герман 1995: 192–193, 199, 201, 203]. У говірках бойківсько-наддністрянського порубіжжя воно виявлене в слові *м'ід*, а також у дублетних формах наз. в. одн. з повноголоссям [Бандрівський 1960: 22].

У деяких словах іншомовного походження давнішого чи пізнішого засвоєння після львів'яни вимовляють [i] замість нормативного [и] (після більшої кількості приголосних, які входять до правила «дев'ятки»), очевидно, під впливом польської та російської мов: *м'[/i>н'таї*, *шп'[/i>н'нат*, *Брат'[/i>с'лава*, *Ват'[/i>к'ан*, *Ваш'[/i>нх'тон*, *'від'[/i>к*, *'д'[/i>зил'*, *'кос'[/i>нус*, *моро'з'[/i>л'н'[/i>к*, *ха'ла[т'[/i>ік*, *пер'[/i>фе'р'йа*, *п'р'[/i>нтир*, *'с'[/i>нус*, *'С'[/i>р'йа*, *св'і'т'[/i>л'н'ік*, *сп'[/i>рт*, *со'с'[/i>ск'і*,

так'с'[i]ст, Туркме'н'[i]с'тан, 'ч'[i]пси⁴⁶, шпр'[i]ц, 'Тар'ік змени. 'Тарас', 'Рост'[i]к і под., а також після [л]: ал'[i]луйа. І навпаки – у низці слів, у яких у супереч правилу «дев'ятки» львів'яни (частіше старшої генерації) із сильним діалектним забарвленням мовлення вимовляють [и] замість літературного [і]: авст'р[u]їск'е, так само ро'с[u]їск'е, се'це'с[u]їне і под. [див. також п. 3.5.4. Твердий [ц]].

Під впливом польської, а згодом і російської мов закріпилася також м'яка вимова у відповіднику літературного суфікса –ик, наслідком чого стало усталення суфіксального [і]: ба'т(г)ажн'[i]к, бу'д'[i]л'н'[i]к, хо'ло'д'[i]л'н'ік, моро'з'[i]л'н'ік, Мечн'[i]ко'ва та -ічк(а): запал'н'[i]чка і под.

2.4. Збереження етимологічного [о]

Сучасне львівське мовлення маніфестує збереження етимологічного [о] на тлі посталих унаслідок вокальної гармонії літературних форм із вторинним [а] і реалізується, за термінологією Л. А. Булаховського, в о-формах [див. Булаховський 1977б: 240]. Відсутність зміни ненаголошеного [о] в [а] перед складом із наголошеним [а] (квазіакання) під впливом укання виявляється в алофонах [о^у], [у] в невеликій кількості лексем, які здебільшого функціонують у мовленні літніх львів'ян: г[о^у]р'(а)ечий 'гарячий', г[о^у]р'а(і)'ч'ін' 'щось гаряче, спека', г[о^у]р'(й)а(е)чка 'температура, лихоманка', г[о^у]р'а(е)чку'вати 'температурити', 'виявляти неспокій', 'приймати непродумані рішення', б[у]'гатиї, б[о^у]гач, б[у]'гачка, б[у]'гато, зл[о^у]мати, зл[о]маний, к[о^у]лач, к[о^у]чан, х[у]л'а(е)ва. Зауважимо, що лексеми зл[о^у]мати, зл[о]маний є загальноновживаними.

У дослідженні Я.-Б. Рудницького не проаналізовано цю рису, оскільки на той час вона була нормативною і, за спостереженнями І. Г. Матвіяса, була однією з ознак західноукраїнського варіанта літературної мови ХІХ – початку ХХ ст. [Матвіяс 1998: 155]. У словнику львівського мовлення зафіксовано о-форми: г[о']ряч (г[о']рич, г[о']р'яч), г[о]р'ячий (г[о]р'ячий), г[о]р'ячкувати [ЛЛ: 163].

⁴⁶ Збігається із загальноукраїнською вимовою.

Аналізована риса поширена в південно-західному наріччі: у батюцькому говорі [Верхратський 1912: 14, 253, 259], наддністрянських [Приступа 1957: 17; Шило 1957: 57] та південноволинських говірок [Шило 1957: 57]. Явище реалізації ненаголошеної фонемі /о/ в голосному [а] внаслідок регресивної асиміляції [Історія української мови. Фонетика 1979: 290], українському вокалізмові, крім частини говорів північної діалектної групи, не властиве [АУМ 2, к. 59; Історія української мови. Фонетика 1979: 287].

Отже, сучасне львівське мовлення зберігає етимологічний [о] в низці слів, на противагу зміні ненаголошеного етимологічного /о/ на /а/ в більшості говорів української мови загалом і літературної зокрема, як-от: *багатий, гаразд, гарячий, кажан, калач, калачики, калатати, каламутний, качан, хазяїн, халява, чабан* та ін. [Історія української мови. Фонетика 1979: 288]. Постанови такої риси пояснюють, по-перше, дією вокальної гармонії [Шевельов 2002: 136], по-друге, впливом російських і білоруських акаючих говорів, підтверджуючи це припущення певною мірою тим, що в південно-західних говорах української мови, які не межують з російськими й білоруськими, ця зміна здебільшого не відома [Історія української мови. Фонетика 1979: 289]. Іншої думки дотримувався Г. Ф. Шило, який зауважив, що географія поширення етимологічного [а] вказує на те, що ця риса в словах *га'разд, ка'лач, ка'ча(е)н* не могла постати під впливом білоруських говірок [Шило 1957: 57].

2.5. Лабіалізація [а] перед [ў]

Мовленню львів'ян здебільшого старшого віку (часто з низьким рівнем освіти), а також приїжджим із львівського довкілля властива риса зі статусом провінційної – лабіалізація [а] перед наступним тавтосилабічним [ў] із різним ступенем вияву ([a^oў], [o^aў], [oў]) найчастіше в наголошеній позиції, хоча зрідка її простежуємо також не під наголосом, як і в наддністрянських говірках [Бевзенко 1980: 57]: *'випис[a^o]ў, з'лапа^oў* ‘зловив’, *д[о]ў, кол'аду'в[a^o]ў, п'р[о]ўда, при'йїх[о]ў, намал'у'в[o^a]ў, об'ї'ц'[o^a]ў, п'із'н[a^o]ў, припи'с[о]ўс'ї, зн[о]ў, 'з[о]ўтра, м[a^o]ў* і под.

Зближення [a] з [o] в позиції перед [ǔ] властиве частині південно-західних говорів: низці наддністрянських говірок, надсянським, окремим північнопідкарпатським, середньозакарпатським [АУМ 2, к. 50; Бевзенко 1980: 57]. Лабіалізований голосний середнього ряду нижнього підняття [a°] перед наступним тавтосилабічним [ǔ] функціонує в частині південно-західних говорів [Залеський 1973: 74]. Лабіалізацію [a] частіше спостережено під наголосом, хоч зрідка – і в ненаголошеній позиції в наддністрянських, надсянських, північнопідкарпатських, середньозакарпатських говірках [Бевзенко 1980: 57]. Оскільки ця риса властива більшості наддністрянських говірок [Деjna 1957: 7; Шило 1957: 33, 43; Приступа 1957: 13; Калнынь 1968: 214, 221; Бевзенко 1980: 57], то під їх впливом вона поширилась і на сусідні польські говірки [Łesiów 1957: 134–135]. Вона характерна для надсянського говору [Пшенjорська-Овчаренко 2007: 117; Залеський 1973: 76; Бевзенко 1980: 57], західно-карпатських говірок – деяких лемківських [див. Залеський 1973: 77], північнопідкарпатських і середньозакарпатських [Бевзенко 1980: 57], бойківських говірок [Рабій-Карпинська 2011: 83; Пура 1958: 15–16; Бевзенко 1980: 226]. Лабіалізація [a] була властива мовленню людей старшої вікової категорії та поширена по цілій Бойківщині включно із закарпатськими говорами, але тільки в пограничній смузі з Галичиною [Рабій-Карпинська 2011: 83]. Комплексно ареалогію аналізованої риси демонструє АУМ [АУМ 2, к. 50].

Походження цього явища полягає в сильно лабіалізуючому впливі на голосний [a] наступного фрикативного приголосного [ǔ], що становить із попереднім голосним один склад; звукосполука [aǔ] є власне дифтонгом, у якому внаслідок регресивної асиміляції перша частина акомодується до наступного губного компонента [Залеський 1973: 74–75; див. також Шило 1957: 162].

2.6. Відсутність лабіалізації [e] після м'яких приголосних (найчастіше шиплячих) і [j] перед споконвічно твердими приголосними

У мовленні осіб старшого віку, частіше із низьким рівнем освіти, а також малоосвічених осіб середнього віку засвідчено форми, які репрезентують

відсутність лабіалізації [e] після м'яких приголосних (найчастіше шиплячих) – ду 'н[e]гу, т[e]'б'і, ў'ч[e]ра, ж[e]'натиї, ж[e]'на, 'с[e]миї, 'ш[e]стиї, а також після [й], що пов'язано із вокалічним явищем підвищення ненаголошеного [e] в позиції після [й] – й[i]'го, д'во[йі], 'ма[йі], ку'пу[йі]ш і под. І, навпаки, типова для мовлення львів'ян палаталізована форма вс'[o] (рідше фс'[o]) 'все', що може виконувати функції прислівника, займенника чи підсилювальної частки, демонструє послідовність вияву /o/ на місці сполучення /je/ або /e/ після м'якого приголосного, що засвідчено в літературному стандарті у словах на зразок *його, йому, сльози* [Історична граматика української мови 1962 : 144].

Словник львівського мовлення також фіксує слова із цією фонетичною рисою: *ш[e]ста́к* 'учень шостого гімназійного класу', *ш[é]стий* 'шостий' [ЛЛ: 807].

Цю рису зафіксовано в давньому батюцькому говорі (*учéра, вчéра, вчéрака, єго, єму, сего, с ему*) [Верхратський 1912: 11, 49, 51]. Її вважають складником наддністрянського діалекту та західноукраїнського варіанта літературної мови XIX – початку XX ст. [Матвіяс 1998: 94, 155]; як орфоепічну норму було пропаговано (форми *него, сего, сему, лень, слези*, а не *ніого, сіого, сіому, ліонь, сліози*) у галицьких граматиках [див. Лесюк 2014: 173].

Відсутність лабіалізації фонemi /e/ після м'яких приголосних (найчастіше шиплячих) та [j] перед споконвічно твердими приголосними, що є відхиленням від загальної закономірності української мови та властиве окремим словам здебільшого в карпатських і деяких галицько-буковинських говорах південно-західних діалектів; зокрема північнопідкарпатських, середньозакарпатських, наддністрянських говірках [Бевзенко 1980: 51]. У буковинських говірках ця риса є непослідовною [Герман 1995: 41]. Вона відсутня в південно-слов'янських і західнослов'янських мовах, а також у деяких східнослов'янських мовах, зокрема російській [Історична граматика української мови 1962 : 143]. У деяких говірках південно-західних і південно-східних діалектів у позиції перед [i], а ще частіше після [й] ненаголошене [e] набирає сильного відтінку або звучить зовсім як [i]

[Бевзенко 1980: 51; див. 2.3. Ширше функційне навантаження звука [i], 2.9. Вокальна гармонія].

2.7. Напружений [и]

У наголошеній позиції фонема /и/ реалізується в більш напруженому, із вищим ступенем закритості звуці [и]⁴⁷. Ця риса, яка не є обов'язковою в мовленні львів'ян, дуже поширена в мовному просторі Львова й особливо властива мовленню львівської молоді, інтелігенції.

Напружений [и] як особливість у так зв. «західній»⁴⁸ артикуляції також спостерегли Я.-Б. Рудницький [*Rudnyćkyj*: 9] і Л. А. Булаховський [*Булаховський 1977б*: 249].

Напруженість /ненапруженість є однією із акустичних ознак голосних звуків. У лінгвістиці ступінь напруженості пов'язують зі ступенем закритості: закриті голосні більш напружені, а відкриті – менш напружені; наголошені більш напружені, ніж ненаголошені [*Тоцька 2007б*: 107]. Ступінь напруженості голосних залежить від ступеня напруження м'язів мовленнєвого апарату [*Зиндер 1979*: 181]. На напружену артикуляцію як на відмінність за артикуляційним типом, підтверджену згодом експериментально-фонетичними й акустичними даними, вказували Л. В. Щерба, А. Мартіне та Л. Р. Зіндер, зауважуючи, що це явище мало досліджене та має не зовсім чіткі межі [*Мартіне 1960*: 163; *Зиндер 1979*: 181]. Л. Р. Зіндер вбачав розрізнення ступеня напруженості в більшій чи меншій яскравості формантної характеристики голосного [*Зиндер 1979*: 181].

Імовірно, що напружена вимова [и] усталилася у львівському українському мовленні під впливом польської мови, у якій цей звук теж має такі артикуляційні характеристики, проте точнішу інформацію з цього питання може забезпечити тільки інструментальний аналіз.

Зауважимо також, що більш широко, ніж цього вимагає літературна вимова, львів'яни вимовляють наголошений [е].

⁴⁷ Цей звук часто в сучасному львівському українському мовленні зазнає обниження [див. п. 2.2.1. Обниження звука [и]].

⁴⁸ Термін, популярний у радянську добу.

2.8. Вокальна епентеза

Мовленню львів'ян властива вокалізація сполуки 'кінцевий приголосний + [p], [л]' → 'приголосний + вставний голосний + [p], [л]' у словах іншомовного походження, яка зумовлює наявність між збігами приголосних у кінці слів іншомовного походження епентетичних голосних [и], [и^е], [і], [е], [е^и], що не допускає літературна норма: б'інок(')[i]л', к'іноти'ат[u]p, ком'бай[i]н, мото'цик'[e](и, і)л, 'нег[e^и]p і 'нег'[i]p, се^имест[u^е]p, 'тиг[u]p і 'тиг'[e]p, те^и(й)ат[u]p, 'ф'іл't[u]p та ін.; активно засвідчена ця риса в назвах метричних мір: 'мет[u]p, к'іло'мет[u]p, сан'tи⁰мет[u]p, м'іл'імит[u]p, 'л'ім[u]p. У мовленні львів'ян вставні голосні в лексиці іншомовного походження як спеціальні фонетичні засоби для досягнення милозвучності найчастіше з'являються між двома кінцевими приголосними слова, останній з яких – сонорний. Очевидно, що таке явище зумовлене двома причинами: по-перше, милозвучністю української мови, яка досягається насамперед рівномірним розподіленням голосних і приголосних у мовному потоці; а по-друге, якісними характеристиками сонорних.

Наявність епентетичних голосних у лексиці іншомовного походження засвідчує «Лексикон львівський...», наприклад биці́к[ε]ль (биці́кль) 'велосипед, мотоцикл'; 'мопед' [ЛЛ: 94], папенде́к[ε]ль (папенді́кль) 'картон, грубий папір' [ЛЛ: 525].

Наявність вставного [ε] у прикінцевих групах приголосних була однією з рис вокалізму польського культурного діалекту та міського говору передвоєнного Львова минулого століття [Kurzowa 1985: 377].

Звук [и], що з'являється між приголосними звукосполученнями для полегшення вимови слів іншомовного походження, виявлено в наддністрянських говірках [Пристапа 1957: 16], на Закарпатті [Дзендзелівський 1965б: 281].

Сучасній українській літературній мові, як і російській та білоруській, не властиві форми з епентетичними голосними, хоча в народних говорах вони функціонують здебільшого зі вставним [ε] [Історія української мови. Фонетика 1979: 194]. Відсутність таких форм із епентезою на зразок Олександр, міністр (на противагу Олександер, міністер) у сучасній орфографії вважав відбиттям

російської шкали вартостей Ю. Шевельов [Шевельов 1998: 272], цю позицію поділяв і В.В. Німчук, пропонуючи вдосконалити сучасний український правопис [Німчук 2002: 58].

В українській діалектній мові вставні голосні [i], [o], [a], що розвинулися під час збігу приголосних у кінці слів, зауважував Й. О. Дзендзелівський [Дзендзелівський 1965a: 99] та в тій самій позиції (також перед сонорними) Ю. Шевельов [Шевельов 2002: 468].

Секундарні голосні [o], [e] наявні в українській літературній мові (*вогонь, вітер, вісім, пісень, земель* і под.), їх тепер зберігають усі східнослов'янські мови.

2.9. Вокальна гармонія

Вокалізму сучасного львівського українського мовлення властива вокальна гармонія, або вокальна асиміляція, як одна із досить характерних рис діалектного вокалізму української мови, особливий вид регресивної асиміляції, що виявляється в уподібненні за підняттям чи лабіалізацією голосного попереднього складу до голосного наступного складу незалежно від їх наголошеності / ненаголошеності і має двоскладовий характер [див. Залеський 1973: 17; Шевельов 2002: 136; Тоцька 2007a: 93].

Вокальна гармонія в українському мовленні львів'ян має такі позиційні вияви: 1) контактна асиміляція (у суміжних складах), результатом якої стало: а) зближення ненаголошеного [o] до [y] перед складом з наголошеним [y] (укання) [див. 2.1.3. Підвищення ненаголошеного [o]]; б) зближення ненаголошеного [e] до [и] перед складом з наголошеним [и] (икання) [див. 2.1.1. Підвищення ненаголошеного [e]]; в) поява вторинного [a]: *бал'[a]'рина*⁴⁹ ‘балерина’, *г[a]p'бата*, *п. herbata* ‘чай’, *зат[a]л'[a](e)фо'нуу*, *м[a]нас'тир*, *М[a]нас'тирс'к'й*, *в[a]рс'тат*, *пр[a]щальний* ‘прощальний’, *пр[a]щати* ‘прощатися, покидати’, так само *пр[a]щальник* ‘той, хто відпроваджує в дорогу’ [ЛЛ: 594]; г) поява вторинного [i] внаслідок підвищення (звуження) репрезентантів /e/, /и/, /o/ перед наступним [i]: *в'[i]'с'і'л'а*, *в'[i]'с'і'л'е*, *м'[i]'н'і*, *с'()[i]'д'іти* [АУМ 2, к. 232],

⁴⁹ Приклад уподібнення до голосного попереднього складу.

тил'[i]'в'ізу^р [див. 2.3. Ширше функційне навантаження звука [i]]; д) поява [и^е] перед складом з голосним низького підняття [а] у лексемах на зразок 'си^ела 'села' як вияв обниженої артикуляції [див. 2.2.1. Обниження звука [и]]; 2) дистактна асиміляція (у віддалених складах): з[а]'зул'а (і) [АУМ 2, к. 12]; кул[и] 'мен[и], таї 'кажут / ж[у] (же – Г.С.) ву'ни... 'тай кажуть, що вони...', а / тої / ж[у] зу С'тефоу хо'диу //.

Ареалогія вокальної гармонії простежена недостатньо, хоча вона «в неоднаковому обсязі та на різному матеріальному субстраті поширена в говорах української мови як одна з досить характерних рис її діалектного вокалізму» [Залеський 1973: 16–17]. Це мовне явище дуже поширене в наддністрянських – як результат звуження та підвищення артикуляції репрезентантів /и/ в позиції перед складом з [і] [Janów 1926: 17–18; Верхратський 1912: 11, 19; Приступа 1957: 17–18; Залеський 1973: 47], у говірках бойківсько-наддністрянського порубіжжя – як результат уподібнення фонеми в ненаголошеній позиції до фонеми наступного складу в наголошеній позиції [Бандрівський 1960: 20], гуцульських говірок [Герман 1995: 203]. За словами Ю. Шевельова, вокальна гармонія в українській мові завжди залишалася тенденцією, ніколи не перетворившись на всеосяжний закон [Шевельов 2002: 655].

Карта № 58 другого тому АУМ інформує про відсутність гармонії голосних у Львові та його довкіллі [АУМ 2, к. 58].

Висновки до Розділу 2

Вокалізм сучасного львівського українського мовлення, збігаючись за своїм кількісним складом із вокалізмом літературної мови, має відмінності в якісній реалізації за такими ознаками: підвищення / обниження, лабіалізація / делабіалізація, напруженість / ненапруженість. Його специфіку визначає репрезентований у системах наголошеного й ненаголошеного вокалізму репертуар діалектних диференційних рис, різних за продуктивністю чи послідовністю вияву, функціонуванням, генезою.

У вокалізмі сучасного мовлення львів'ян простежено тенденції до підвищення (звуження) артикуляції вокалів і, навпаки, обниження (розширення) їх артикуляції.

У межах підвищення вокалів функціонують такі диференційні діалектні риси, як необмежені позиційно нейтралізація опозиції /e/ : /и/ → [и] (икання) й опозиції /o/ : /у/ → [у] (укання); діалектний переголос [a] > [e], [i], що має широкий позиційний спектр свого вияву; деякі вияви ікання, а саме: перехід [e] → [i] в позиції після [й] та ненаголошеній позиції перед наступним м'яким приголосним, перехід [и] → [i] в ненаголошеній позиції після задньоязикових [к], [х] і фарингального [г]; перехід [o] → [и].

У межах другої тенденції – обниження вокалів функціонують такі риси: 1. обниження [и], що залежить від консонантного оточення: а) після задньоязикових [к], [х] та фарингального [г], що супроводжується пом'якшенням попереднього приголосного; б) після шиплячих [ж], [ч], [ш], що не / супроводжується пом'якшенням; в) губних [б], [п], [в], [м], що не / супроводжується пом'якшенням; г) передньоязикових [т], [д], [с], [з]; д) сонорних [л], [р], [н]; 2. обниження [и] в ненаголошеній позиції; 3. обниження [e].

Вокальна гармонія функціонує як 1) контактна асиміляція, результатом якої стали укання; икання; поява вторинного [а]; поява вторинного [і] внаслідок підвищення (звуження) репрезентантів /e/, /и/, /o/; поява [и^е] перед складом із

голосним низького підняття [a] як результат обниженої вимови; 2) дистактна асиміляція. Всупереч дії вокальної гармонії в невеликій кількості лексем збережено відсутність зміни ненаголошеного [o] (яке у вимові наближене до [y]) в [a] перед складом з наголошеним [a] (збереження етимологічного [o], або квазіакання).

Простежено ширше в зіставленні з літературною мовою функційне навантаження звуків, зокрема звука [y] (кількість лексем зі збереженням етимологічного [o] є невеликою) внаслідок поширеного серед львів'ян укання (від сильного до помірного), а також звука [i] внаслідок продуктивного ікання.

Специфіку вокалізму визначає продуктивність вияву рис, які можуть бути залежними від консонантного оточення, морфологічної позиції та морфемної структури і часто засвідчені в лексикалізованих словоформах.

Зафіксовано вияви лабіалізації ([a] перед наступним тавтосилабічним [ǔ]) та делабіалізації ([e] після шиплячих і після м'яких приголосних).

У системі наголошеного вокалізму українського мовлення львів'ян спостережено відмінності за артикуляційним типом: а) наявність більш напруженого, із вищим ступенем закритості вокала [и]; б) більш широку артикуляцію вокала [e].

Виявлені діалектні риси здебільшого властиві наддністрянському діалекту. Єдину групу рис становлять ті ознаки, які характерні для діалектного вокалізму української мови та підтверджені АУМ (наприклад, икання, укання, вокальна гармонія) чи риси, притаманні для фонетики ряду західних говорів української мови (наприклад, діалектний переголос, ікання, відсутність лабіалізації фонем /e/ після м'яких приголосних (найчастіше шиплячих, а також j) перед споконвічно твердими приголосними).

Нейтралізація опозицій /e/ : /и/ → [и] та /o/ : /y/ → [y] зумовлена відсутністю чіткої артикуляції в ненаголошеній позиції та закладена в природі їхньої артикуляції, а підвищену (звужену) артикуляцію голосних загалом у лінгвістиці пояснюють більшою експіраторною силою наголосу, властивістю послаблення ненаголошених складів і навіть опором редукції.

Появу переголосу зумовив високий ступінь палаталізації попередніх приголосних, оскільки артикуляція палатальності дуже близька до артикуляції голосного переднього ряду високого підняття [i]; у ненаголошеній позиції природа цього явища зумовлена також послабленням артикуляції звуків.

В українському мовознавстві існує кілька гіпотез щодо обниження наголошених голосних переднього ряду: вчені пояснюють це мовне явище специфічною артикуляційною базою мовців, регресивною вокальною асиміляцією, особливостями синтагматичної акцентуації.

Збереження ненаголошеного етимологічного [o] демонструє явище, протилежне зміні [o] на [a], яке засвідчене внаслідок дії вокальної гармонії в літературному стандарті.

Виявом адаптації лексики іншомовного походження до українського мовлення львів'ян, свідченням наслідків якісних характеристик сонорних, наслідком притаманної українській мові милозвучності є наявність у запозичених словах епентетичних голосних у важких для вимови збігах приголосних (між двома кінцевими приголосними слова). Імовірно, що напружена артикуляція [и] усталилася під впливом польської мови.

Походження лабіалізації наголошеного [a] перед [ў] полягає в сильно лабіалізуючому впливі на голосний [a] наступного фрикативного приголосного [ў], що становить із попереднім голосним один склад; а звукосполука-дифтонг [aў] постала внаслідок регресивної асиміляції, коли перша частина акомодується до наступного губного компонента.

Проаналізовані риси вокалізму мають диференційне функціонування в комунікативному просторі міста. Найбільш поширеними є риси (икання, укання, деякі вияви обниженої артикуляції вокалів), які властиві львів'янам незалежно від їх соціальних характеристик.

Менш поширені риси – це особливості мовлення львів'ян літнього віку, малоосвічених, що ширше засвідчені в мовленні приїжджих – жителів підльвівських сіл, а отже, у свідомості освічених львів'ян молодшого та середнього віку мають статус провінційних. До таких рис належать підвищення

[o] → [и]; збереження етимологічного [o], яке означене уканням; лабіалізація наголошеного [a] перед [ǔ], діалектний переголос [a] > [e], [i]; відсутність лабіалізації [e] після м'яких приголосних (найчастіше шиплячих) та [j] перед споконвічно твердими приголосними.

Засвідчено меншу продуктивність диференційних рис у системі наголошеного вокалізму порівняно із системою ненаголошеного вокалізму. Сюди належать незначна кількість наголошених виявів підвищення [o] → [и]; частина виявів діалектного переголосу, ширшого функційного навантаження звука [i], відсутності лабіалізації [e] після м'яких приголосних (найчастіше шиплячих); більшість виявів обниженої артикуляції вокалів та лабіалізації [a] перед наступним тавтосилабічним [ǔ]), які притаманні мовленню львів'ян старшого віку (рідше – середнього віку), часто з низьким рівнем освіти, а особливо вихідцям із львівського довкілля. Напружений наголошений [и], навпаки, поширений у соціумі Львова, хоч і не є обов'язковим.

РОЗДІЛ 3

КОНСОНАНТИЗМ

3.1. Протеза. Метатеза

У сучасному львівському мовленні простежено протезу, яка частіше властива мовленню львів'ян старшого покоління або ж львів'ян із сильним виявом діалектного субстрату (і корінним мешканцям міста, і тим, що переселилися із львівського довкілля). Як і в українській мові загалом та інших слов'янських мовах [Закревська 1961: 66], у комунікативному просторі Львова функціонують кілька типів протези: найактивнішими є *в*-протеза та *й*-протеза, *ø*-протеза, найменший репертуар слів маніфестує *г*-протеза.

Особливо характерний для мовлення львів'ян протетичний [в], який наявний як у літературних словах, так і діалектних. У словах '[в]улиц'а, [в]ус'киї, [в]уз'киї, перед [у] послідовний звук [в], як і передбачає літературна норма. У позиції перед реалізаторами фонем /о/ в низці слів усталився звук [в]: а) на противагу нормативному [г]: [в]у'р'іх, [в]о'ро'бец'(), [в]о'робл'ачи'єї (во'робйачий); б) на противагу нормативним безпротезним формам: [в]ожи'нитис'а, [в]у'б'ідити 'образити', [в]уб'із'валас'а, [в]убойі, [в]ухота 'бажання', [в]о 'он, ось, от', [в]о'с'татний (о'ста'тний) 'останній', [в]о'ба, '[в]око', [в]услабла, ву'коли, '[в]ог'ірук, вубу'лон'і. В-протезу ілюструє діалектна форма імені Ольга – '[В]ол'та (пор. н. Olga) та його здрібніла форма '[В]ол'з'а, які вживають львів'яни старшого віку або ж мешканці львівського діалектного довкілля. В осіб старшої генерації з низьким рівнем освіти та сильним виявом діалектного забарвлення в мовленні зафіксовано протетичний [в] в унікальній позиції – перед префіксальним голосним [у] (який може чергуватися з [в]) у лексемі [в]у'чите'л'(ка), що суперечить усталеній у лінгвістиці думці про те, що розвиток протези в такій позиції в українській мові не відбувався [Історія української мови. Фонетика 1979: 304]. Вживання протетичного приголосного перед [о], що пізніше розвинувся в новому закритому складі в [і], часто засвідчують ще староукраїнські пам'ятки південного походження [Там само: 305]. Цей тип протези охоплює

територію наддністрянських, надсянських і частину західнополіських говорів [Закревська 1961: 69].

Послідовно усталився протетичний [в] перед секундарним [і] з етимологічного [о], як і в літературній мові [Історія української мови. Фонетика 1979: 305]: [в']ін, '[в']іч:им, [в']ік'но, а також у діалектній формі лексем [в]і'рел (во'рел), [в]і'р'линий усупереч безпротезним літературним відповідникам. Цей звук у такій позиції засвідчений ще в староукраїнських пам'ятках південного походження [Історія української мови. Фонетика 1979: 304–305]. Протетичні [в], [й], [г] притаманні бойківському говорові [Рабій-Карпинська 2011: 86], перехідним до наддністрянських бойківським говіркам, які обстежив Д. Г. Бандрівський [Бандрівський 1960: 24]. Протетичний [в] властивий наддністрянським, надсянським, північній частині східноpodільських говірок і деяких поліських, зокрема лівобережнополіських [Верхратський 1912: 2; Шило 1949: 233–234; Приступа 1957: 37; Бевзенко 1980: 82–83, Закревська 1961: 59]. У наддністрянських говірках, що досліджував П. І. Приступа, протетичний [в] наявний і на місці етимологічного [г]: вур'н'е(а)тку [Приступа 1957: 21–22]. У дуже обмеженій кількості поширений приставний [в] у гуцульських говірках [Герман 1995: 241]. Як протеза з ненормативним використанням, яка з'являється на стику слів чи морфем спорадично, в-протеза функціонує в середньонаддніпрянських говірках, хоча консонантне прикриття властиве тільки частині говірок, які функціонують на периферії середньонаддніпрянського ареалу і є наслідком інших діалектних систем [Мартинова 2003: 92, 94]. В-протезу перед наголошеним [у], а також перед [і] з [о] в нових закритих складах вважають явищем, притаманним українській мові. Поширення різних типів протези на території України репрезентують також карти АУМ [АУМ 1: к. 136–139; АУМ 2: 122–126; АУМ 3, ч.1, к. 21–22, 32–36; АУМ 3, III, к. 20–21].

Низка лексем ілюструє відсутність протези, на противагу в-протезі, підтримувану впливом польської мови: о'го(е)н' (у мовленні людей літнього віку – застаріла форма-полонізм), п. ogień, у'р'іх'і, п. orzechy, 'ос'т'е, 'ос'ц'е, частіше 'в'іс'т'а, п. ość 'остюк', 'острий, п. ostry, 'остро, нао'ст'рити; такі діалектні

опротезовані й неопротезовані форми можуть також уживати львів'яни різного віку; у мовленні львівської молоді іноді трапляється неопротезований росіянізм *о'н'ше* (поряд із *вун'ше*), *рос.* вообщє ‘взагалі’. У деяких словах опротезовані й неопротезовані діалектні форми функціонують паралельно: *'ос'т'а* – *'[в']іс'т'а*, засвідчуючи ймовірність різної протези в слові: *у'р'іх* (пор. *п. orzech*) – *[в]у'р'іх* – *[г]у'р'іх*; співфункціонують також літературні й діалектні форми: *о'гон'*, *о'ген'*, *[в]о'гон'*, *[в]о'ген'*.

Неопротезовані форми як нормативні фіксують галицькі граматики [ГраMATика руської мови 1914], діалектні словники [Шило 2008: 189]. Подібні форми зрідка трапляються в покутському, гуцульському й буковинському діалектах, що зумовлено тенденцією до зберігання чистого голосного на початку слова [Закревська 1961: 69] і часто простежується перед ненаголошеним голосним [Там само: 70]. К. Ф. Герман виявив функціонування паралельних форм із приставним і без приставного [в] у гуцульських говірках [Герман 1995: 242] і неопротезовані форми, спільні з літературною мовою [Там само]. Неопротезовані форми, які функціонують в українській діалектній мові також як опротезовані [див. АУМ 3, III, к. 20], притаманні й літературному стандарту, наприклад *осінь*, *озеро*, *овес*, *орел*, *осика*.

В українському мовленні львів'ян й-протезу виявлено в позиції перед [і]: *[й]і*, *[й]ін'чати* (*ін'чати*) ‘скиглити’, *[й]і'накше*, *[Й]і'рена*, *[й]іш'ли*, перед [о] у вигукі *[й]ої*, його редуплікованих формах *[й]о'[й]ої*, *[й]о[й]о'[й]ої* та похідних словах *[й]оїк* ‘зойк’, *'[й]оїкати* та ін. В опротезованій йотоформі побутують деякі слова іншомовного походження з початковим [а]: *я́ндрус*, *а́ндрус* ‘хлопець-вуличник, розбишака’ [ЛЛ: 836], *'йангол*, *п. anioł*, *'йан(')гел'с'к'іі*, *п. anielski*, *я́нте́к*, *а́нте́к* ‘вояк польської армії’, ‘поляк’, ‘хуліган, розбишака, вуличник’; ‘шахрай’ [ЛЛ: 836]. Цей тип протези найбільше властивий найстаршому поколінню мешканців Львова. Актуалізації серед львів'ян різного віку (як в усному мовленні, так у писемних текстах) зазнало в період незалежності України слово *'йангол*.

Ареал поширення приставного [й] охоплює поліські та південно-західні діалекти, зокрема наддністрянські, у яких він функціонує досить широко

[Пристапа 1957: 37, Шило 1957: 62], північно-карпатські [Бевзенко 1980: 80, 84, 220], на противагу л-протезі, яка властива північно-західній частині наддністрянських говірок і надсянським говіркам [Верхратський 1912: 2; Бевзенко 1980: 84], і яку в сучасному львівському мовленні не було виявлено. Наявність цього протетичного звуку зафіксовано в кількох говірках західної Київщини лише у слові [Й]і'ван [Мартинова 2003: 94].

Г-протеза є малопродуктивною, як і в літературному стандарті, де фарингальний [г] у функції протетичного закріпився в значно меншій кількості слів порівняно з [в], здебільшого в давно засвоєних словах іншомовного походження [Історія української мови. Фонетика 1979: 305]. Цей тип протези властивий окремим словам із початковим звуком [а]: [Г]аме'рика, гамерикáн 'американець', гамерикáнський [ЛЛ: 181], газáрд 'азарт', газáрдний 'азартний, запальний' [ЛЛ: 178], [ɣ]а'л'о, [ɣ]ам, дит. '[ɣ]амати 'їсти', рідше – [і]: гістерія, гістері́чний [ЛЛ: 188], що не притаманно літературним словам взагалі [Історія української мови. Фонетика 1979: 306]. Лексеми з г-протезою (наприклад, [Г]аме'рика і похідні) можуть виконувати стилістичну функцію, оскільки функціонування протетичного [г] не є поширеним та послідовним явищем для цієї території. Такий тип протези широко представлений у середньонаддніпрянському діалекті [Мартинова 2003: 92].

Протетичний [г] особливо поширений у деяких південно-західних діалектах, зокрема наддністрянських, подільсько-волинських, а також у волинсько-поліських говірках [Бевзенко 1980: 83; Верхратський 1912: 2; Шило 1957: 62; Пристапа 1957: 37]. Під впливом суміжних наддністрянських говірок у вимові середнього на час збору матеріалу покоління бойківчан послідовно вже засвідчено протетичні приголосні [Бандрівський 1960: 24]. У гуцульських говірках протетичний [г] досить часто виступає перед [а], рідше – перед голосним [e^a] і лише перед [о] у слові го'р'іх [Герман 1995: 242].

Отож особливості явища протези в мовленні львів'ян такі: 1) лексикалізоване протезне оформлення слова вказує на її закріпленість за певними групами слів та поширення здебільшого на все словотвірне гніздо;

2) наявність протетичного [в] на місці літературного [г], наприклад [в]ост'рити, [в]о'п'іх; 3) опротезованість лексем, у яких протетичні приголосні відсутні в літературній мові: [в]о'рати, '[в]око, 4) безпротезне оформлення слів, які в літературній мові мають протетичні приголосні: о'п'іх, 'острий, о'ст'рити; 5) паралельне функціонування неопротезованих, діалектних опротезованих і літературних форм (як опротезованих, так і неопротезованих): о'п'іх'і, [в]о'п'іх'і, [з]о'п'іх'і.

Явище протези, успадковане українською мовою від староукраїнської мови, виникло ще на спільнослов'янському мовному ґрунті [*Історія української мови. Фонетика 1979: 303*] та відоме всім слов'янським мовам [*Шило 1949: 244*]. З огляду на певну непослідовність, нерегулярну співвідносність протези в слов'янських мовах деякі вчені, зокрема А. Мартіне, Е. Петрович та ін., у генезі протези заперечують вирішальне значення тенденції до уникнення гіатуса та пов'язують її появу з процесом відособлення палатальної та лабіальної артикуляції голосних [*Історія української мови. Фонетика 1979: 115*]. Українська мова, на думку Г. Ф. Шила, належить до мов, що займають посереднє місце між сильно і слабо опротезованими мовами [*Шило 1949: 245*]. У південно-східних говорах не поширена протеза (крім окремих слів), майже невідома вона лемківським говорам, на противагу її поширенню в більшості інших південно-західних говорів, зокрема наддністрянських, волинських, подільських, західнополіських північної діалектної зони [*Історична граматики української мови 1980: 99*]. Як зауважив Г. Ф. Шило, приставні [w], [ǔ], [v] з'являються в багатьох діалектах слов'янських мов зазвичай перед [o], [y] і є наслідком розвитку вступної лабіалізації, яка в деяких говірках перебуває в зародковому стані, в інших – розвинулася сильніше чи набрала нормативних форм [*Шило 1949: 231*]. У львівському українському мовленні, як і південно-західному ареалі загалом, протеза (зокрема й ø-протеза) виявляється більшою мірою, ніж у літературному стандарті. Львів, як і вся Наддністрянщина (а також Південне Полісся),

розташований на території поширення другої смуги⁵⁰ протетичних приголосних, у якій найбільш поширена в-протеза [Закревська 1961: 72]. За словами Я. В. Закревської, у говірках, розміщених у зоні контактів з іншими мовами, явище протези частково пов'язане із впливом цих мов [Там само: 71]. Польській літературній мові не властива протеза, за винятком давньої протези перед носовими звуками; інший стан у польських діалектах, яким притаманні опротезовані форми [Шило 1949: 238].

Меншого поширення, як і в українській діалектній мові [Бевзенко 1980: 84] та літературній мові [Булаховський 1977в: 271], набула у львівському українському мовленні суміжна чи проста метатеза, що виявляється в перестановці сусідніх звуків чи складів слова; лексикалізованими метатизованими словами, поширеними в мовленні львів'ян здебільшого старшого (менше – середнього) віку з низьким рівнем освіти, наприклад: *вугу'рити* 'говорити', *ме"д'в'іт'* (від *мед*, *м'ід*) 'ведмідь' чи заміні складів: *репар'ація* (*репер'ація*) 'операція', *репа(е)рува́ти* 'оперувати' [ЛЛ: 631], *палі́граф* 'параграф' [ЛЛ: 520], *Лика́чів* 'Личаків – район у східній частині міста' [ЛЛ: 415]. За словами Г. Ф. Шила, тільки в наддністрянських і деяких перехідних говірках із досліджуваного ним ареалу південно-західних говорів на північ від Дністра явище метатези зафіксовано в таких словах, як *во(у)го(у)рити* 'говорити', *кулунітки*, *пілунітки* 'полукіпки', рідше – *че"периц'і* 'печериці' [Шило 1957: 78]. Метатеза властива також і обстеженим Д. Г. Бандрівським говіркам (*П'іднамас'тирок* 'Підманастирок', *вого'рити*, *ко'лу'n'іток*, *трепен'тина*, *терпентина* 'скипідар' [Бандрівський 1960: 42–43].

Причинами цього фонетичного явища є зручніше для вимови поєднання звуків і т.зв. «народна етимологія» [Дзендзелівський 2007г: 334].

3.2. Консонантна епентеза

⁵⁰ Я. В. Закревська виділяє три смуги територіального поширення протези в українській мові: перша смуга охоплює волинські та поліські говори (z-протеза), третя – карпатські, гуцульські та покутсько-буковинські говірки (ø-протеза) [Закревська 1961: 72].

Для фонетики сучасного львівського мовлення властива епентеза – поява неетимологічного звука між двома іншими для полегшення переходу між артикуляціями різних звуків [Дзендзелівський 2007г: 180]. Цей вид комбінаторних змін звуків в українському мовленні львів'ян виявлено як у питомій лексиці, так і в лексиці іншомовного походження [див. Сікора 2017в]. Засвідчено такі епентетичні приголосні: а) [л] у позиції після [б'], [в']; б) [в] і [й] в інтервокальній позиції для усунення зіяння (гіатусу) в слові; в) [н], [й] у деяких словах та їх похідних. Епентеза в мовленні львів'ян має лексикалізовані (п. а), в)) і послідовні (п. в)) вияви в сталих фонетичних позиціях.

У позиції після [б'], [в'] перед ненаголошеними рефlekсами -ьje, ь зафіксовано л-епентезу в слові здо'роў[л']а (здо'роў[л']ачко). Нове епентетичне [л] після ствердіння [б], [в], [п] у позиції перед [’а] (<ь); після [м] (< [м’]) відповідно [н] особливо характерне для південно-західних говорів, зокрема подільських, наддністрянських [Дзендзелівський 1965а: 104–105; Дзендзелівський 2007в: 160]. «Лексикон львівський...» фіксує різні вияви протези в одному слові: *свербі́вус* (*свербі́лус*, *свербі́ус*) ‘шипшина’ [ЛЛ: 658].

Для сучасного львівського мовлення найбільш продуктивною є й-епентеза, усталення якої зумовило засвоєння лексики іншомовного походження⁵¹. Такий тип епентези зафіксований у прислівнику-церковнослов’янізмі *во'їістину*, який є складником відповіді на великоднє привітання: *Хрис'тос воск'рес! Во'[й]істину воск'рес!* та в лексиці іншомовного походження пізнішого засвоєння через посередництво мови польської з європейських мов. Й-епентеза засвідчена у звукосполученнях [і́йа], [ейа], [і́йо], [і́йу], [ойе], зокрема [і́йа] / *літ.* [іа]: *А(н)др'[і'йа]н(а)*, *д'[і'йа]спора*, *матер'[(і)'йа]л*, *д'[і́йа]лект*, *д'[і́йа]'дема*, *Йул'[і'йа]н*, *м'ін'[і́йа]'т'урний*, *фам'іл'[і'йа]нт* ‘родич’, *ф'[і'йа]лка*, *патр'[і'йа]рх*, *спец'[і'йа]л'ний*, *пров'інц'[і'йа]л'ний*, *соц'[і'йа]л'ний*, *ф'іл'[і'йа]л*, *матер'[і'йа]л'ний*,

⁵¹ Про інші фонетичні риси в лексиці іншомовного походження, властиві сучасному львівському мовленню див. п. 2.3. Ширше функційне навантаження звука [і]; п. 2.8. Вокальна епентеза; п. 3.3. Реалізація дифтонгів у лексиці іншомовного походження; п. 3.5.2. Депалаталізація губних приголосних [б], [п], [в], [м] та [р]; п. 3.6.4. М'який [л'] та звукосполуки [л'а], [л'е], [л'у], [л'о] у словах іншомовного походження; п. 3.8. Ширше функційне навантаження деяких приголосних фонем.

пр[ойе]кту'вати тощо; [ейа⁵²] / літ. [ea]: *т[и'йа]тер* тощо; [ійо] / літ. [іо]: *рег'[і'йо]н*, *'рад'[і'йо]*, *патр'[і'йо]т*, *нац'[і'йо]на'л'іст*; [ійу] / літ. [іу]: *кон'сил'[і'йу]м*, *'рад'[і'йу]с*, *тр'[і'йу]мф*; [ойе] / літ. [oe]: *пр[о'йе]кт*, *пр[ойе]кту'вати*⁵³ і под. Й-епентеза добре збережена в популярних серед львів'ян іменах: *Андріян*, *Андріяна*, *Маркіян*.

За період незалежності України простежено переймання епентетичного [й] у словах іншомовного походження вихідцями із центральних і східних регіонів, наприклад: *асоціації*, *діяспора*, *ентузіазм*, *спеціально*, *спеціальний*, *матеріальний*, *спроектувати*, *парохіальний*, *колоніальний*; інколи її засвоюють разом із лексемою: *провіант* 'провіант', *міліціант* 'міліціонер' тощо. Порівняно з іншими рисами, властивими лексиці іншомовного походження (із м'якістю [л'] [див. п. 3.6.4. М'який [л'] та звукосполуки [л'а], [л'е], [л'у], [л'о]], вимовою звука [г] у словах іншомовного походження замість літературного [г] [див. п. 3.8.1. Фонема /г/]), й-епентеза голосних у позиції середини слова у звукосполученнях [-іа-], [-еа-], [-іо-], [-іу-] поширюється в українськомовному просторі пасивніше.

До правописних змін 2019 року аналізована мовна риса перебувала поза літературною нормою, маючи статус діалектної риси. Потрапивши до переліку нормативних рис, вона має шанси активізувати своє функціонування в усному українському мовленні.

Як і лексика іншомовного походження з м'яким [л'], запозичення з й-епентезою найбільше властиві львів'янам старшого віку та мають у їхньому мовленні нейтральне стилістичне навантаження; лексика, у якій простежено цю рису, виконує функцію стилістичного маркера в мовленні за умови, коли ця риса не властива мовцю.

Наявність у словах іншомовного походження епентетичного [й], м'якого [л'] [див. п. 3.6.4. М'який [л'] та звукосполуки [л'а], [л'е], [л'у], [л'о] в лексиці іншомовного походження] та [г] [див. п. 3.8.1. Фонема /г/], є типовими для

⁵² Ця звукосполука в мовленні львів'ян має вияви [е"йа] чи [ийа] під впливом икання.

⁵³ З 2019 року така вимова стала нормативною.

західноукраїнської мовної практики. Ці риси засвідчені, зокрема, у батюцькому говорі [Верхратський 1912], наддністрянських [Говори української мови 1977; Приступа 1957: 23, 26–27]; надсянських, бойківських та лемківських говірок [Говори української мови 1977; Рабій-Карпинська 2011: 86]. Їх фіксують діалектні словники [Шило 2008; ЛЛ], літературні тексти з Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. [Ткач 2000]. Широко репрезентує лексеми з аналізованими консонантними рисами в словах іншомовного походження «Лексикон львівський...», часто подаючи варіантні літературні форми. Імовірно, що Я.-Б. Рудницький у своїй праці «Lemberger ukrainische Stadtmundart: (Znesinnja)» [Rudnyćkyj 1993] не аналізував ці риси тому, що вони в період написання його праці мали статус кодифікованих, нормативних. Згодом їх зауважували дослідники усного українського літературного мовлення в західноукраїнській мовленнєвій практиці періоду 60-их років ХХ ст. [Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення 1965]. В АУМ ця риса не відображена, що було зумовлено її (як і інших консонантних рис, властивих лексиці іншомовного походження) табуйованістю в радянському мовознавстві.

Запозичена із західноукраїнської мовної традиції м'яка вимова [л] у сучасному узусі здебільшого охоплює тільки низку слів іншомовного походження, серед яких найбільш уживаними можна назвати такі: *проблема*, *проблемний*, *проблемно*, *лекція*, *лекційний*, *толерантний*, *толерантно*, *колет(г)а*, *паралельно*, *елет(г)антний*, *елет(г)антно*, *елемент*, *елементарний*, *елементарно*, *інтелект*, *інтелектуальний*, *інтелектуально*, *телєфон*, *телєвізор*, *флет(г)матичний*, *флет(г)матично* та ін.

Поява й-епентези у звукосполученнях [ійа] і под. у лексиці іншомовного походження підпорядкована милозвучності, що зумовлювала тенденцію до усунення гіатуса інтервокальним [й] [Історія української мови. Фонетика 1979: 307; Дзендзеївський 2007в: 180]. Цей спосіб усунення збігу голосних був активно фіксований пам'ятками староукраїнської мови, що свідчить про його «продуктивність на той час на українському мовному ґрунті» [Історія української мови. Фонетика 1979: 307–308].

Як регулярний функціонує вставний кореневий [н] у слові 'нож[н]иц'і 'ножиці', але він відсутній у зменшеній формі 'ножичк'і, вставний [й] у слові 'ви[й]н'ато'к 'виняток' (що було правописною нормою в попередній історичний період); така форма цієї лексеми (теж поширена в українській мові загалом, зокрема і Центральній Україні), могла закріпитися за аналогією до українського слова *вийняти*, а також за підтримки польського *wyjątek* 'виняток', *wyjątkowo* 'винятково', *wyjątkowość* 'винятковість'.

Наявність вставних приголосних у поодиноких лексемах фіксували дослідники наддністрянського діалекту, вказуючи на її поширення в словах іншомовного походження, фонетичний склад яких не характерний для досліджуваних ним говірок, зокрема, йдеться про вставний [н] (*a[n]t'рамент* 'чорнило') та [р] (*m[p]ин'к*, *тин'к*, *n. tynk* 'штукатурка', *m[p]ин'ку'вати*, *тин'ку'вати*, *n. tynkować* 'штукатурити') [*Пристапа 1957: 37*]. Г. Ф. Шило виявив у наддністрянському діалекті вставні приголосні [б] у слові *m'румбло* 'трумлю' та [р] у слові *мар'шина* 'машина', *дорщ* 'дощ' [*Шило 1957: 78*].

3.3. Реалізація дифтонгів у лексиці іншомовного походження

У мовленні львів'ян переважно старшої генерації виявлено тенденцію до послідовної заміни дифтонгів іншомовного походження [au] (у літературній мові [ay]) на звукосполуки [ав], [аў], що до правописних змін 2019 року перебувало поза межами літературного стандарту: *[ав(ў)]д'і'єн'ц'(i)йа*, *n. audiencja*; *[аў]ди'тор'(i)йа*, *n. auditorium*; *[ав]'диц'(i)йа*, *n. audycja* 'радіо- чи телепрограма'; *'a[в]л'a* (*'аул'a*), *n. aula* 'актовий зал навчального закладу (перев. університету)'; *[ав]с* (поряд з *аус*) 'кінець'; *'a[в]шп'ік*, *[ау]шп'ік*, *n. auszpik* 'холодець', *кл'[ав]зул'a*, *n. klauzula* 'примітка'; *кл'[аў]за*, *кл'[ав]за*, *n. klauzula* 'кляуза, наклеп'; *л[ав]ре'ат*, *n. laureat*; *р[ав]т*, *раут*, *n. gaut* 'урочистий бенкет, прийом', *'n[ав]за*, *n. pauza* [*ЛЛ: 517*]; *n[ав]зу'вати* 'паузувати'; *шл'атб[ав]м*, *нім. Fallbaum*, *n. szlaban*; [oa] (в українській літературній мові [ya]) на [аў], [ав]: *т[ав]'л(')ет*, *n. toaleta* і [eu] (у літературній мові [eo]) на [еў]: *ф[еў]'дал'ни'ї*, *n. feudalny* та ін.; більшу частину цих слів фіксує словник львівського мовлення. Поряд із такими

діалектними формами активніше функціонують лексеми зі звукосполукою [ау], що було притаманно літературній нормі до 2019 року й усталилося в українському мовленні під її впливом.

Аналізована консонантна риса властива сучасній українській літературній мові та виявляється непослідовно, зокрема, по-різному засвоєно іншомовну звукосполуку [ау]: *аудіозапис, аудиторія, лауреат*, але *автограф, автомобіль, автобіографія* та ін. На цей різнобій в українській нормі ХХ – початку ХХІ століть вказував В. В. Німчук, пропонуючи вдосконалити правопис [Німчук 2002: 69].

«Написання з *ав*, – стверджував дослідник, – відбивають природну вимову іншомовних дифтонгів *аи*, адже в українській мові після голосних звук *в* набуває характеру нескладового *у*, який на письмі (за етимологічним принципом) позначаємо через *в* ... « [Там само]. Учений довів правомірність цієї риси бути нормативною, зауважуючи, що написання згідно із вимовою *авъ* на місці латинського *аи* та грецького *αυ* засвідчують навіть старослов'янські пам'ятки, пам'ятки української мови раннього періоду [Там само], а кількість запозичень із такою сполукою збільшується впродовж ХVІІІ – ХVІІІ [Там само: 70]. Протягом 20 років після розроблення «Українського правопису (проект найновішої редакції)» (1999) поради В. В. Німчука щодо української правописної норми не були узаконені, і лише в 2019 році вони (частково) набули статусу нормативних.

Отже, можна зробити висновок про те, що у львівському українському мовленні тенденція до заміни первісних дифтонгічних сполук у мові-донорі або мові-посереднику звукосполуками «голосний + приголосний» розвинулася послідовніше й збережена в сучасному узусі й досі.

Реалізація іншомовних дифтонгів у позиції початку та середини слова звукосполуками [ав], [аў] та [еи], як і наявність епентетичного [й] у звукосполученнях [ійа], [ейа], [ійо], [ійу], [ойе], є найслабшими рисами серед усіх консонантних рис у лексиці іншомовного походження. Вони зазвичай побутують у лексиконі львів'ян старшого віку, охоплюючи малий репертуар слів, та не

поширюються на нові слова іншомовного походження; у мовленні львів'ян молодшого віку їх не засвідчено.

3.4. Відсутність подовження м'яких приголосних

Поряд із протезою, епентезою та редукцією [див. п. 4.3. Редукція] до фонетичних змін, що пов'язані з динамікою слова, належить відсутність подовження приголосних в іменниках середн. роду перед давнім звукосполученням «палатальний приголосний + j» на зразок *жи'т'а* (e), *на'с'і[н']а* (e), *ве'с'і[л']а* (e) [АУМ 2, к. 94]. Найвиразніше відсутність подовження м'яких зубних і шиплячих приголосних репрезентує мовлення літніх львів'ян, однак ця риса притаманна також і львів'янам середнього віку, менше – львівській молоді: *'визна[н']е*, *'йіژه[н']а*, *'ізе[н']а* 'їжа'; *'начи[н']а* 'посуд', *'вис'в'ачи[н']а*, *ву'йе[н']і*, *с'ат'кова[н']а* 'святкування', *ст'рима[н']а*, *'пита[н']а*(e), *пра'сова[н']а*(e), *на'роже[н']а*, *ву'ло[с''](a)і*, *в'раже[н']а* (але *вра'ж'ін'а*), *ви'()да[н']а*, *по'на[т']а*, *богос'лужи[н']а*, *пос'в'ічи[н']а*, *зау'важе''[н']а*, *по'баче''[н']а*, *теле'бачи[н']а*, *'питан'а* (e) і под. Ця риса може бути регулярною в ідіолекті, але часто на її наявність / відсутність впливає ритм мовлення й тип артикуляції: під час компресивно-алегрового мовлення⁵⁴ ймовірність наявності цієї риси зростає, звідси навіть в ідіолекті ця риса може функціонувати як варіантна: *зау'важе[н']а* і *зау'важе[н':]а*, *ву'ло[с']а* і *ву'ло[с':]а* і под.

Неподовжений приголосний зберігається також і на початку слова: *'л'ати* 'лити', *'л'айу* (поряд із *'луйу*) 'ллю' (а також *на'л'ати* 'налити'), що суперечить твердженню про те, що в цій позиції в південно-західних говорах асимілятивне подовження в цьому слові зберігається [Історична граматики української мови 1980: 78]. Підтверджує наявність цієї риси і її поширення на Наддністрянщині (суміжній до досліджуваного дослідником ареалу), де зафіксовано форми на зразок *'л'у'йу* в північній території району [Бандрівський 1960: 44].

Зауважимо, що ця риса була кодифікованою, оскільки вона засвідчена в галицьких граматах, становила одну із рис західноукраїнського (галицького)

⁵⁴ Докладніше про наслідки компресивно-алегрового мовлення див. у п. 4.3. Редукція.

варіанта української літературної мови [Матвіяс 1998: 157] та була складником старої львівської норми. Саме тому її як диференційну не виділяв Я.-Б. Рудницький. Цю фонетичну рису (іноді як варіантну) в локалізмах фіксує словник львівського мовлення: *бада́нє* ‘медичний огляд, вичення, дослідження’ [ЛЛ: 67], *бра́тя* ‘брати’ [ЛЛ: 107], *замі́шання (замі́шаня)* ‘стан збентеження, відчуття ніяковості’ [ЛЛ: 283], *зі́ля* ‘зілля’ [ЛЛ: 308], *і́дження (і́дження)* ‘їжа, процес споживання їжі’; ‘їда’ [ЛЛ: 329], *омліва́ня* ‘втата свідомості’ [ЛЛ: 509], *сні́дан'а, п. śniadanie* ‘сніданок’ [ЛЛ: 685], *у́брання (у́браня)* ‘одяг’ [ЛЛ: 738]. На противагу цьому явищу, зафіксоване протилежне – наявність подвоєння в слові *с'в'аш'че[н:]ик* ‘священик’⁵⁵, імовірно, усталене за аналогією до слова *священний*.

Подовження приголосних, яке виникло внаслідок прогресивної асиміляції в групах «палатальний приголосний + [j]», що утворилися після занепаду слабого зредукованого [ь] (у групі *-ie*) і відоме також під назвою асимілятивного подовження приголосних звуків, властиве більшості українських діалектів, зокрема південно-східним та поліським, а також сучасній літературній мові [Бевзенко 1980: 84]. Відсутність подовження м'яких приголосних перед давнім звукосполученням ‘й + голосний’ зафіксоване в говорі батюків [Верхратський 1912: 2–3]. Цю рису засвідчив Д. Г. Бандрівський, зауваживши, що вона притаманна всій південно-західній території, а в аналізованих ним говірках відсутня в мовленні школярів-старшокласників [Бандрівський 1960: 43–44].

У південно-західних діалектах староукраїнської мови така асиміляція відбулася послідовно [Історична граматика української мови 1980: 78], але згодом відбулося стягнення двох однакових фонем в одну [Бевзенко 1980: 84], що засвідчує АУМ [АУМ 2, к. 94, 183]. На думку лінгвістів, цією консонантною рисою південно-західні діалекти різко протиставляються решті українських діалектів [Бевзенко 1980: 84]. У наддністрянських говірках її спостеріг П. І. Приступа [Приступа 1957: 34]; у говірках бойківсько-наддністрянського порубіжжя як рису, властиву всій південно-західній мовній території, зафіксував Д. Г. Бандрівський, зауважуючи, що для вимови шкільної молоді старшого віку в

⁵⁵ У старому правописі до 2019 року така вимова, як і написання, була номативною.

цій категорії слів уже притаманне подовження приголосних [Бандрівський 1960: 44]. У південній частині досліджуваного ареалу дослідник виявив подовження в слові 'л':*ати*, а для північної частини не властиве [Там само].

Єдиної думки, чому асиміляція в групах «палатальний приголосний + [j]» не охопила всі діалекти староукраїнської мови, у мовознавстві немає. О. О. Шахматов припускав, що після занепаду зредукованого [i] у північно-східних діалектах [j] змінився в [j̥], що уможливило його асиміляцію попереднім м'яким приголосним. М. Трубецької і Ф. Лівер пов'язували це з неодноразовим занепадом зредукованого [i], вважаючи, що на півдні староукраїнської мовної території він занепад раніше, коли діяла загальнослов'янська тенденція до асиміляції наступного приголосного попереднім, а на її півночі – пізніше, коли така тенденція вже втратила свою силу. За третьою версією генези явища, яку висловила Л. К. Андреева, така асиміляція відбулася в тих говорах, де палаталізація приголосних була сильніша, і навпаки – не відбулася в тих, яким була властива слабша палаталізація приголосних [Історична граматика української мови 1980 : 79].

3.5. Депалаталізація

Репертуар діалектних виявів твердості консонантів українського мовлення львів'ян досить широкий. Як свідчать українські діалектологи, у більшості говірок південно-західного наріччя збережена тверда вимова деяких приголосних [Жилко 1955: 178; 267]. Меншу схильність до палаталізації груп приголосних у польському мовознавстві вважають єдиною найважливішою рисою, яка відрізняла польський південний (південно-східний) периферійний (кресовий) діалект польської мови від загальнопольської вимови [Lehr-Splawinski 2006: 189].

3.5.1. Тверда вимова передньоязикових і сонорних приголосних [л], [н] перед [і] з давнього [о] в нових закритих складах

У львів'ян старшого віку незалежно від рівня їхньої освіти збережено архаїчну українську рису – тверду вимову передньоязикових приголосних [т], [д], [з], [с], [ц], сонорних [л], [н] перед [і] з давнього [о] в нових закритих складах у таких словах, як [ɔ]ім і [ɔ]ім, так само ў[з]ір ‘візерунок’, 'по[т]ім, нас'[т]іл'к'і, '[т]іл'к'і, з'[ɔ]ібно'ст'і, пус'[т]іно', пус'[т]іний (а), с[т]іл, с[л]іў, п'ід [н]іс, п[с]іў. Ця консонантна риса пов'язана з обниженням голосних звуків переднього ряду [див. п. 2.2. Обниження вокалів]. Вона дуже рідко функціонує у львів'ян середньої генерації та взагалі не властива мовленню львівської молоді, що дає підстави віднести її до таких, які зазнають нівеляції під впливом літературного стандарту.

Нормативність твердої вимови консонантів перед і < *о, яка вирізняє українську мову від російської, стала об'єктом дискусій мовознавців. Як давню українську орфоепічну регіональну традицію, її підтримувала стара правописна норма – желехівка, яку використовували з 70-их рр. ХІХ ст. у Західній Україні. Желехівка розрізняла на письмі тверду вимову зубних написанням літери і та м'яку вимову – літери ї [Коцовский, Огоновский 1912 : 93; Верхратський 1912: 16; *Історична граматика української мови* 1962: 164]. І. Верхратський, О. Синявський, С. Смаль-Стоцький, В. Сімович вважали вимову і < *о без пом'якшення попереднього приголосного орфоепічною рисою української мови [див. Костів 2003а: 70], зокрема О. Синявський вважав, що вимовляти «ці приголосні перед і м'яко не можна – це була б недобра, нечиста вимова» [Синявський 1931: 15]. Під тиском проросійської радянської ідеології лінгвісти-прескриптори академічного курсу фонетики утверджували нормативність пом'якшення цих приголосних у згаданих позиціях, зауважуючи лише, що «на значній території України поширена також тверда та напівм'яка вимова приголосних [т], [д], [н], [л], [с], [з], [ц] перед [і], що походить з [о] або з [ыѣ], як у словах: тік (току), діл (долу), ніс (носа), зір (зору), сік (соку), лій (лою), тверді, рідні, лисі, густі, куці, голі» [Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика 1969: 183, див. також 254–255]. Історики мови радянських часів, вказуючи на депалаталізацію зубних [н'], [д'], [т'], [з'], [с'] в українському

діалектному обширі деяких говорів південно-західного діалектного ареалу, зазначали, що в українських діалектах продовжується процес палаталізації цих звуків, у якому велику роль відіграє літературна мова [*Історія української мови. Фонетика 1979*: 320]. Відкинення такої вимови, що набула в радянський період статусу табуованої, для фонологічної системи української мови ідеологічною системою СРСР заперечив Ю. Шевельов, який підкреслив, що «розрізнення твердості – м'якості перед *i* відрізняє українську мову від російської, де приголосні м'якшаються перед *i* (в російському письмі *и*) автоматично» [*Шерех 1998*: 218].

Тверда вимова перед [i] < *o, що репрезентує відсутність регресивної акомодатії, поширена в українському діалектному просторі. За свідченнями І. Зілинського, вона функціонувала в говірках замішанців, лемків, гуцулів [*Ziłyński 1932*: 14]. Тверді приголосні [т], [д], [з], [ж], [н], [л], [с], [ш] у позиції перед [i] з [o] властиві більшості наддністрянських говірок і південноволинським говіркам [*Верхратський 1912*: 9; *Приступа 1957*: 16–17; *Шило 1957*: 64; *Бандрівський 1960*: 19, 27]. Цю мовну рису зафіксовано у вимові молодого покоління кінця 50-их рр. ХХ ст. у бойківських говірках, що перебували під сильним впливом наддністрянських [*Бандрівський 1960*: 20]. Паралельне існування твердої та м'якої вимови перед [i] < *o простежено в говірках південно-східного наріччя [*Бевзенко 1980*: 230–231; *Мартинова 2003*: 46, 141]. Поширення твердої вимови приголосних перед [i] < *o ілюструє АУМ: у смузі середньополіських і західнополіських говірок [*АУМ 1*, к. 102]; на території значної частини південно-західного наріччя, зокрема наддністрянських, волинських, подільських [*АУМ 2*, к. 74, 87] й окремих говірок південно-східного наріччя [*АУМ 3*, III, к. 14].

3.5.2. Депалаталізація губних приголосних [б], [п], [в], [м] та [р]

Для сучасного львівського мовлення властива депалаталізована вимова губних, що супроводжується йотацією, іноді за таких умов губний може бути пом'якшеним. Ця риса досить поширена в українському мовленні львів'ян усіх вікових груп найчастіше в словах *с'(')[в(')й]ато* та похідних *с'(')[в(')й]а'тиї* (поряд із асимілятивною формою *с'в'і'тиї*, що здебільшого притаманна мовленню львів'ян старшого віку), *с'(')[вй]атку'вати*, *Св[йа]тос'лаў*, *по'[р'й]адна*, *ц(')[вй]ах*. Тверді біфонемні сполуки [бй], [пй], [мй], [вй] також послідовно функціонують (але не як обов'язкові) у мовленні найстаршої вікової категорії мешканців Львова: *с[п'й]а́ча*, а особливо в дієслівних особових формах – основі дієслів II дієвідм. 1 і 3 ос. множ. теп. і майб. простого часу перед закінченням⁵⁶: *'л'у[бй]у*, *'ро[бй]у*, *с[пй]у*; *'ло[вй]ат(')*, *'ку[пй]ат(')* і под., коли внаслідок депалаталізації епентетичний [л] змінився на [й] [*Історична грамати́ка української мови 1980: 100*], що властиве наддністрянським, надсянським, східнокарпатським, покутсько-буковинським, частині північнокарпатських і західній частині західнокарпатських, а також деяким середньополіським діалектам [*Історія української мови. Фонетика 1979: 310; Бевзенко 1980: 66; АУМ 2, к. 238*]. На відсутність л-епентика⁵⁷ в дієсловах на зразок *'робйу* в мовленні львів'ян 30-их рр. XX ст. указував також і Я.-Б. Рудницький [*Rudnyćkyj: 31, 35*]. Поряд із такими формами функціонують усічені форми 3 ос. множ. дієслів теп. часу *и*-основи, що репрезентують діалектний переголос [див. п. 2.1.4. Переголос [а] > [е], [і]] та синкопу [див. п. п. 4.3.2. Синкопа]: *'роб'ім*, *'л'уб'ім*, *сп'рав'ім* і под. Такі дієслівні форми простежено в деяких південно-західних говірках, зокрема наддністрянських [*Приступа 1957: 12; Бевзенко 1980: 66*]; відсутність двофонемної структури в таких формах притаманна й поліським діалектам із ненаголошеним особовим закінченням та [е] відповідно до давнього [є] [*Бевзенко 1980: 66*].

Тверда, йотована вимова, на противагу усталеній у літературному стандарті м'якій, засвідчена також у словах іншомовного походження й реалізується у

⁵⁶ На думку С. П. Бевзенка, форми 1 ос. одн. виникли за аналогією до форм 3 ос. множ. [*Бевзенко 1980: 66*].

⁵⁷ Зберігаємо авторську термінологію.

звукосполюках [бй], [вй], [пй], [кй], [тй] (не тільки після губних) частіше в мовленні львів'ян літнього віку: [бй]у'ро, Со^у[в('й)]ети (поряд із Со^в'іти), рос. Совети 'радянська влада', ше^урст'[й]ана, рос. шерстяная 'вовняна', так само гра[в'й]ура, куст^у[й]ум, ман'і[к'й]ур, [пй]у'ре, со[в'й]ет(')с'ко'йі та ін.; у полонізмах: в'яра (в'іра) 'віра', 'товариство' [ЛЛ: 159], в'ядерко (пор. н. wiaderko) 'відерко' [ЛЛ: 176]. Відсутність палаталізації та йотації ілюструє вимова неологізму ко^ум'п'уто^ур 'комп'ютер' у мовленні львів'ян старшого віку, частіше малоосвічених; так само звучить це слово в польській мові – komputer.

У староукраїнській мові в позиції перед [ä] з [ę] приголосні були напівпалаталізовані та палатальні; у такій позиції губні напівпалаталізовані приголосні депалаталізувалися, що супроводжувалося розщепленням їхньої артикуляції на тверду й м'яку, і – як наслідок – розвинувся приголосний [j] як носій виділеної губним приголосним палатальності, наприклад м'ясо, тім'я, в'язати, дев'ять, п'ять [Історія української мови. Фонетика 1979: 308–309]. В окремих південно-західних говорах губний перед [a] з [ä] депалаталізувався й у позиції після іншого приголосного, виділяючи [j] при збереженні пом'якшеної вимови попереднього приголосного [Там само: 309], на що вказують також карти АУМ [АУМ 2, к. 77, 78].

Депалаталізація губних перед [ä] з [ę] залежала від того, який звук – голосний чи приголосний – вимовлявся перед ним. У сучасній українській літературній мові депалаталізовані губні послідовно вживають у позиції перед [a] лише після голосного (в'язати, дев'ять, пам'ять, м'яч, п'ять) [Історія української мови. Фонетика 1979: 309].

3.5.3. Твердий [p]

Українському мовленню львів'ян властивий твердий [p] перед голосними заднього ряду [a], [y], [o], що засвідчено в різних вікових прошарках неоднаково. У мовців старшої генерації, носіїв старої львівської норми, а також в малоосвічених осіб вона функціонує послідовно, результатом чого є не тільки

ствердіння [p], але і йотова артикуляція – поява секундарного [й]⁵⁸, за наявності якого іноді з'являється м'яка вимова аналізованого консонанта. Отож функціонують форми з різною рефlekсацією ([p], [pʲ], [pʲʲ]) чи їхньою можливістю вияву в одному слові: 'ва[p]у 'варю', бу'[p]ак і бу[p(')ʲ]ак, н. *burak*, [pʲʲ]адо'ван':а, н'іт ца'[p]ом, [p]ату'вати (пор. н. *ratować*), б'лис'ку 'мо[pʲʲ]а 'біля моря', [pʲʲ]адо'м (рос. *рядом*) 'поряд', ну'[p]ичка (пор. н. *porzeczka*) 'порічка', б[p]у'нетка (пор. н. *brunetka*) 'брюнетка', ва'[p]ут, ва'[p]ат і 'ва[p(')ʲ]ам', гу[pʲʲ]ачо, так само 'бу[pʲʲ]а, ве'че[p]ати, на ве'че[p]у і ве'че[p]йа, виго[pʲʲ]ало', в'ід'м'і[pʲʲ]увати, гу'во[p]у, гу'во[pʲʲ]у і гу'во[pʲʲ]у, в по'[pʲʲ]атку, зо'[p]а і зо[p(')ʲ]а, Зо[p(')ʲ]ана; 'жу[p]ус'а, по'[p(')ʲ]адниї, с'і в'ід'м'і[pʲʲ]увало', господа[pʲʲ]увала, по'ди(і)'[p]авлин'і, т[p]ох, чути'[p]ох, 'в'і[p]у, по'[pʲʲ]адок, на пуд'в'і[p]у, Кобза'[pʲʲ]а, 'у[pʲʲ]ади, шк'і[pʲʲ]ана, шк'[p]абатис'а(і) та ін. Депалаталізація [pʲ] засвідчена також і в росіянізмах: по'ва'[p]ошка і по'ва[pʲʲ]ошка, рос. поварёшка 'кухоль', мат'[p]ошка, рос. матрешка 'матрьошка', по'вта[pʲʲ]айу 'повторюю'. У мовленні львів'ян старшої генерації, особливо т.зв. старої львівської інтелігенції, [p] наявний у словах іншомовного походження в позиції перед [і] ([и]) замість нормативного [pʲ]: іс'то[p]і(у)йа, консерва'то[p]і(у)йа і под.; такі фонетичні форми функціонують поряд із усіченими (іс'то[pʲ]йа, консерва'то[pʲ]йа), що маніфестують палатальність аналізованого звука [див. п. 4.3.2. Синкопа].

У мовленні інших вікових прошарків – дітей, молоді та львів'ян середньої вікової групи – діалектний твердий [p] має вибірковий характер, регулярно поширюючись лише на форми род.в. одн. іменників, наприклад 'Іго[p]а,

⁵⁸ Зауважимо, що наявність йотової рефlekсації в питомих словах та формах із твердим [p], як і й-протеза в позиції перед [і], [о], [а]; й-епентеза у звукосполученнях [ійа], [ейа], [ійо], [ійу], [ойе]; наявність [й] у звукосполучах [бй], [вй], [пй], [кй], [тй] у лексиці іншомовного походження; наявність [й] ([і]) як актуалізований (здебільшого панівний серед львів'ян) вияв у можливій альтернації [і] / [й] ([і]) у дієслові *йти* 'іти, йти' та його формах [див. п. 3.10. Альтернація] зумовлюють функційне посилення звука [й] в мовленні львів'ян. Водночас ослаблення функціонування [й] відбувається внаслідок його усічення у формах з діалектним переголосом після сполук губних з літературним [й] у середині слова [див. п. 2.1.4. Переголос [а] > [е], [і]], його усічення в позиції середини слова, кінця слова в прикметниках і займенниках [див. п. 4.3.2. Синкопа].

л'іка[p]а, хаб'а[p]а, мал'а[p]а, ц'винта[p]а (зауважимо, що форми таких лексем із палаталізованим [p'] львів'яни часто сприймають як російські). Рідше тверда вимова [p] має активніші вияви серед згадуваних вікових прошарків львів'ян, здебільшого в осіб із вищим ступенем вияву діалектних рис у мовленні.

Отже, наявність твердого [p] із його різною рефлексациєю зумовлює в сучасному мовному просторі Львова функційне посилення фонемі /p/ порівняно з літературною мовою. Це, однак, виразно відрізняє сучасний стан мовлення львів'ян від мововжитку 30-их рр. минулого століття, коли була поширеною тільки тверда вимова [p], як і в наддністрянських говірках [Rudnyćkyj: 36].

Аналізовану рису фіксують галицькі граматики, хрестоматії діалектних текстів та діалектні словники, зокрема «Лексикон львівський...».

Приголосний [p], який у староукраїнській мові був відомим як твердий і м'який, зазнав депалаталізації в позиції перед голосними заднього ряду [a], [y], [o]; його депалаталізація в більшості говорів південно-західної діалектної групи, зокрема в частині наддністрянських, волинських, бойківських, надсянських, подільських, у багатьох лемківських, буковинських (окрім східнопрутських), супроводжувалася розщепленням на два компоненти – [p] і [й], який перейняв на себе давню палатальність [p] [Історія української мови. Фонетика 1979: 316–317], що засвідчують пам'ятки XI–XII ст. [Історична граматика української мови 1962 : 164]. Поширення цієї риси в українській діалектній мові ілюструє АУМ [АУМ 2, к. 115, 116; АУМ 3, III, к. 18]. Наддністрянським говіркам властивий різний [p]: в одних говірках м'який [p] зберігається майже в усіх випадках, в інших помітно тенденцію до його депалаталізації, а є й такі говірки, у яких функціонує тільки твердий [p] [Шило 1957: 69]; у багатьох наддністрянських говірках м'який [p] функціонує поряд із м'якими шиплячими [Там само: 70].

Такий звук поширений у наддністрянських говірках, досліджених Я. Яновом [Janów 1926: 46–47], І. Верхратським [Верхратський 1912: 14, 21], П. І. Приступою [Приступа 1957: 24]. Зауважимо, що й-рефлексация поширена в ряді наддністрянських говірок як у давніших словах (*бур'я, пр'йаж, пор'йадок*), так і словах більш нових (*нар'йад, мор'йак*) [Бевзенко 1980: 77]. У деяких говірках

досліджуваного ареалу Г. Ф. Шило спостеріг процес повної депалаталізації цього звука часто із виділенням [й] [Шило 1957: 71], зазначаючи, що у словах *бурак і ратувати* в багатьох говірках Львівщини і Тернопільщини [р] твердий [Там само: 72]. Різну рефлексію твердого [р] ([р] і [рй]) простежив у досліджуваних ним говірках Д. Г. Бандрівський [Бандрівський 1960: 30–31, 38]. Приголосний [р], [рй] перед [а] розглядав як одну із фонетичних особливостей західноукраїнського варіанта літературної мови І. Г. Матвіяс [Матвіяс 2011: 20].

На периферії середньонаддніпрянського ареалу, в говірках північно-західної частини південної Київщини, західних районах Правобережної Черкащини та північно-західної Кіровоградщини теж простежено диспалаталізацію [р] [Мартинова 2003: 184–185].

3.5.4. Твердий [ц]

Як і звук [р], депалаталізована афrikата [ц], що знаходиться в абсолютному кінці слова питомих слів, часто в суфіксах *-ець, -иць, -иць* (з *-ець*), є одним із фонетичних маркерів мовлення львів'ян здебільшого старшого покоління або ж мовців інших вікових категорій із львівського довкілля: *бо'ха(о)не[ц]*, *к'іне[ц]*, *с'мале[ц]*, *лан'[ц]ух*, *лан[ц]у'шок*, *вд'іве[ц]*, *удо'ве[ц]*, *'нали[ц]*, *'пери[ц]*, *хулу'де[ц]*, *х'лопи[ц]* (але *к'ін'ц'(')а*, *х'лопц'(')а*, *с'мал'ц'(')у* і под.), що не збігається з палатальною літературною вимовою.

Окрім проаналізованого позиційного ствердіння, цей консонант наявний також у мовленні львів'ян старшого віку, зокрема в коренях літературних слів іншомовного походження, на противагу сучасній нормі української мови: *Ф'ран[ц]и́йа*, *оф'і'[ц]и́но*, *м'і'л'і[ц]и́йа*, *по'л'і[ц]и́йа*, *сенса'[ц]и́йн'іс't'* тощо, а також полонізмах: *'мари[ц]*, *п. marzec* ‘березень’; *'та[ц]а*, *п. taca* ‘таця’.

Словник львівського мовлення здебільшого фіксує локалізми з твердим [ц]: *бабінець* ‘вечірка, гостина, забава тільки для жінок’ [ЛЛ: 65], *бу́ханець* вул. ‘стусан’ [ЛЛ: 114], *марцо́вий* (*марцо́вий*) ‘березневий’ [ЛЛ: 439], *німець* (*німа́к*)⁵⁹ ‘малослівний’, ‘людина з низьким рівнем інтелекту чи та, що неспроможна

⁵⁹ Лексема уживається також зі значенням ‘малослівна, неговірка людина’.

повноцінно висловитися', а також, за «Лексиконом львівським...», 'про того, хто не хоче зрозуміти, збагнути чиєїсь поради' [ЛЛ: 490].

Депалаталізація давнього [ц'], який у староукраїнській мові належав до м'яких приголосних [Історія української мови. Фонетика 1979: 315], в українській діалектній мові поширена неоднаково. Як твердий приголосний [ц] функціонує в окремих південно-західних говорах: наддністрянських [Пристапу 1957: 25–26; Шило 1957: 65], лемківських говорах [Верхратський 1902: 47], гуцульських, буковинських та більшій частині подільських [Історія української мови. Фонетика 1979: 316]; північній частині лівобережних і правобережних поліських говорів [АУМ 1, к. 112], що комплексно ілюструє АУМ [АУМ 2, к. 74, 98; АУМ 3, III, к. 16]. Уживання [ц] у кінці слів та перед голосними [а], [у] на місці його м'якого відповідника (*хлопец, жнец, вулиця, терниця, на вулицу, працювати*) у лінгвістиці вважають однією із рис фонетичного рівня західноукраїнського варіанта літературної мови кінця ХІХ–початку ХХ ст. [Матвіяс 2011 : 20].

У сучасній літературній українській мові африката [ц'] депалаталізувалася в позиції перед [е]: *яйце, сонце, місяцем*, а також в інших фонетичних позиціях у вигуках, звуконаслідувальних словах та словах іншомовного походження: *цабе, цокати, цокотуха, цур, цуратися, цвіркати, цмокати, царина, цинк, цоколь, цукор, палац* [Історія української мови. Фонетика 1979: 315]; вона майже не властива позиції кінця слова та складу, за винятком поодиноких запозичень на зразок *палац, матрац* [Бевзенко 1980: 75].

3.5.5. Твердий приголосний у прикметникових суфіксах -ск-, -цк- та іменниковому суфіксі -иск(о)

Львів'яни старшого віку зазвичай вимовляють твердо: а) прикметникові суфікси -ск-, -цк- (замість літературних -ськ-, -зьк-, -цьк-): *б'ли[ск]иї* (пор. п. bliski), *б'ли[ск]о*, *'гали[цк]а*, *л'в'ів[ск]е*, *'пол'[ск]'і*, *н'і'ме[цк]'її*, *в'її[с'к]ов'її*, *мор[с'к]'її*, *адво'ка[цк]а*, *'Гали[цк]'її* *ба'зар*, *Ли'ча(')к'її* *уск'її* *цвин'тар*, *сли[с'к]иї*, *с'ли[ск]о*, *со'в'е[цк]'її*, а також у полонізмах: *ал'ї'тан[цк]о*, *е"л'е"тан[цк]о* 'елегантно' і под. Такі тверді суфікси наявні також і в прізвищах

прикметникового походження: *Бар'в'ін[ск]'її*, *Биў'жин'[ск]а*, *Гру'шев[ск]'її*, *Круше'л'ни[цк]а*, *Кунуп'н'ї[цк]а*, *Мале[цк]а*, *Шип'ти[цк]иї*, *Ур'лоў[ск]а* та ін.; б) іменниковий суфікс *-иск(о)* (на противагу літературному *-иськ(о)*, а також *-ищ(е)*): *хлуп'чи[ск]а*, *чу'дови[с'к]о*, *д'їти[ск]а* і под., що було узаконено галицькими граматиками, суперечить сучасній літературній мові, яка передбачає м'яку вимову, і засвідчений, як уже було вказано, як у запозиченій, так і питомій лексиці.

Тверді прикметникові суфікси як давню рису української мови, притаманну ще староукраїнській мові [Історична граматика української мови 1962 : 165], як особливість фонетичної системи західноукраїнського (галицького) варіанта літературної мови ХІХ–початку ХХ ст. узаконювала стара галицька правописна норма, що пропонувала написання без знака м'якшення суфікси *-зкий*, *-ский*, *-цкий* [Коцовский, Огоновский 1912: 95; Матвіяс 2011: 17, 20]. На функціонування твердих суфіксів *-ск-*, *-цк-* у Львові та боротьбу вчителів львівських навчальних закладів проти їхніх м'яких відповідників указував у 1907 р. В. Сімович [Сімович 2005ж: 233–234]. Це фонетичне явище спостеріг також Я.-Б. Рудницький, зауважуючи, що іменниковий суфікс *-иск(о)* повністю витіснив суфікс *-ище*, який наявний тільки в поодиноких словах на зразок *городище* [Rudnyćkyj: 43]. І навпаки: у польському мовленні давнього Львова полоністи фіксували протилежну рису – м'якість указаних суфіксів як вплив української мови, зокрема в мовленні нижчих верств львів'ян-поляків у 1914 році зауважив Т. Лер-Сплавінський [Lehr-Splawiński 2006: 189]; що, на думку А. Фурдаля, не відіграло ролі в подальшому розвитку польських культурних діалектів [Furdal 1965: 244].

У «Лексиконі львівському...» аналізована риса засвідчена в полонізмах на зразок *австріяцкий* (*австрія'цький*) 'австрійський' [ЛЛ: 51], *алігáнцкиий* (*алігáнцький*) 'елегантний, вишуканий', *алігáнцко* (*алігáнцько*) 'елегантно, вишукано' [ЛЛ: 55], *боїско вул.* 'поле для спортивних змагань' [ЛЛ: 101], *магістра́цкиий* 'магістратський' [ЛЛ: 429]. Цій рисі не присвячено окремої уваги в АУМ, проте на її наявність вказує карта «Протетичні [в], [г] перед [у] (*вузький*)» [АУМ 2, к. 123] (*ву[с]'кий*, *вуз'кий*, *вуз'кий*).

Замість їхніх відповідників, посталих завдяки асимілятивному пом'якшенню, у староукраїнській мові суфіксальні зубні тверді консонанти [с], [з], [ц], які засвідчені лише в українській мові та мають локальний характер, притаманні більшості південно-західних говорів і розвинулися не раніше XV ст. унаслідок їх депалаталізації [*Історія української мови. Фонетика* 1979: 222]. В українському діалектному обширі ствердіння /с'/ та /з'/ притаманне південно-західним говорам, зокрема галицько-буковинським, південнокарпатським і західнокарпатським говіркам, у звукосполюках [с'к], [з'к], що притаманні прикметниковим суфіксам *-ський*, *-зкий* та іменниковому суфіксові *-иско* [*Бевзенко* 1980: 79–80], а також ствердіння /ц'/ у звукосполучі [ц'к] прикметникового суфікса [*Там само*: 75]. Ця риса чітко простежена у говорі батюків [*Верхратський* 1912: 3] та палатальна вимова іменникового суфікса *-иськ(о)* [*Там само*: 35]; в інших наддністрянських говірках [*Пристапа* 1957: 26; *Шило* 2008]. Як паралельну до палатальної, зауважував депалаталізовану вимову суфікса *-ск-* у досліджуваних говірках Д. Г. Бандрівський [*Бандрівський* 1960: 35].

Отож українська літературна норма передбачає м'яку вимову суфікса *-ськ*, палаталізація якого в староукраїнській мові пов'язана із занепадом слабого [ь] та дією прогресивної асиміляції, яка викликала пом'якшення суфіксального [с] [*Історія української мови. Фонетика* 1979: 221–222]. За словами Я. В. Закревської, локативні номінації зі суфіксом *-исько* (*віўсиско*, *глиниско*, *торфовисько*, *ватриско*, *бараболиско*...) не є полонізмами, а становлять спільний західно- і частково східнослов'янський ареал [*Закревська* 1995: 56]. Тверда вимова аналізованих прикметникових та іменникових суфіксів притаманна також польській мові (*-cki*, *-ski*; *-isko*, *-sko*).

3.5.6. Депалаталізований кінцевий звук [т] в особових закінченнях дієслів

У сучасному львівському мовленні наявний депалаталізований кінцевий [т] у дієслівних формах, що частіше простежено у львів'ян літнього віку чи мешканців львівського довкілля. Депалаталізований кінцевий [т] часто властивий закінченням дієслів теп. часу дійсного способу 3 ос. одн. II дієвідм.: 'ходи[т], гу'вори^e[т], зна'чи[т], 'муси[т], 'носи[т], п'роси[т], сту'йи[т] тощо, а також дієсловом II дієвідм. 3 ос. множ. теп. часу: пе'ч[ут], да'й[ут], 'ход'а[т], 'нос'а[т] і под. Такі дієслівні форми 3 ос. одн. також можуть функціонувати в алегровій формі, коли кінцевий [т] редукує [див. п. 4.3.3. Апокопа]; послідовніше вони виявляються в мовленні львів'ян старшого віку та дітей. Часто такі редуковані дієслівні форми мають флексію [u^e] або навіть [-e], що особливо притаманне мовленню львівських дітей ('ход[u^e], 'ход[e]; гу'вор[u^e], гу'вор[e]; п'рос[u^e], п'рос[e]) і репрезентує явище вокалічної гіперкорекції, яку засвідчено в українських східнословобожанських говірках [Глуховцева 2005: 263, 267–268]. Цей твердий консонант простежено також у наголошеному закінченні 2 ос. множ. дієслів наказового способу: ру'б'і[т], зай'д'і[т], напи'ш'і[т], заби'р'і[т], п'ідни'с'і[т] тощо.

Дієслівний кінцевий [т] в аналізованих дієслівних формах був зафіксований у мовленні львів'ян 30-их рр. минулого століття [Rudnyśkuj: 31], а також у наддністрянських [Приступа 1957: 25], бойківських і більшості південно-західних говірок, як і в говірках північної Київщини [Бандрівський 1960: 33]. Дієслівні форми з твердим кінцевим [т] були часто засвідчені в текстах західноукраїнської літератури кінця XIX – початку XX ст. [Матвіяс 2011: 20]. Поширення твердого [ц] аналізованих дієслівних форм в українському діалектному просторі засвідчує АУМ [АУМ 2, к. 240].

Крім аналізованих вище консонантних рис, є і такі, що виявлено в поодиноких словах чи їх спільнокореневих рядах. Очевидно, під впливом польської мови усталилася твердий кореневий приголосний [н] у деяких дієсловах, а саме: рів'[н]атис'а, п. równać się 'рівнятися' та його особових формах, а також у лексемі 'каш[л]ати, п. kaszlać 'кашляти' та похідних, що збережено лише у львів'ян літнього віку або в осіб, мовлення яких демонструє сильні

діалектні впливи. Цю консонантну особливість (у словах *рівнати*, *порівнувати*, *порівнуючий*, *рівнання*, *рівнаня*, *рівнаннє*, *рівнанє*) виявив у західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX століть І. Г. Матвіяс [Матвіяс 2011 : 19].

3.6. Палатальність

Палатальність є невід’ємною рисою консонантизму львів’ян, а репертуар палатальності консонантів у сучасному львівському мовленні (як літературних, так і діалектних) є досить широкий. Серед виявів палатальності – риси давнішого походження та новопосталі; ті, що охоплюють питому лексику, і такі, що притаманні лише для лексики іншомовного походження; риси загальноновживані чи такі, що функціують пасивніше, оскільки засвідчені в мовців деяких соціальних груп.

3.6.1. Напівпалатальні приголосні [г’], [ґ’], [к’], [х’]

Однією із виразних рис консонантизму львівського українського мовлення є пом’якшена вимова в деяких позиціях фарингального [г] та задньоязикових фонем [г], [к], [х], на противагу нормативній твердій вимові. Така вимова пов’язана, по-перше, з наголосом (наголошена / ненаголошена позиція), а по-друге, з явищами вокалізму, зокрема обниженням артикуляції голосних [и] → [е] і підвищенням (звуженням) вокалів [и] → [і], та має такі позиційні вияви: 1) перед [е] у наголошеній позиції [див. п. 4.1. Акцентуація], наслідком чого є звукосполюки [г’е], [ґ’е], [к’е], [х’е]: а) у кореневій морфемі: ‘[г’е]три, інте^нл’і[г’е]нт, ‘[ґ’е]нка ‘застаріла розмовна форма імені Євгенія’, [к’е]м, ‘[к’е]мо^с’, н’і[к’е]м, в[к’е]ну^у, ‘[к’е]дати, ‘[к’е]йі^у, бу[к’е]т, су[к’е]ра, ‘[х’е]три^й, ‘[х’е]сту, ма[х’е]ра, ‘[х’е]р’і^у і под.; б) у закінченнях іменників наз. (знах.) в. множ.: бан’а[к’е], баня’ки ‘каструлі’, п’с’ун’[к’і] ‘песи́ки’, так само бат’[к’е], ж’ін’[к’е], книш’[к’е], гр’і[х’е], к’істо^ч[к’е], бур’[а]ч’[к’е] і под.; в) у відмінкових закінченнях прикметників і займенників: йа’[к’е]ї, г’ір’[к’е]ї, ли’[х’е]ї, т’аш’[к’е]ї, (на) та’[к’е]х і под.; 2) перед [і] в ненаголошеній (рідко – у

наголошених: [к'і]ц'а) позиції, наслідком чого є звукосполюки [г'і], [к'і], [х'і]: а) у кореневій морфемі: [к'і]п'і(а)'ток, [к'і]'ф'ір, [к'і]'шен'а, за[к'і]'пит, 'ви[к'і]'нути, [к'і]'дайіц'а, [х'і]'татис'а, за[х'і]'с'тити; б) у закінченнях іменників наз. (знах.) в. множ.: п'ідло[г'і], 'метри[к'і], метрики 'свідоща про народження', чикол'ат[к'і] 'шоколадки', пуда'рун[к'і]; п'лац[к'і], плячки 'пирог', 'гузи[к'і], л'в'іу'йан[к'і], пу'ла[к'і], 'ро[к'і], ха'з'(з)аї[к'і], ку'жу[х'і], 'ру[х'і] і под., як альтернативна функціонує і вимова таких флексій як [г'и], [к'и], [х'и]; в) у відмінкових закінченнях прикметників і займенників: д'ру[г'і]ї рас, вин'г'ерс(')[к'у]ї, п. węgierski 'угорський', аўст'р'ійс[к'і]м, н'ійа'[к'і]х, мо'ло'ден'[к'і]ї, ви'ли[к'і]ї, 'тих'ії, в'с'(')а[к'у]ї, Голо'вац'[к'і]ї, Ви'со[к'і]ї 'замо'(у)к і под.; г) у прислівниках, займенниках, числівниках, частках: з'в'ід[к'і], т'рош[к'і], по-'л'в'іус''[к'і], 'т(')іл'[к'і], 'н'іш[к'і], с'к'іл'[к'і], по'-укра'їн'с''[к'і] і под.; поряд з такими формами функціонують форми з [к'и], [х'и]: йа'[к'е]ї, йа'[к'і]ї, йа'[к'у]ї і под. [див. п. 2.2.1. Обниження звука [и]]; 3) звукосполюки [к'е], [х'е] в усіх інших позиціях, на противагу нормативним [ке], [хе]: 'пол'с(')[к'е], '[к'е]ди, [к'е]р'іу'ник (поряд із [к'е]'роу'нік), '[к'е]мн'інх, [х'е]ру'вими і под. Іноді ці рефлексії в одному слові виявляються завдяки наголосу, наприклад бу'[к'е]т і 'бу[к'і]т, 'лау[к'і] і лау'[к'е], [к'і]'дайіц'а і '[к'е]дайіц'а. Зауважимо, що напівпалатальні приголосні [г'], [г'], [к'], [х'] в аналізованих звукосполюках притаманні всім соціальним прошаркам львів'ян. Дуже рідко у Львові можна почути депалаталізовану вимову таких сполук, яка часто навіть у мовленні однієї особи варіює із палаталізованою вимовою.

На цю рису у львівському мовленні також вказував і Я.-Б. Рудницький [Rudnyŭskij: 22–23, 34–35]. У «Лексиконі львівському...» її репрезентантами є зазвичай множинні іменники (позиція кінця слова) – лексичні діалектизми: баді́льки вул. 'вуса, волосся' [ЛЛ: 67], ба́нькі, ба́ньки знев., ірон. 'очі'; 'набряки (під очима)' [ЛЛ: 75], ке́ди 'кеди' [ЛЛ: 356], ма́на́тки, ма́на́ткі 'речі' [ЛЛ: 436] та рідше – у кореневій морфемі: би'цї́кель 'велосипед, мотоцикл; мопед' [ЛЛ: 90], орке́стра, орке́стра 'оркестр' [ЛЛ: 512] і под. та кілька фонетичних діалектизмів:

к'єди 'кеди' [ЛЛ: 356], кивнути, ківнути [ЛЛ: 357], кімáрити, кимáрити 'дрімати' [ЛЛ: 359].

У багатьох наддністрянських, надсянських, частині північнокарпатських та східнокарпатських говірок південно-західних діалектів поширені звукосполуки [к'є^и], [х'є^и], [к'и^є], [х'и^є], [к'і], [х'і], [г'і], [ги] та ін., що залежить і від наголосу ([г'і], [к'і], [х'і] – найчастіше в ненаголошеній позиції); також у значній частині поліських діалектів, зокрема в північних лівобережнополіських і правобережнополіських, поряд із звукосполуками [г'і], [к'і], [х'і] функціонують і [ги], [ки], [хи] [Бевзенко 1980: 83; Шило 1957: 76, Приступа 1957: 15; АУМ 2, к. 20, 21, 193]. Цю рису простежено в давніших монографічних діалектологічних дослідженнях. Її зафіксував у батюцькому говорі І. Верхратський [Верхратський 1912: 3, 10]. За спостереженнями П. І. Приступи, у наддністрянських говірках приголосні [г], [к], [х] твердими є тільки перед [а], [о], [у] [Приступа 1957: 23, 27]. Г. Ф. Шило в багатьох наддністрянських говірках зауважив широко поширену м'яку вимову наголошених звукосполук [к'є^и], [х'є^и], а щодо їхнього характеру в наголошеній позиції спостеріг коливання [Шило 1957: 74]. М'яка вимова задньоязикових [г], [к], [х] (окрім [г]) перед голосними переднього ряду притаманна, як свідчать дослідження К. Ф. Германа, гуцульським говіркам [Герман 1995: 231].

Гене́за цього мовного явища сягає глибокої давнини. Аналізовані звукосполуки походять від староукраїнських *гы, кы, хы*, консонанти яких були успадковані від спільнослов'янського періоду як непалаталізовані [Історія української мови. Фонетика 1979: 247], а їхня подальша рефлексія пов'язана з палаталізацією в таких позиціях задньоязикових і фарингального приголосних [Там само: 250].

3.6.2. М'яка вимова губних приголосних перед [а]

Ще з часів радянського періоду у Львові набула поширення м'яка (на противагу літературній твердій йотованій – [бйа], [пйа], [вйа], [мйа]) вимова губних приголосних перед [а], наслідком якої є сполуки [б'а], [п'а], [в'а], [м'а]:

[в']а'зати, ди'[в']атому, '[м']асо, [п']ат', '[п']атниц'а і под., що суперечить нормам української мови, у якій губні приголосні в таких фонетичних умовах є твердими. У сучасному Львові вона найчастіше притаманна львівській молоді та середньому поколінню, а також особам, які перебувають під сильним впливом російської мови, проте не є регулярною в цих вікових прошарках, конкуруючи з нормативною твердою йотованою вимовою.

На цю нову орфоепічну рису в українській мові, засвідчену й на письмі, звернув увагу ще в середині 20-их рр. ХХ ст. В. Гнатюк, справедливо вважаючи її наслідком впливу російської мови [цит. за *Лесюк 2014: 413*].

3.6.3. М'якість шиплячих

Функціонування м'якості шиплячих у сучасному львівському мовленні має два різних вияви: 1) [ж'], [ч'], [ш'], [ж'] як давня консонантна риса, яку супроводжує діалектний переголос, тобто зміна [а] після м'яких приголосних [ж'], [ч'], [ш'], [ж'] у голосні переднього ряду (у львівському мовленні – [а] > [е], [і]) внаслідок підвищення (звуження) артикуляції; 2) як порівняно новопостала м'якість [ч'] (іноді [ш'ч']) замість нормативної твердої вимови цього звука.

Перший із різновидів м'якості шиплячих – це архаїчне, супроводжуване діалектним переголосом, вторинне пом'якшення всіх шиплячих у позиціях перед наголошеним [е] та частіше ненаголошеним [і] (загалом в українських діалектах перед [е], [и], [і]), що розвинулись з [а] будь-якого походження [*Історія української мови. Фонетика 1979: 313*], яке простежено у львів'ян старшого віку та мешканців із підльвівських сіл, менше – у львів'ян середньої генерації, а освічені львів'яни сприймають як провінційну вимову: ва'[ж']ей, ва'[ж']ейний 'уважний', в'ч'еплин'і 'начеплені', за'[ч']ев 'почав', кри'[ч']еу, са'[ж']ейут, стир'[ч']ети, [ш']'[ч']епати, [ш'ч']іс'т'е(і), ма'[ч'е]ти 'вмокати', м'і'[ш']ети, '[ж'е]ли, ли'[ш']ети, ле^м[ж']ети, [ш']іну'вати, '[ш']епка, ч'ес (але ни 'майу [ч']і'су) [ч']ір'а'к'е і под. Загальноновживаними серед мешканців Львова всіх вікових категорій у такому фонетичному оформленні є слова [ч']іс'ник 'часник' та його похідні, а також [ш']'[ч']іпати 'щипати', приш[ч']іб(н)атис'а

‘пристібатися’, *вч’[i]’нитис’а* ‘вчепитися’, *при[ч’]’і’нити* ‘причепити’, *приш[ч’]’і’нити* ‘прищепити’ та лексема *’т’е[ш]ко* ‘тяжко’, яку львів’яни вживають із стилістичною метою (наприклад, під час бідкання).

М’якість шиплячих словник львівського мовлення засвідчує як варіантну вимову в лексемах *кушати* (*кушати*) ‘куштувати’ [ЛЛ: 404], *міш’єти* (*міш’ати*) ‘перемішувати’ [ЛЛ: 454], *причіп’іти* ‘причепити, *причіп’ітися* ‘причепитися’ [ЛЛ: 604], *щіст’є* ‘щастя’ [ЛЛ: 831].

Пом’якшений звук [ч’] як позиційний варіант фонемі ‘ч’ поширений у ряді південно-західних діалектів, зокрема в багатьох наддністрянських, надсянських і частині північнокарпатських говірок, частково південноволинських (зокрема західноволинських), а також у волинсько-поліських говірках поліських діалектів, середньочеркаських, наддунайських говірок [Бевзенко 1980: 71, 74; Герман 1995: 226]. У частині південно-західних діалектів, а саме подільських і суміжних з ними південно-східних говірок зафіксовано звуження вживання напівм’якої африкати [ч·] або [ч’] [Бевзенко 1980: 73]. М’якість шиплячих відома гуцульським, бойківським, лемківським, закарпатським, західноволинським говіркам [Шило 1957: 66; Герман 1995: 226–227]. У наддністрянських говірках шиплячі найбільш послідовно зберігають м’якість [Пристапуна 1957: 28], проте це явище їм властиве меншою мірою, ніж, наприклад, гуцульським [Шило 1957: 66]. Диференційний ступінь палаталізованості притаманний бойківським говіркам: у північній і північно-західній частині району, де звукосполуки *ча*, *жа*, *ша* в наголошеній позиції переходять у *ч’е^u* / *чи*, *жи* / (*ж’е^u*), *ш’е^u* / *ши*, у вимові старшого покоління палаталізований відтінок чергується з півпалаталізованим; у молодших носіїв говірок півпалаталізований відтінок може переходити в цілковите ствердіння; тенденція до депалаталізації шиплячих може бути помітна в деяких старших осіб, а в деяких інших – навпаки – зберігається архаїчний тип вимови [Бандрівський 1960: 37]; у позиції кінця слова [ч], [ж], [ш] завжди вимовляються твердо [Там само: 29]. М’якість шиплячих у названих діалектних зонах фіксує також АУМ [АУМ 2, к. 112; 113].

Як порівняно нова особливість львівського консонантизму, що постала під впливом російської мови ще в період Радянського Союзу, серед львів'ян набуває стрімкого поширення м'яка вимова афrikати [ч] (рідше [шч], [ʒ]) у позиціях, де літературний стандарт передбачає тверду вимову: [ш'ч']о (поряд із уживанішим [ш]о), [ш'ч'е], [ш'ч']он, [ш''ч']ас'т'а, [ч']о'го, [ч']о'му, [ч']ас, '[ч']айник, 'виба[ч']те, вк'л'у[ч']но, 'буду[ч']и, [ч']оло'в'ік, фак'ти[ч']но, на'ро[ʒ']ен'а і под. Зауважимо, що таку рису галичани колись сприймали (а деякі сприймають і зараз) як невід'ємний компонент «східняцької»⁶⁰ вимови. Така м'якість (нерегулярна чи регулярна) поширена, зокрема, у середньонадніпрянських говірках [Мартинова 2003: 160–162]. Припущення щодо новопосталості аналізованої орфоепічної риси ґрунтуються не лише на свідченнях записів наших інформантів старшої генерації (носіїв старої львівської норми), а також і на спостереженнях Я.-Б. Рудницького, який зауважував, що шиплячі консонанти у Львові здебільшого тверді, за винятком позиції перед [е] (наводить приклад форми з діалектним переголосом – м'і'ш'ейі / літ. мішає) [Rudnyćkyj: 33]. Специфіка сучасного функціонування цієї риси у Львові полягає в тому, що вона може бути регулярною чи факультативною, по-різному засвідчена у вікових прошарках, а ступінь м'якості в різних мовців може бути менший (частіше) чи більший (рідше).

Найвиразніше простежуємо цю консонантну особливість у мовленні львівської молоді, яка іноді свідомо пом'якшує [ч], особливо перебуваючи в молодіжному середовищі. Меншою мірою, але все ж таки дуже поширений [ч'] серед львів'ян середнього віку, які здобували освіту в радянський період. На поширення цієї риси в сучасному львівському українському мовленні впливає її наявність у мовленні львів'ян, що часто виступають у засобах масової комунікації, формуючи мовні смаки інших⁶¹. Обов'язковою така м'якість

⁶⁰ «Східняками» львів'яни називають уродженців східних областей України.

⁶¹ Як послідовна, вона властива мовленню, наприклад, заступника міністра освіти і науки 2015 – 2019 рр. П. К. Хобзею; популярних екскурсоводів, львовознавців Петру й Івану Радковцям; мера Львова А. Садовому; співака, письменника, телеведучого, продюсера й актора А. Кузьменка (Скрябіна); історика, львовознавця, письменника, екскурсовода-гіда

шиплячих є в українському мовленні російськомовних львів'ян, які оселилися в місті в 40-их рр. XX ст. чи пізніше.

Водночас у консонантизмі львівського мовленні діє протилежна тенденція – твердість [ч] у цих позиціях, що репрезентує тяглість орфоепічної традиції, усталеної в західноукраїнському (галицькому) варіанті літературної мови початку XX ст. [Матвіяс 2011: 20].

Найкраще ця консонантна риса збережена в мовленні корінних мешканців міста старшої генерації⁶² (незалежно від рівня та спрямування освіти) чи осіб із вищою гуманітарною, зокрема філологічною освітою та їхніх дітей⁶³. За нашими спостереженнями, іноді освіта львів'ян не є визначальним чинником, що вказує на наявність цієї риси, а тільки вплив мовного середовища, у якому формувалася особа, та її особисті мовні смаки.

Імовірно, що ця тенденція, попри очевидний вплив російської мови, підтримувана діалектним впливом, оскільки м'які фонemi /ж'/, /ш'/ у такому вияві поширені в деяких наддністрянських та інших говірках південно-західного наріччя, зокрема деяких покутсько-буковинських, у східно-карпатських говірках [Бевзенко 1980: 70–71]; у покутсько-буковинських, східнокарпатських і в більшості карпатських говорів znana лише м'яка фонема /ч'/, яка в усіх випадках є на місці фонemi /ч/ у літературній мові [Там само: 74]. Ширше вживання пом'якшеної африкати [ч'] як позиційного вияву фонemi /ч/ притаманне також південно-східним говіркам; паралельні форми такої твердої та м'якої вимови

к.і.н. І. Лильо; музиканта, композитора, лідера рок-гурту «Океан Ельзи», громадського діяча С. Вакарчука та ін.

⁶² Винятком у найстаршому віковому прошаркові можуть бути лише ті особи, на мовлення яких мала великий вплив російська мова.

⁶³ Це підтверджують наші записи усного мовлення цього прошарку львів'ян, серед яких мовознавці У. Я. Єдлінська, Л. Г. Коць-Григорчук; О. А. Сербенська, Р. П. Зорівчак, Н. В. Хобзей [див. Додаток Г], Т. О. Ястремська, мовознавець, педагог, політичний і громадський діяч д.ф.н. І. Д. Фаріон; філолог, педагог, журналіст Львівської державної телерадіокомпанії та ведуча програми «Слово» О. І. Галаник, перекладач, письменник, науковець, к.ф.н., проф. А. І. Содомора; композитор М. М. Скорик [див. Додаток Г]; поет і прозаїк І. Калинець [див. Додаток Г]; політик, народний депутат України, к.ф.-м.н. Ю. Б. Ключковський; публіцист, громадська діячка, очільниця Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» к.ф.н. І. М. Ключковська та багато ін.

поширені в полтавських, лубенських говірках, лівобережнополіських і правобережнополіських, на Запоріжжі, м'яка вимова – на північно-західній Сумщині, у південнобессарабських говірках [Бевзенко 1980: 73–74; АУМ 2, к. 113].

Як свідчать лінгвістичні дослідження, шиплячі, які первісно були м'якими, депалаталізувалися не пізніше першої половини XIV ст., принаймні в південно-західній групі діалектів, зокрема в західноволинських, наддністрянських, покутських, надсянських говірках зазнали разом з іншими твердими приголосними вторинного пом'якшення перед [е], [у], [і], що розвинулись з [а] будь-якого походження [Історія української мови. Фонетика 1979: 313].

3.6.4. М'який [л'] та звукосполюки [л'а], [л'е], [л'у], [л'о] в лексиці іншомовного походження

Українському мовленню львів'ян властива м'якість звука [л'] у словах іншомовного походження, в яких у літературному стандарті усталилося тверде [л], зокрема [л'] / *літ.* [л]: *ба[л']*, (*')**ба[л']'кон*, *ш'кан(')**да[л']* 'скандал' тощо; [л'а] / *літ.* [ла]: *'до[л'а]р*, *'з(с)а[л'а]*, *[л'а]бора'тор'ійа*, *'[л'а]мна*, *[л'а]м'паси*, *но'ве[л'а]*, *п[л'а]н*, *рек'[л'а]ма*, тощо; [л'е] / *літ.* [ле]: *а'[л'е]йа*, *ба'[л'е]т*, *б'і'[л'е]т*, *е[л'е]т(г)антно*, *е'[л'е]ктрика*, *и[л'е']'мент*, *інте'[л'е]кт*, *ка'ва[л'е](і)р*, *ко'[л'е]т(г)а*, *ко'[л'е]кці'йа*, *комп'[л'е]кці'йа*, *кот'[л'е]та*, *куп'[л'е]т*, *'[л'е]ксика*, *'[л'е]кці'йа*, *мо'[л'е]кула*, *ом'[л'е]т*, *пара'[л'е]лно*, *пе[л'е]'рин(к)а*, *проб'[л'е]ма*, *по'[л'е]м'іка*, *си'[л'е]ра*, *те'[л'е](')фон*, *те[л'е]'в'ізор* (*те[л'е]'в'із'ійа*), *то[л'е]'рантний*, *ф'і'[л'е]*, *ф[л'е]т(г)ма'тично* тощо; [л'у] / *літ.* [лу]: *б'[л'у]ска*, *к[л'у]б*, *к'[л'у]мба*, *мета[л'у]р'т(г)'ійа* тощо; [л'о] / *літ.* [ло]: *а'[л'о]*, *'ба[л'о]н*, *б[л'о]н'дин(к)а*, *т(г)'[л'о]бус*, *ме'[л'о]д'ійа*, *ко'[л'о]н'ійа*, *[л'о]т'г(г)'ічно*, *[л'о]'йал'ний*, *[л'о]та'рейа*, *'[л'о]зунх*, *'[Л'о]ндон*, *[л'о]р'нет(а)* 'бінокль', *'к'і[л'о']* 'кіло, кілограм', *по[л'о]н'і'заці'йа*, *ф'і'[л'о]с(з)оф*, *ф'і[л'о]'тове* (*фйо[л'е]'тове*), *шаб'[л'о]н* тощо з їхніми спільнокореневими, а також слова з компонентом - *л'от(г)-* та похідні від них: *ана'[л'о]г'ійа*, *б'іо'[л'о]г'ійа*, *ідео'[л'о]г'ійа*, *кул'туро'[л'о]г'ійа*, *терм'іно'[л'о]г'ійа*, *ф'і[л'о]'[л'о]г'ійа* тощо.

Функціонування цієї консонантної риси, яку іменують льяльолюканням [Німчук 2002: 77], має свою специфіку. Ця риса найбільше властива мовленню львів'ян старшого віку, особливо інтелігенції. Саме тому вимову слів іншомовного походження з м'яким [л'] дослідники визначають як «стару “інтелігентську” вимову» [Тараненко 2007б: 384]. Часто лексеми іншомовного походження з м'якістю [л'] функціонують у публічному мовленні (наприклад, у термінах), зокрема в мовленні науковців та викладачів старшого (частіше) та середнього (рідше) віку. У мовленні львів'ян молодшого віку [л'] побутує здебільшого лише в загальновживаній, частотній лексиці, наприклад: *а[л']о*, *б'[л'у]ска*, *ко'[л'е]т(з)а*, *кот'[л'е]та*, *куп'[л'е]т*, *ом'[л'е]т*, *проб'[л'е]ма*, *ф'і'[л'е]* тощо.

М'якість [л'] регулярно виявлена в запозичених лексемах, що не мають літературного відповідника, відмінного лише твердістю [л], наприклад: *ка'[л'а]фйор* ‘цвітна капуста’, *[л'а](e,i)ту'м'іна* ‘делікатес’, *[л'а]'к()'ерк'і* ‘лаковані туфлі’, *'[л'о]к'і* ‘кучері’, *'[л'о]ди* ‘морозиво’, *[л'о]с* ‘жереб, доля’, *'[Л'е]мбе"рг* ‘Львів’, *чеко'[л'а]да* ‘шоколад’ тощо, коли вимова відтворює звучання таких слів у польській мові.

У сучасному львівському українському мовленні лексика іншомовного походження з м'яким [л'] може функціонувати з нейтральним стилістичним забарвленням, що характерно для львів'ян, у мовленні яких побутує ця консонантна риса. Лексеми іншомовного походження з м'яким [л'] можуть також виконувати стилістичні функції, наприклад висловлювати сарказм та іронію тощо. Цей стилістичний прийом використовують львів'яни, у мовленні яких ця риса не є регулярною або ж взагалі не властивою: *в 'тому 'йіхн'о'му 'новому по'мешкан'у не та'к'ій бал'кон / йак то бувайі / в них там 'ц'ілії 'ба[л']кон // а тої 'йіхн'ії ма'лій та'к'ій ц'і'кавії / так вс"о з'найї / то та'к'ій сп'равжн'ії ма'лій ф'і'[л'о]зо'ф //*

Уживання [л'], [л'а], [л'е], [л'у], [л'о] у лексиці іншомовного походження є типовим для західноукраїнської мовної практики і в дорадянський період було складником західноукраїнської орфографії. Аналізовану рису зафіксовано в говорі

батьоків [Верхратський 1912], наддністрянських [Приступа 1957]; надсянських, бойківських і лемківських говірках [Говори української мови 1977].

Ляльолюкання, як і інші риси в лексиці іншомовного походження (ширша в зіставленні з літературною мовою навантаженість репрезентантів приголосних фонем /ф/, /г/, /з/, /ж/, /з'/, /ж'/ [див. п. 3.6. Ширше функційне навантаження окремих приголосних фонем], наявність епентетичних [й], [в] [див. п. 3.2. Консонантна епентеза] та реалізація дифтонгів у словах іншомовного походження [див. п. 3.3. Реалізація дифтонгів у лексиці іншомовного походження]) усталилися в процесі засвоєння лексики іншомовного походження, яку львів'яни переймали через посередництво польської мови з інших європейських мов, відтворюючи автентичне звучання слова в мові-джерелі. Генезу звуків [л'] та [г] у лексиці іншомовного походження пояснив Ю. В. Шевельов: «... деякі слова, знані ще в староукраїнській мові (до XV ст.) з л та г ..., на Західній Україні під польським впливом набули ль та г» [Шевельов 1987: 161].

3.6.5. Дорсальна палатальність приголосних [з'], [с'], [з'], [ц']

М'які фонemi /з/, /с/, /з'/, /ц'/ у мовленні львів'ян можуть зазнавати сильного пом'якшення, набираючи шепелявого відтінку (шиплячий елемент може мати більший чи менший ступінь вияву), і реалізуватися в дорсально-палатальних приголосних звуках [з'], [с'], [з'], [ц'], на противагу літературній корональній вимові: [з']ір'вати, нас'л'їдувати, л'в'їу[с']к'її (поряд із л'в'їу[ск]'її), '[ц']амкати, в 'м'ї[с']т'ї, три'маў[с']ї, руспу'чала[с']а, де[с'], в'ї[с']їм'наї[ц']а'того, 'м'їс'а[ц'], пра[ц']у'вати, 'ро[ц']ї, '[з']ама 'надокучлива людина', укра'їн'[с']ка, укра'їн'[ц']ам, на 'м'ї[с'][ц']ї та ін.

Дорсальна артикуляція приголосних властива львів'янам літнього віку, зокрема інтелігенції, і є одним із виразних фонетичних маркерів мовлення найстаршого покоління⁶⁴ та селян із підльвівських сіл.

Прикметно, що ця діалектна особливість фонетичної системи західноукраїнського (галицького) варіанта літературної мови, що маніфестує вищий ступінь м'якості цих звуків, була узаконеною старою правописною нормою – желяхівкою, яка передбачала написання знака м'якшення у словах на зразок *звѣр, свѣтло, свѣдомий, сѣмѣшно, цвѣт* [Коцовский, Огоновский 1912: 94; Матвіяс 2011: 17].

У львівському мовленні 30-их рр. минулого століття аналізовану рису фіксував Я.-Б. Рудницький, вказуючи, що вона є західноукраїнською, дуже поширена у львівському довкіллі й зумовлена впливом польської мови [Rudnyćkyj: 32], а сильніший ступінь палаталізації можна пояснити впливом польської мови, для якої це явище є загальноновживаним [Там само: 89]. В. Сімович у свій час писав, що вимову на зразок *швѣтло, прошвѣта* можна почути в деяких околицях Галичини, зокрема у Львові, і, навпаки, заперечував польську генезу цієї риси, зазначаючи, що дорсальні [с'], [з'], [ц'] не мають нічого спільного з польськими [ś], [ź], [ć] [Сімович 2005с: 306]. На імовірність польського впливу в усталенні цієї риси вказував Г. Ф. Шило, який зауважив, що ця риса поширена в говірках, які контактували з польською мовою [Шило 1957: 66].

Під впливом говорів південно-західного наріччя, а особливо наддністрянського, дорсально-палатальна артикуляція аналізованих звуків із відтінком шепелявості була орфоепічною нормою західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. [Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика 1969: 375; Матвіяс 2011: 20] і згодом як фонетичний полонізм привертала увагу радянських пуристів-нормалізаторів усного мовлення. Проти вимови [с'], [з'], [ц'] із шепелявим відтінком, як це «трапляється в галицьких інтелігентів» застерігав у кінці 20-их рр. XX ст., зокрема, І. Троян

⁶⁴ Див. висловлювання про таку артикуляцію однієї з наших інформанток – видатного українського мовознавця, лінгвогеографа, діалектолога д.ф.н. Л.М. Коць-Григорчук, мовленню якої теж була властива ця консонантна риса [Додаток Г: 443].

[Троян 1929: 48]. У період входження України в склад СРСР мовознавці визначали цю консонантну рису як «західноукраїнську діалектну відмінність» [Білодід 1965: 45], «іншомовний елемент» інтелігенції старшої вікової групи [Там само: 41], спостерігали її входження в мовлення новоприбулих на західні землі східних українців унаслідок активного мовного спілкування [Там само: 45] та пропонували методи боротьби з нею. І. І. Ковалик вважав, що засвоєння корональної вимови (замість дорсальної) в окремих словах може бути перенесене на таку вимову в інших словах (за аналогією до *с'іно* – *с'ірка*, *с'ідло*, *зас'ідати*) [Ковалик 1965: 246].

Дорсальна вимова [з'], [с'], [з'], [ц'], що на період першої половини ХХ ст. була престижною з огляду на її використання в мовленні української інтелігенції Львова, насамперед усталювалася жіноцтвом, адже існує стійка тенденція до того, що жінки вибирають найбільш престижний варіант вимови [Вахтин, Головкин 2004: 73]. На гендерний аспект досліджуваного лінгвістичного явища вказував дослідник і нормалізатор української літературної мови І. І. Огієнко: «Характерною ознакою багатьох західно-українських говірок єсть так зване *мазурукання*, цеб-то вимова звуків свистячих як м'яких шиплячих: *с* як (близько до) *ш*, *з* як *ж*, *ц* як *ч*; це мазурукання дуже поширене в Галичині, особливо серед жіноцтва, навіть інтелігентного. Мазурукання повстало під польським впливом і літературна українська вимова його зовсім не знає і не допускає» [Огієнко 1925: 31]. Походження терміна «мазурукання» (*n. mazurzenie*), пов'язане з тим, що на той час поляків називали мазурами, а оскільки дорсальна вимова приголосних [з'], [с'], [з'], [ц'] – мовна риса, що повстала під впливом польської мови [Karaś], то звідси і виник похідний термін «мазурукання». Польський дослідник мовлення краків'ян Б. Дунай називає це мовне явище однією з найбільш стійких властивостей говірок більшої частини Малопольщі [Dunaj 1989: 108].

У «Лексиконі львівському...», імовірно, на дорсальну палаталізацію [с'] вказує написання *сь* (очевидно, що автори відтворили цю рису за допомогою знака м'якшення) чи на м'яку артикуляцію цього звука внаслідок уподібнення за м'якістю: *бо[сь]ня* вул. 'лікарня' [ЛЛ: 104], *комісн'як* (комі[сь]н'як)

військ. 'військовик', ... [ЛЛ: 376], [сь]вірк (свірк) 'психічно хвора людина; розумово обмежена людина' [ЛЛ: 659], [сь]віт 'світ' [ЛЛ: 659].

Ця риса властива наддністрянським і деяким перехідним говіркам [Janów 1926: 24, Приступа 1957: 24, Шило 1957: 65–66; Шевельов 2002: 875], бойківським [Шевельов 2002: 875], надсянським [Пшенюська-Овчаренко 2007: 28; Бевзенко 1980: 69; Шевельов 2002: 875], середньозакарпатським [Панькевич 1938: I, 118–128], гуцульським [Кобилянський 1928: 20, 24, 42], багатьом говіркам Холмщини, Томашівщини [Шило 1957: 66; Бевзенко 1980: 69]. У бойківських говірках зафіксовано менший ступінь пом'якшення цих приголосних – коронально-дорсальну артикуляцію [Рабій-Карпинська 2011: 84–85], а Д. Г. Бандрівський у досліджуваному ареалі спостеріг цю сильну палаталізацію незалежно від віку та ступеня освіти мовців [Бандрівський 1960: 34]. За свідченнями Ю. Шевельова, географія дорсальної палаталізації вказує на можливість польського та східнослов'янського впливу, оскільки така артикуляція представлена в діалектах, що межують із цими мовами, де є така сама артикуляція [Шевельов 2002: 875], що ми беззастережно підтримуємо.

Представлення цієї консонантної риси в джерелах української діалектної мови неоднакове: якщо в АУМ можна отримати лише спорадичну інформацію про неї⁶⁵ (у коментарях до к. 78, 81, 95, 96; у карті «Морфемна структура іменника *тітка*» – ['ц'отка] [АУМ 2, к. 157], «Морфемна структура іменника *свердел*» – [с'в'і'дерок], [с''в'ідер] [АУМ 2, к. 159]), то збірники діалектних текстів активно демонструють поширення цього явища [Говори української мови 1977; Говірки південно-західного наріччя української мови 2000; Українські говірки південно-західного наріччя 2005].

3.6.6. Інші вияви палатальності

Зафіксовано також інші вияви палатальності діалектного характеру, до яких належить дуже поширена серед львів'ян м'якість кінцевого [т] у числівниках 50 –

⁶⁵ Імовірно, цій рисі не присвячено спеціальну карту в АУМі через її табуованість у радянський період.

90, що усталилася, очевидно, за аналогією до числівників 10, 20, 30: *n'idi's'()a[m']*, *n'jadi's'()a[m']*, *ш'ізди's'()am'* [ЛЛ: 808], *'с'емдис'()a[m']*, *с'імди's'()a[m']*. У наддністрянських говірках засвідчено кінцевий [т] у числівниках у вимові молодшого покоління середини 50-их років минулого століття [Пристава 1957: 21]. Таку ж особливість вимови числівників спостеріг у досліджуваних ним говірках Д. Г. Бандрівський [Бандрівський 1960: 28].

Зміну палатальних [д'], [т'] внаслідок сильнішого ступеня палаталізації в закритому складі та виділення йотової артикуляції ілюструють діалектні форми кількісних числівників 11 – 20, 30 та похідні іменники, які виразніше поширені в мовленні львів'ян старшої генерації: *два'на[і]ц'()i(m')*, *трина[і]ц'()i(m')*, *д'ва[і]ц'()i(m')*, *два'ц'()атка* і под. Такі числівникові форми фіксують староукраїнські пам'ятки; вони поширені в багатьох південно-західних говорах [Історія української мови. Фонетика 1979: 320–321] та частково в південно-східних і північних говорах [Могила 1983: 117].

Наслідком сильної палаталізації також є лексикалізовані вияви субституювання [т'] – [к'] у словах *'[к']істо* 'тісто', *с''і '[к']ішити* 'тішитися', що зафіксовані в мовленні львів'ян старшого віку [див. п. 3.11. Субституювання].

Спостережено збереження м'якості в суфіксах присвійних прикметників, утворених від іменників І відм. (основа *-ін(a)*), у яких консонанти зберігають м'якість звука від слова, від якого утворені: *'баб[ц']ін(a)* (від *'бан[ц']a*), *На'та[л']ін(a)*, *'Га[л']ін(a)*.

У мовленні львів'ян широко закріпилася м'якість кореневого приголосного [н'] у дієслові *по'йед[н']увати*, *n. jednoczyć* 'поєднувати'; *об'йед[н']увати*, *n. jednoczyć* 'об'єднувати' та їх особових формах, на противагу твердому [н] у їхніх літературних відповідниках.

У деяких словах іншомовного походження давнішого чи пізнішого засвоєння за посередництва польської чи російської мов на місці нормативних [и] або [е] усталився [і], перед яким приголосні вимовляють м'яко: *Ват'[і]'кан*, *'кос'[і]нус*, *шп'[і]'нат*, *шпр'[і]ц*, *п'р'[і]нтир*, *со'л'с'[і]ск'і*, *сп'[і]рт*, *м'[і]н'тай*,

'ч'[i]пси, 'ž'[i]пси, уд'[i]'йало, на Н'[i]красува, комб'ін'[i]зон [див. 2.3. Ширше функційне навантаження звука [i]].

На противагу нормативній звукосполуці [нк], у питомій та запозиченій лексиці усталилися а) звукосполука [н'к] (таку рису простежуємо також і в польській мові) у мовленні львів'ян літнього віку із сильним виявом діалектних рис: *'ба[н'к]а, п. bańka* ‘банка’ [ЛЛ: 75], *ши'р'і[н'к]а, пе'ч'і[н'к]а, Га'ли[н'к]а* і под.; б) звукосполука [н'ш]: *'ме[н'ш]е, 'і[н'ш]иї, 'ра[н'ш]иї, та[н'ш]иї, п. taniej* ‘дешевший’, *'то[н'ш]иї*. Заступлення звукосполуки [нк] звукосполукою [н'к] простежено також у частині північнокарпатських говірок [Бевзенко 1980: 79], у звукосполуках [н'к], [н'г] у наддністрянських говірках [Пристапа 1957: 27]. Імовірно, що ця риса виникла за аналогією до палатальних суфіксів здрібнілості.

Консонант [н'] наявний також перед депалаталізованими суфіксами -ск-, -цк- та іменниковим суфіксом -ств(о) так само як у польській мові: *укра'йі[н']ск'її, п. ukraiński; Ка'м'і[н']ска, Кар'п'і[н']ска* і под., *ди'ти[н']ство, п. dzieciństwo; 'па[н']ство, п. państwo; с'ви[н']ство, п. śwństwo* і под., що притаманне мовленню старшої вікової генерації соціуму Львова. Ця риса була закріплена в Желехівці, що базувалася на фонетичному принципі, та становила одну з відмінностей західноукраїнського варіанта літературної мови у зіставленні зі східноукраїнським [Матвіяс 1998: 157]. Наприклад, «Методична грамати́ка руско́ї мови» В. Коцовського, І. Огоновського пропонувала таке написання *міщаньство, панський, але гребінчик, гетьманичина, менший* [Коцовский, Огоновский 1912: 95].

М'яка вимова, відмінна від нормативної, властива деяким прикметникам і похідним від них прислівникам, наприклад *при'род[н']її* ‘природний’, так само *при'род[н']о* та ін.

3.7. Комбінаторні зміни приголосних

Сучасному львівському українському мовленню притаманні такі види комбінаторних змін приголосних звуків на морфемних швах (внутрішнє сандгі) чи в міжслівній позиції (зовнішнє сандгі): а) за участю голосу, наслідком чого

стає оглушення чи одзвінчення; б) за способом і місцем утворення звука; в) за твердістю / м'якістю.

Явище сандгі у львівському мовленні 30-их рр. ХХ ст. описав Я.-Б. Рудницький в окремому підрозділі своєї монографії [*Rudnyćkuj*: 37–38]. З. Курцова стверджувала, що важко описувати асимілятивні явища в польському львівському культурному діалекті, оскільки для інтелігентної мови львів'ян воно було факультативним: із тенденцією до одзвінчення чи оглушення [*Kurzowa 1985*: 366]. У давньому львівському говорі, як і на тодішніх південно-східних теренах загалом, уподібнення, спрощення і розподібнення функціонували активно [*Там само*: 378].

3.7.1. Асиміляція

Послідовною в мовленні львів'ян є регресивна асиміляція за участю голосу (оглушення чи одзвінчення) в середині слів або на їх межі, коли дзвінки перед глухими оглушуються, а глухі одзвінчуються.

Одним із виявів асимілятивної модифікації звуків за участю голосу є оглушення як втрата або ж сильна тенденція до втрати дзвінкості приголосних перед наступними глухими приголосними⁶⁶ в різних позиціях чи в кінці слова: а) на межі префікса та кореня: *n'i[t]c'лухаў*, *o'[n]ti'saў*, *'v'i[t]nuv'i[t']*, *niip'i[t]'kupna*, *[f]m'ik* і под., властива львів'янам старшого віку зазвичай із сильним ступенем вияву діалектного забарвлення в мовленні та малоосвіченим зміна [в] > [х] у префіксі -в (*[x]n'хала* 'впхала', *[x]'nала* 'впала')⁶⁷; б) у середині слова не на межі морфем: *a[n]co'л'утно* і под.; в) кореня та суфікса: *бири[x]'ти*, *'голу[n]ц'і*, *зап'ра[ш]ка* (запражка) 'засмажка до страв', *(ж)за(e)'л'і[c]ко* 'праска', *'ран[t]ка* (рандка) 'зустріч, побачення'; г) позиції кінця слова: *'зара[c]*, *м'і[t]*, *м'і[x]*, *сн'і[x]*, *хл'і[n]*, *пири'м'і[x]*, *'чери[c]*, *руду'в'і[t]* і под.; д) у міжслівній позиції: *пу'n'і[t]_d'вер'і*, *[c]_хати*, *с_тих*, *[f]_n'iza'ку* і под. Дзвінки приголосні

⁶⁶ Сучасні фонетичні дослідження свідчать, що про остаточний перехід дзвінких у глухі можна стверджувати лише після проведення інструментального аналізу [*Вербич 2012*: 57–58].

⁶⁷ Таке саме мовне явище (поряд із [ф]: *фпаў*) зафіксоване в бойківських говірках (*хпаў*, *хту'пиўс'і*) [*Рабій-Карпинська 2011*: 86].

оглушують мешканці Львова різного віку та з різною освітою, що заперечує твердження середини 60-их рр. XX ст. І. К. Білодіда про поступове подолання тенденції до повного засвоєння фонологічного розрізнення дзвінких і глухих в абсолютному кінці слова в осіб, що перебувають під впливом південно-західного наріччя, – молоді, вчителів, викладачів та ін. [Білодід 1965: 76].

Реалізація [ф] на місці нормативного [в] як вияв внутрішнього сандгі (на межі морфем) на початку слова ([ф]наў, [ф]'чора, [ф]т'ік, [ф]с'і та под.), у кінці складу ('жо[ф]тиї, ко'у[ф]ток і под.) і в умовах зовнішнього сандгі ([ф]_пан'тофл'ах, [ф]_сп'ід'ниці(')і, [ф]_ку'мор'і та под.) має спорадичний і непослідовний характер і притаманна львів'янам старшого та середнього віку [див. п. 3.8.2. Фонема /ф/].

Оглушення в межах слова та міжслівній позиції спостеріг Я.-Б. Рудницький [Rudnyćkyj: 31–32], зрідка його фіксує словник львівського мовлення: [с]чудóваний, зчу'дóваний 'здивований' [ЛЛ: 714].

Сильне протиставлення приголосних фонем за дзвінкістю / глухістю, що спричинює асимілятивне взаємозаступлення фонем, є істотною ознакою південно-західного діалектного консонантизму, чим південно-західні діалекти виразно протиставляються решті українських діалектів та літературній мові [Тимошенко 1962: 187; Бевзенко 1980: 86], на противагу південно-східним говорам, де дзвінкість втрачено на початку слів. Ця мовна риса притаманна більшості південно-західних говірок: наддністрянським [Приступа 1957: 31–32]; бойківським [Рабій-Карпинська 2011: 86], особливо в мовленні найстаршого покоління та позиції середини слова [Бандрівський 1960: 41–42]; гуцульським говіркам [Герман 1995: 216, 235]; позиційно обмежено функціонує оглушення в середньонаддніпрянському діалекті [Мартинова 2003: 128–134].

Шумні дзвінки приголосні в більшості північних, східних та деяких південно-західних говорах староукраїнської мови зазнали оглушення внаслідок занепаду зредукованого [ь], [ь] в абсолютному кінці слова (це явище зрідка засвідчує орфографія пам'яток XIII ст.), що зумовлено анатомо-фізіологічними причинами, звичайним послабленням мовних органів у кінці слова [Історична

граматика української мови 1980 : 82]. Українська орфоепія не передбачає втрати дзвінкості приголосних у жодній позиції, за винятком переходу звуку [г] у свою глуху пару [х] у таких словах, як *ніхті, кіхті, легкий, вогкий, дьогтю* та їх похідних [Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика 1969: 210, 212].

Артикуляційне уподібнення звуків у межах слова чи міжслівній позиції зумовлює також одзвінчення в таких позиціях: а) внутрішньому сандгі перед глухими, наприклад *'ба[з']к'і* (поряд із *бас'(')к'і*) 'вербові котики', *роз[д]оп'тати*, *'ни[з]ша'нища*, *'о[ž]е, ш'і[з]ди'с'ат'*, *хо[ž]*⁶⁸ *би, йаг'би*⁶⁹, *бра[д]'рура* і *бра[т]'рура* [ЛЛ: 107] 'духовка' і под., перед сонорними, наприклад *ро'били[з]му* 'робили' і под.; б) зовнішньому сандгі, наприклад *'можу[д'] зру'бити, ту[д]'во* 'ось тут', *йа[г] ми* і под.; в) інтервокальній позиції, наприклад *нар'ци[з]и* ([с] → [з])⁷⁰, *при[д]уп'тала, с'ве[д]ир* (пор. н. sweter) 'светр' і под.

Одзвінчення глухих перед дзвінкими приголосними, а також сонорними в мовленні було поширеним у мовленні давнього Львова (*йаг'би, йаг'бога, 'файранд зру'бити, фає'рант зро'бити* 'закінчити робочий день'; *туд т'рейцара* 'тут крейцера') [Rudnyćkuj: 37]. Засвідчення лексем із цим фонетичним явищем у мовленні львів'ян маніфестує «Лексикон львівський...» (*зтяга́ти* [ЛЛ: 321], *наздопта́ти* (*настонпа́ти*) 'наступити' [ЛЛ: 475]).

Ареологія цього фонетичного явища широка. У південно-східних, північних і північно-східній частині південно-західних говорів глухі приголосні одзвінчуються перед дзвінкими лише в середині слів, на противагу наддністрянським, бойківським, лемківським, надсянським, частині закарпатських говірок, де це явище досить послідовно простежено в межислівному сандгі [Дзендзелівський 1965а: 107]. У наддністрянських говірках у середині слів і в міжслівній позиції цю рису засвідчив П. І. Приступа [Приступа

⁶⁸ Докладніше про появу асимілятивного [ž] унаслідок одзвінчення, що зумовлює ширше в зіставленні з літературною мовою функційне навантаження фонemi /ž/, див. п. 3.8.3. Фонemi /з/, /з'/, /ž/, /ž'./

⁶⁹ Докладніше про появу асимілятивного [г] унаслідок одзвінчення [к], що зумовлює ширше в зіставленні з літературною мовою функційне навантаження фонemi /г/ див. п. 3.8.1. Фонема /г/.

⁷⁰ Докладніше про одзвінчення [с] → [з] див. п. 3.11. Субститування.

1957: 32], у деяких наддністрянських говірках Дрогобиччини, Львівщини та Тернопільщини подзвінчення [м] у формах мин. часу простежив Г. Ф. Шило [Шило 1957: 77]. У деяких західних районах Дрогобиччини і Львівщини подзвінчення глухих зафіксовано і перед дзвінками, і перед сонорними, і на стику слів, а в південноволинських виявлено спорадичні випадки подзвінчення глухих перед сонорними і після них [Там само]. Асиміляцію за дзвінкістю як малопоширене явище в лексемах, а також на стику слів простежено і в гуцульських говірках [Герман 1995: 238 – 239]. Одзвінчення глухих приголосних притаманне і в позиції перед голосним (*галамутний, гомбайн* та ін.) у карпатських і деяких суміжних говорах [Чучка 1957: 58].

Як справедливо зауважила О. М. Костів, другий том АУМ не містить спеціальних карт, на основі яких можна було б простежити поширення в говірках південно-західного наріччя української мови явища асиміляції приголосних за дзвінкістю та глухістю [Костів 2003б: 140], проте інформацію про це явище все ж таки подає [АУМ 2, к. 27, 54, 56, 65, 67, 72, 88, 193, 195, 224, 234, 251, 255, 279, 286, 295–296, 303, 320, 322–323, 329, 338–339, 358, 363–364, 365, 371]. На підставі вказаних карт можна умовно визначити як територію послідовної асиміляції за дзвінкістю / глухістю надсянські, лемківські, північно-західну частину бойківських, південно-західну частину закарпатських, підляські та холмські говірки [Костів 2003б: 142].

Асиміляція, наслідком якої є одзвінчення, у позиції перед глухими властива також і літературній вимові.

Прогресивну асиміляцію, що зрідка функціонує в українських говорах [Дзендзелівський 1965а: 108], засвідчує дуже поширена серед львів'ян різного віку вимова звукосполуки [шч] як [ш]: [ш]е, [ш]о [АУМ 2, к. 215], *шоп*, [ш]ос', [ш]оʷд'н'а, [ш]оʷдениї, [ш]оʷроку, [ш]они'д'іл'і, 'т'ік'і '[ш]о, 'пок'і [ш]о, *йак'*[ш]о і под., ця риса може бути відсутня у виразній, чіткій вимові. Поширена в багатьох говорах вимова слова *що* як *шо* розвинулася із *шчо* в процесі повної прогресивної асиміляції приголосних: [шш] ← [шч], а наступним етапом було стягнення [шш] у [ш]: *шо* ← *шишо* [Історична грамати́ка української мови 1980: 80; Історія

української мови. Фонетика 1979: 217]. Артикуляцію [ш] замість [шч] спостережено в мові давнього Львова [Rudnyśkuj: 33], у наддністрянських, бойківських говірках [Пристапа 1957: 22; Бандрівський 1960: 30].

Набільше притаманними особам літнього віку та малоосвіченим виявами 1. прогресивної асиміляції за місцем і способом творення, є такі: а) у позиції кінця слова у звукосполученні [с'т'] > [с'ц'] [АУМ 2, к. 95], наприклад *г'і[с'ц']*, *те[с'ц']*, *с'тар'і[с'ц']*, *ш'і[с'ц']*, *че[с'ц']*, *'обла[с'ц']*, *'рад'і[с'ц']*, *'ли[с'ц']а*, *ш'ча[с'ц']а*, *на 'м'і[с'ц']і* і под., а також у дієслівних формах: *йі[с'ц']*, *да[с'ц']*, *'нов'і[с'ц']* і под.; б) у позиції початку слова перед голосним чи середини слова (інтервокальна позиція) у звукосполученні [с'т'] > [с'ц'] [АУМ 2, к. 96], наприклад: *[с'ц']іна*, *[с'ц']ашка*, *'го[с'ц']і*, *те''[с'ц']ова* (*те''с'т'ова*) ‘теща’, *за[с'ц']іг'нуу* (застігнув) ‘застебнув’, *ма[с'ц']іт*, *капу[с'ц']аній*, *'пер[с'ц']ін'*, *ду ку[с'ц']ола*, *'по[с'ц']іл'*, *в з'ло[с'ц']і* і под.; в) у звукосполученні [з'д'] > [зз'] у *гн'і[з'з']і* [див. п. 3.8.3. Фонема /з'/, /з'/, /з'/, /з'/]; 2. регресивної асиміляції за місцем і способом творення: а) у звукосполученні [йн] > [мн]⁷¹ [АУМ 2, к. 82]: *'р'і[мн]иї*, *'не[мн']і* (*'певн'і*) ‘(на)певно’, *г'і[м'н']аній* згруб. ‘поганий’ і под.; б) у звукосполученні [мй] > [мн'] [АУМ 2, к. 76, 79]: *'і[мн']а*, *'на[мн']і(а)т'* (поряд із *'нам'іт'*) [АУМ 2, к. 76], *[м'н']е(а)су* [АУМ 2, к. 76], *'ко[мн']ір* (поряд із *'ко[йн']ір*) [АУМ 2, к. 79], *[мн']аг'к'і*, *[мн']ач*, *[мн']ати*, *по[мн']е(а)тиї*, *[мн']ата*, *[мн']атній*, *мн'а'укати* і под.; в) у звукосполученні [мт] > [нт], наприклад *в та[н'т]ої б'ік* (пор. н. *ten* ‘той’), *в там'тої б'ік*, ‘в інший бік’; г) у звукосполученні [йй] > [вл'] *здо'ро[йль']а*.

Асиміляцію за місцем і способом творення у Львові та його передмісті було виявлено в різні історичні періоди: *х'цес':і* / *х'цеш сі* ‘хочеш’, *ш_чи'тел'н'і* ‘зчительні’, *'намб'іх* / *пан біх* ‘Господь’⁷² [Rudnyśkuj: 37]; *встéклий* (*всцéклий*, *стéклий*) ‘скажений (про собаку)’, ‘злий, оскаженілий, лютий (про людину)’ [ЛЛ: 171], *госьць* ‘незнайомець’, ‘чолов'яга’ [ЛЛ: 218], *єгóмость* (*єгóмосць*, *єгóмісьць*, *єгóмосьць*) ‘священик’ [ЛЛ: 259], *зіпн'яти* ‘зіп'яти’, *зіпн'ятий* ‘зіп'ятий’, *зіпн'ятися* ‘піднятися’ [ЛЛ: 308], *змн'єкнути* ‘зм'якнути’ [ЛЛ: 315], *їмость* (*їмосць*, *їмосьць*)

⁷¹ Таку асиміляцію називають також асиміляцією щодо участі носового резонатора [Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика 1969: 217].

⁷² Зберігаємо авторський спосіб подачі.

‘дружина священика’ [ЛЛ: 329], *капусцянка* вул. ‘монахиня, черниця’ [ЛЛ: 347], *мняко, мняхко* ‘м’яко’, *мняти* ‘м’яти’, *мняч* ‘м’яч’ [ЛЛ: 456], *пестьо́ха* (*песцьо́ха*) ‘пещена дитина’ [ЛЛ: 550], *припня́ти* ‘причепити, прикріпити’ [ЛЛ: 602] та ін.

Відзначимо, що стара правописна норма пропагувала асимілятивну вимову деяких слів, наприклад *лекше, макше* [Коцовский, Огоновский 1912: 94; *Грамматика руської мови* 1914: 12].

Асимілятивні зміни щодо місця та способу творення поширені в українському діалектному просторі. Асиміляція [с’т’] > [с’ц’] властива значній частині південно-західних говорів, а також правобережним південно-східним [Бевзенко 1980: 68], як і асиміляція [мй] > [мн’] [Історія української мови. Фонетика 1979: 309; АУМ 1, к. 91; 2, к. 76]. У багатьох українських говорах, зокрема південно-західних, південно-східних і поліських, наявна сполука [мн], що виникла асимілятивним шляхом [Бевзенко 1980: 66; Мартинова 2003: 198–200]. Вона властива галицько-буковинським говіркам [Там само: 210], зокрема наддністрянським [Пристуна 1957: 20; Шило 1957: 77], гуцульським [Герман 1995: 214, 239–240]. Поява асимілятивних змін щодо місця та способу творення відома здебільшого в південно-західних діалектах, наприклад наддністрянських, східнокарпатських, подільських та інших говірках – [бн] > [мн], а значно рідше трапляється в говірках північнокарпатських; асимілятивні перетворення групи [дн] > [нн] характерні також для західної частини середньозакарпатських, а також у північнокарпатських і північній частині західнокарпатських говірок [Бевзенко 1980: 67]. Наддністрянським говіркам притаманні [с’т’] > [с’ц’] [Janów 1926: 39; Пура 1958: 39; Пристуна 1957: 25], [бн] > [мн], [вн] > [мн] [Шило 1957: 77; Пристуна 1957: 20; Бевзенко 1980: 66; Гриценко 2007а: 405], [мт] > [нт] [Пристуна 1957: 20]; бойківських – [бн] > [мн], [вн] > [мн] [Бандрівський 1960; Рабій-Карпинська 2011: 87], [мй] > [мн’] [Бандрівський 1960, 41], а також [дб] > [мн] і [дн] > [нн] [Рабій-Карпинська 2011: 87; Бандрівський 1960: 28]; гуцульських говірок – [бм] > [мм], [дн] > [нн], [мй] > [мн], [мл] > [мн]⁷³ [Герман 1995: 240];

⁷³ К. Ф. Герман означив цей різновид як асиміляцію за носовою вимовою та пояснив близькістю артикуляції звуків, що асимілюються.

надсянського говору – [бн] > [мн], [вн] > [мн], [мй] > [мн'] [*Пшепюрська-Овчаренко 2007*: 131], південно-волинських говірок – [вн] > [мн] [*Шило 1957*: 77].

Асимілятивні форми усталені й у літературному стандарті, наприклад *джміль, бджола* [*Шевельов 2002*: 802–803].

Одзвінчення й оглушення приголосних притаманні суміжним українським і польським говіркам. Послідовне оглушення в позиціях кінця слова, перед наступним глухим, а також одзвінчення кінцевих консонантів перед початковими голосними або сонорними властиве краківсько-познанській вимові, на противагу вимові варшавського типу, у якій у цих позиціях одзвінчення немає [*Зілинський 1927*: 301]. Цю ж рису відзначено в зовнішній фонетиці південно-західної частини польської діалектної території, що обіймає стару Польщу (Малопольщу, крім обширу на північний схід від м. Радома), Сілезію та Великопольщу, а також прикордонні говірки Словаччини [див. *Костів 2003б*: 301].

Під час регресивної асиміляції за твердістю / м'якістю приголосні [д], [т], [з], [ж], [с], [л], [н], [ц] палаталізуються: *г'во[з']д'і* ‘цвяхи’, *к'і[н']з'у'рава* ‘кучерява’, *'с'о[д']н'і* ‘сьогодні’, так само *'н'і[с']н'а*, *'со[н']ц'а*, *[ц']в'ак*, *укра'йі[н']с()'ка* і под., як і в літературній вимові (крім [з]).

3.7.2. Дисиміляція

В українському мовленні львів'ян простежено контактну й дистактну дисиміляцію, яка менш поширена, ніж асиміляція. Контактна дисиміляція буває частіше регресивна, ніж прогресивна, і реалізується в таких групах: 1) [хт] < [кт]: ([хт']): *ди're[хт]о'р*, *'до[хт']ір*, *'до[хт]о'р* ‘лікар’, *'до[хт']ірка*, *пра[хт]и'ка* і похідні; 2) [кш] < [гш]: *лекше*; 3) [шч] < [шк]: *'ви[шч']ірити* [*АУМ 2*, к. 105]; 4) [шт] < [чт]: *[ш'т]ири* [*АУМ 2*, к. 227]; 5) [чт] < [жт]: *'йі[чт]е*; 6) [нч] < [нш]: *'і[нч]иї*, [шн] < [чн]: *то'рі[шн]иї*; 7) [шм] < [чм]: *'кор[шм]а*; 8) [чш] < [дш]: *со'ло[чш]иї*, *мо'ло[чш]иї* [*АУМ 2*, к. 224]; 9) [чт] < [шт]: *'но[чт]а*; 10) [чм] < [жм]: *[чм]'іл'* [*АУМ 2*, к. 110]; 11) [пч] < [бж]: *[пч]о'ла*, 12) [їш] < [шн]: *ту'te[їш]иї* ‘тутешній’ [*АУМ 2*, к. 108]; 13) [нв] < [мв]: *т()'ра[н'в]аї*; 14) [мб] < [нб]: *Памбіг* ‘Пан Біг’ [*Rudnyśkuj*: 37; *ЛЛ*: 521]. Форми з дисимілятивними змінами, часто

лексикалізовані, функціонують здебільшого в мовленні львів'ян старшого віку, рідше – в інших вікових групах.

Г. Брейт зауважував, що особливу групу в мовленні передвоєнного Львова становлять зміни в групах приголосних, що виникли внаслідок дисиміляції [Gwara lwowska 1938: 86]. Я.-Б. Рудницький простежив дисиміляцію в загальнолвівському слові *хто* (від праслов'янського **kъto*) [Rudnyćkyj: 38]. Словник львівського мовлення фіксує лексикалізовані дисимілятивні форми: *інчий* [ЛЛ: 327], *кóriма* [ЛЛ: 387], *мéнчше-бі́льше* 'більш-менш', 'приблизно' [ЛЛ: 447], *лéкше* [ЛЛ: 410], *ні́ди* (*ні́кди*) 'ніколи' [ЛЛ: 490], *пóчта* [ЛЛ: 591], *Пáмбіг* 'Пан Біг' [ЛЛ: 521], *чмі́ль* [ЛЛ: 796] та ін.

У наддністрянських говірках дисиміляцію зафіксовано в групі [хт] < [кт], [кш] < [гш], [шт] < [чт] [Пристапа 1957: 33]; як менш поширене явище у зіставленні з асиміляцією засвідчено дисиміляцію приголосних у гуцульських говірках [Герман 1995: 241]. Форма числівника *ш'тири* поширена в багатьох сучасних говорах [Історія української мови. Фонетика 1979: 80; АУМ 2, к. 227].

Ще рідше трапляється (в осіб літнього віку з низьким рівнем освіти) дистактна дисиміляція, яка має типовий вияв – розподібнення т.зв. «плавних» [р], [л], що ілюструє зафіксована лексема *кул'і́дор* 'коридор'. Заміну [в] на [л] репрезентують лексеми *[л]а'зонк'і* 'вазонки', *а[л]'тобус* 'автобус', які були зафіксовані в осіб літнього віку з низьким рівнем освіти.

3.8. Ширше функційне навантаження деяких приголосних фонем

До діалектних рис, що творять специфіку сучасної системи консонантизму мовлення львів'ян, належить ширше в зіставленні з літературною мовою навантаження репрезентантів приголосних фонем /г/, /ф/, /з/, /з'/, /ж/, /ж'/ в усному мовленні. Ця особливість властива також наддністрянському діалекту, на основі якого витворювалося львівське койне, діалекту, який О. Горбач називав «мовним запліччям львівського культурного осередку» [Горбач 1966: 1676]. У багатьох інших говорах, зокрема південно-східних, ці приголосні досить слабо представлені [Бевзенко 1980: 64, 71].

3.8.1. Фонема /г/

Однією з особливостей консонантизму сучасного львівського українського мовлення є функційне посилення порівняно з літературною нормою звуків [г], [г'], що є реалізацією фонemi /г/. Продуктивність уживання цих звуків виявляється: 1) у словах, що властиві літературному стандарту, наприклад 'танок, 'гузик; 2) у словах іншомовного походження, у яких у літературному мовленні усталився [г]: [г]а'зета, ма(')[г]а'зин, л(')[г(')]енда, інтел'і'[г(')]енц'(і)йа, [г]е"не"рал, і[г]нору'вати, жар'[г]он, [г']ім'наз'(і)йа, [г]а'рант'(і)йа, тра'[г]ед'(і)йа, фото[г]'раф'(і)йа та ін.; 3) у локалізмах: ал'і'[г]ан'ц(')ко, п. *elegancko* 'елегантно, вишукано; [г]рана'товий (поряд із грана'товий), п. *granatowy* 'темно-синій'; 'моз[г]и, п. *mózgi* 'мізки; ш'ва[г']ер, п. *szwagier* 'брат дружини або чоловіка, чоловік сестри; [г']е"шефт 'прибуткова справа, 'вигідна угода' та ін.; 4) у питомих слов'янських та іншомовних словах як наслідок одзвінчення [к], що властиве південно-західним діалектам [Бевзенко 1980: 82] та літературній мові: йа[г]'би, йа[г]'рас, Ве'ли[г]де"н', та[г] йак, та[г] би ска'зати, та[г] з'вана, і та[г] 'дал'і, а'йа[г]жи, во[г]'зал, на муту'ци[г]ли, р'у[г]за'чок і под. [див. п. 3.7.1. Асиміляція]; 5) у деяких питомих словах, утворюючи субтитутивні фонетичні варіанти з [г] і [к], один із яких утворився внаслідок одзвінчення: б'риз[г]ати – б'риз[к]ати, 'маз'[г]ати – 'мац'[к]ати 'мазати, 'забруднювати, у згрубілих словах: мор'д'а[г]а – морд'а[к]а згруб. 'рот, н'сю[г]а – н'сю[к]а 'дрібний отруйний гриб' [ЛЛ: 614], ла'ма[г]а – ла'ма[к]а 'нездара; недотепа' [ЛЛ: 407], та іншомовних лексемах 'ли[к]ати – 'ли[г]ати, п. *łukać* 'ковтати, ма'са[г]ра – ма'са[к]ра, п. *masakra* 'бійня, різанина, бійка до крові, різня' [ЛЛ: 440], маса[г]ру'вати – маса[к]ру'вати, п. *masakrować* 'мнути, виминати'.

Проривна вимова [г] у лексиці іншомовного походження – це діалектна риса, кодифікована галицькими граматиками; вона була складником старої львівської норми й ознакою західноукраїнського (галицького) варіанта літературної мови. Проривна вимова [г], як і м'якість [л'], є сильними рисами в консонантизмі львівського мовлення, оскільки вони не лише збережені в лексиці

іншомовного походження попередніх історичних періодів, а й поширюються на новітні запозичення. Наявність звука [ɣ] у лексиці іншомовного походження найбільш продуктивно представлена в мовленні львів'ян старшого віку, особливо інтелігенції. Найвідчутніше вплив літературного стандарту позначився на мовленні молоді та львів'ян середнього віку, зумовивши співіснування у Львові слів іншомовного походження з цим звуком та без нього: [ɣ]a'зета – [ɛ]a'зета, [ɣ]a'рант'(i)йа – [ɛ]a'рант'(i)йа, ло'[ɣ]'ічно – ло'[ɛ]'ічно, ма'[ɣ]a(')зин – ма[ɛ]a'зин, ори[ɣ]'інал'ний – ори[ɛ]'інал'ний тощо.

Уживання цього звука насамперед визначають сімейні мовні традиції чи особисті мовні смаки львів'янина. Регулярне вживання [ɣ] у словах іншомовного походження визначає їхнє нейтральне стилістичне навантаження. В ідіолекті мешканця Львова ця діалектна риса може поширюватися на всю лексику іншомовного походження або ж виявлятися лише в деяких лексемах. Вибір лексеми з [ɣ] (за умови, якщо є варіант з [ɛ]) інколи може бути зумовлений її стилістичним навантаженням, а лексема може набувати негативної конотації.

У мовленні осіб старшої генерації звук [ɣ] у звукосполученні [ɣe] вимовляється м'яко: вин'[ɣ'e]рк'і 'угорки (сорт слив)', [ɣ'e]не'рал, [ɣ'e]неза, [ɣ'e]не'тика, '[ɣ'e]ци 'пустощі', [ɣ'e]'шефт 'прибуткова справа', 'вигідна угода', л(')e'[ɣ]'енда, інтел'і'[ɣ]'енц'ійа, тра'[ɣ]'ед'ійа тощо, така м'якість простежена в розмовних формах імен львів'ян, зокрема імен Євген і Євгенія: '[ɣ]'еник, '[ɣ]'енко із пестливими формами '[ɣ]'ен'ц'(')о, '[ɣ]'ен'о; '[ɣ]'енка, '[ɣ]'ен'а. Таку саму рису спостережено в наддністрянських говірках перед наголошеним [e] [Пристапа 1957: 14] і в бойківських говірках [Бандрівський 1960: 39].

У краківському мовленні, як і львівському, різні типи вимови звукосполуки [ɣ] + [e] (тверда / м'яка) вказують на вікову належність: палатальна вимова притаманна передусім мовленню краків'ян старшого віку, проте в осіб молодшого та середнього віку така риса може траплятися лише в поодиноких лексемах [Dunaj 1989]. М'який тип вимови звукосполуки [ɣe] є давнішим, ніж твердий, що є результатом загальної, частотної в історії різних мов тенденції до палаталізації задньоязикових приголосних перед передньоязиковими приголосними; такий тип

вимови був нормативним у польській мові до змін орфографії в 1936 р. [Там само: 111].

Функціонування звука [ɣ] у словах іншомовного походження й асимілятивного [ɣ] (йа[ɣ]'би, та[ɣ] би, йа[ɣ] 'бога, т'вума[ɣ] жи 'тлумак жи', йа[ɣ] гра'б'іна 'як грабіна', йа[ɣ] ни, та[ɣ] ни, та[ɣ] во) засвідчив у львівському передмісті 30-их років ХХ ст. Я.-Б. Рудницький [Rudnyćkyj: 34, 37].

За свідченням С. П. Бевзенка, фонему /ɣ/ немає в питомих українських слов'янських словах, де її здавна заступила фонема /г/, сфера вживання першої обмежена переважно запозиченими та звуконаслідувальними словами й похідними від них [Бевзенко 1980: 81]. На роль польської мови в усталенні цього звука в Західній Україні вказував Ю. Шевельов [Шевельов 1987: 161]. В українському діалектному мовленні [ɣ] традиційно постає внаслідок одзвінчення [к], що зафіксовано в наддністрянських, бойківських, закарпатських, лемківських і надсянських говірках [Дзендзелівський 1965а: 108].

Підкріплена західноукраїнською орфографічною традицією доби галицьких граматик, аналізована риса була зафіксована в діалектних словниках, хрестоматіях діалектних текстів із цього регіону. Поширення звука [ɣ] засвідчено на всій території українського діалектного обширу [АУМ 3, III, к. 19], зокрема у південно-західному наріччі [АУМ 2, к. 119]. Його фіксують монографічні дослідження в наддністрянському діалекті [Верхратський 1912; Приступа 1957: 23, 26–27], надсянських, бойківських і лемківських [Рабій-Карпинська 2011: 86], гуцульських говірок [Герман 1995: 229–230]. Я.-Б. Рудницький [Rudnyćkyj 1993] не вказував на фонему /ɣ/ у словах іншомовного походження як на диференційну діалектну рису, оскільки на час написання його дослідження вона була не лише обов'язковою, а й нормативною.

Таку вимову часто переймають вихідці зі східних та центральних регіонів, у яких вона охоплює широкий, а інколи весь спектр слів іншомовного походження: гарантувати, тене́за, тене́тика, жарто́н, кате́горія, ре́гіон, граці́йний, калі́графічний, оригіна́льний, легендарний, лі́нті́вст, ло́гічний, ло́гічно, релі́гія, слен́т тощо.

3.8.2. Фонема /ф/

Мовлення львів'ян маніфестує різні вияви фонему /ф/: 1) у лексичних запозиченнях; 2) власне утворені на місці праслов'янської сполуки [xv] у незапозичених лексемах; 3) посталі внаслідок сандгі.

Запозичуючи іншомовну лексику зі звуком [ф], львів'яни зазвичай зберігали автентичне звучання слова (іноді з фонетичними змінами, які, проте, не поширювалися на аналізований звук), наприклад: [ф']і́л'і́жанка, *n. filižanka* ‘чашечка для кави’, [ф']і́ранка, *n. firanka* ‘занавіска, тюль’, шу[ф]л'ада, *n. szuflada* та ін. Водночас в українській мові діяла інша тенденція – заступлення [ф] звуками [п], [в], [х] та ін. задля адаптування до наявної системи консонантизму [Шевельов 2002: 803–807]. Звук [ф] наявний у словах, у яких у літературному стандарті усталилися такі звуки чи звукосполуки, як [х]: '[ф]утро, *n. futuro* ‘хутро’, шу[ф]л'ада, *n. szuflada* ‘шухляда’, '[ф']іра, *n. fuga* ‘хура, віз’; [хв]: '[ф']іртка, *n. furtka* ‘хвіртка’, [ф']іст, *n. ogon* ‘хвіст’; [кв]: [ф]а'сол'а, *n. fasola* ‘квасоля’, фасо'л'ови́й, *n. fasolowy*; [п]: кар'то[ф]л'а, *n. kartofel* ‘картопля’, карто[ф]л'ан'і н'л'ацк'і, *n. kartoflany placki* ‘деруни’, [ф]л'ашка, *n. flasza* ‘пляшка’, тра[ф]л'ати, *n. trafiać* ‘потрапляти’, тра[ф]л'атис'а, *n. trafiać się* ‘траплятися’, пот'ра[ф]ити, *n. trafić* ‘потрапити’, ‘бути спроможним, змогти’, тра'[ф]унук, *n. trafunek* ‘випадок’.

Функціонування фонему /ф/ у соціумі Львова безпосередньо пов'язане з характеристиками лексеми, що може бути загальноновживаною ('[ф]а́йний ‘добрий, гарний, чудовий’, [ф]а'сол'а, [ф']і́ранка та ін.) або мати обмежене вживання, будучи фонетичним маркером носіїв старої львівської норми ([ф]аст'рита, *n. fastryga* ‘намітка’, '[ф]а́йрант, *n. fajerant* ‘кінець, перекур’ [ЛЛ: 745], [ф]ест, *n. fest* ‘міцний, дуже добрий’, ‘дуже’, [ф]ав'рити, *n. faworyty* ‘бакенбарди’ [ЛЛ: 744] та ін.).

Зауважимо, що лексеми '[ф]а́йно, '[ф]а́йний починають активно вживати в Центральній Україні, зокрема в Києві (особливо столична молодь).

Поряд із діалектними словами львів'яни також уживають літературні лексеми зі звуком [ф]: [ф]а'та, '[ф']ірма, '[ф]окус, '[ф]акел та ін.

Фонема /ф/ у запозичених лексемах *фіра* (*фура*), *фасоля*, *фартух* представлена не лише в південно-західному наріччі, а й на території Нижньої Наддніпрянщини, Причорномор'я і суміжних землях [АУМ 3, III, 13; АУМ 2, к. 82, 84; АУМ 3, II, к. 15; 16, 17].

У мовленні львів'ян старшої генерації із сильним ступенем діалектних ознак звук [ф] усталився на місці первісної звукосполуки [xv] у незапозичених лексемах праслов'янського походження [ф']іст 'хвіст', [ф]а'лити 'хвалити' і є власне утвореним, тобто новоутвореним, який дослідники також окреслюють як звук гіперичний, «надправильний» [Німчук 1999: 283]. Звук [ф] із такою генезою (виник під впливом польської мови) представлений у більшості південно-західних діалектів [Бевзенко 1980: 64–65; АУМ 2, к. 86; Герман 1995: 215–216], а також у частині південно-східних – на території Нижньої Наддніпрянщини, Причорномор'я та суміжних землях [АУМ 3, к. 14].

На функціонування звука [ф] у мовленні передвоєнного Львова ХХ століття вказував Я.-Б. Рудницький, зауважуючи, що він здебільшого вживаний у словах іншомовного походження [Rudnyckij: 29]. Широкий репертуар локалізмів із цим звуком фіксує «Лексикон львівський...».

Фонема /ф/, яка не є споконвічною в українській мові, увійшла в українську мову внаслідок лексичних запозичень з інших мов (як і фонема /г/) та розширила сфери свого вживання [Булаховський 1977а: 263; Шевельов 2002: 803; Бевзенко 1980: 61; Герман 1995: 216; Німчук 1999: 261; Шевельов 2002: 793]. Звук [ф], за словами Ю. Шевельова, був упроваджений в українську мову внаслідок контактування з греками, тобто на самому початку існування української окремішності в межах праслов'янського континууму, та був підпертий авторитетом церкви [Шевельов 2002: 803].

Функційне посилення цього звука у львівському мовленні також забезпечує його поява замість звука [в] у позиції перед глухим [див. п. 3.7.1. Асиміляція], що корелює з твердженням Л. А. Булаховського про те, що звук [ф] «виник також в окремих фонетичних положеннях у незапозичених словах, – разом із відповідними запозиченими» [Булаховський 1977а: 263].

Консонант [ф] у таких позиціях поширений у деяких крайніх західних говірках, зокрема надсянських [Пшепюрська-Овчаренко 2007: 130; Бевзенко 1980: 65], у яких він також функціонує паралельно з [ў] у кінці слів [Пшепюрська-Овчаренко 2007: 119], бойківських [Рабій-Карпинська 2011: 86], частково лемківських говорах (непоследовне заступлення) [Бевзенко 1980: 65], на противагу іншим південно-західним діалектам, у яких протиставлення фонем /в/ – /ф/ порівняно слабке, оскільки в позиції абсолютного кінця слова та перед глухими приголосними фонема /в/ реалізується як [ў], [w] і не заступається фонемою /ф/ [Там само].

Таке оглушення, що властиве польській та російській вимові [див. Лесюк 2014: 194–195], у Львові, безперечно, усталилося під впливом польської мови. Це дуже поширене явище в надсянському говорі пояснює впливом польської мови М. Пшепюрська-Овчаренко [Пшепюрська-Овчаренко 2007: 130]. У польській мові, точніше в краківському мовленні, явище (сандгі) виявив Б. Дунай [Dunaj 1989: 100–102]. «Позиція мовознавців щодо ареалу, де найпоследовніше відбувається асиміляція за дзвінкістю / глухістю, – підсумовує Н. В. Вербич, – однастайна: це діалектна територія, що простяглася на українсько-польському міжмовному суміжжі» [Вербич 2011].

Про регулярність заміни сонорного [в] звуком [ф] у мовленні Львова ХІХ – початку ХХ ст. свідчить те, що її популяризували галицькі граматисти, зокрема Й. Лозинський, Я. Головацький, М. Осадца, які здобували освіту у Львові та формувались у львівському мовному середовищі. Й. Лозинський навіть пропагував долучати до норм орфографії регресивну асиміляцію дзвінких за глухістю в словах на зразок *фчора*, *ф_хл'ів'і*, *фнук* (а також *тбати* ‘дбати’, *хнути* ‘гнути’) [див. Лесюк 2014: 166]; М. Осадца також подає приклади оглушення [в] у словах на зразок *фнасти*, *фторий* (та оглушення інших дзвінких перед глухими (*глаткій*, *лошка*, *гупка*)) [Там само: 194]. Кодифікатори доби становлення й розвитку української літературної мови узаконювали последовне оглушення дзвінких у всіх можливих фонетичних позиціях, а отже, оглушення було складником тодішнього львівського узусу. Позицію авторів галицьких граматик

заперечує М. Лесюк, стверджуючи, що оглушення кінцевих дзвінких прийменників у міжслівній позиції «не має глобального характеру в західноукраїнських говірках» [Лесюк 2014: 175], а така орфоепічна риса не була властивою мовленню галичан (лише за незначними винятками) того періоду [Там само: 165–166, 175].

Імовірно, що автори граматик вважали зразком літературне мовлення міських мешканців і саме тому пропагували вироблену в узусі Львова норму. Проте, очевидно, у мовленні львів'ян на час створення граматик панувало дві тенденції у вимові сонорного [в] у кінці складу чи слова: його оглушення до [ф], що свідчило про вплив польської мови, і було властивим мовленню інтелігенції, та вимова як [ў], зорієнтована на народну вимову. Таке припущення зумовлене спостереженнями дослідника львівського мовлення Я.-Б. Рудницького та свідченнями наших досліджень на сучасному зрізі, де ці вияви збережені.

Отже, поширення фонemi /ф/ (як і /г/, яку вже розглядали вище) у південно-західних діалектах дослідники пояснюють відносно більшою кількістю лексичних запозичень із цією фонемою, що сприяло міцнішому засвоєнню їх фонологічною системою цих говорів [Бевзенко 1980: 61]. Справді, більшість південно-західних говорів добре засвоїла цю фонему, зокрема наддністрянські [Janów 1926: 29; Шило 1957: 61; Приступа 1957: 20, 23; Дзендзелівський 1965а: 49; Гриценко 2007: 406], бойківські [Рабій-Карпинська 2011: 86; Пура 1958: 33; Бандрівський 1960: 27; Дзендзелівський 1965а: 49], покутсько-буковинські [Бевзенко 1980: 61], подільські [Дзендзелівський 1965: 49; Бевзенко 1980: 61], надсянські [Пишюрська-Овчаренко 2007: 122], гуцульські говірки [Дзендзелівський 1965: 49], а також деякі говірки західної частини середньополіських говорів та західної частини південно-східної діалектної групи, наприклад, середньочеркаські [Дзендзелівський 1965: 49]. У таких діалектних зонах, як наддністрянська, подільська, бойківська, гуцульська, волинська, а також у зоні південного заходу Берестейщини й українських говірок на території Румунії Ю. Шевельов називав звук [ф] першим за всю історію української мови звуком «власного виробництва», маючи на увазі його наявність у незапозичених лексемах на місці ще

праслов'янської звукосполуки [xv] [Шевельов 2002: 807]. Цю заміну простежено в подільських, середньополіських та деяких інших говірках південно-західного наріччя [Дзендзелівський 1965а: 49], у північній частині бойківських говірок, як і в суміжній Наддністрянщині [Бандрівський 1960: 26].

В українській літературній мові ступінь актуалізації функціонування аналізованої фонемі нижчий, оскільки, за словами Ю. Шевельова, «... історія *f* в українській мові – то є по суті не його власна історія, а радше хроніка послідовних переходів від одного його замітника до другого, адже впродовж приблизно тисячолітніх марних намагань прищепити звук *f* ці замітники таки мінялися» [Шевельов 2002: 804]. Суголосним є твердження інших мовознавців про те, що звук [ф] «не був властивий мові східних слов'ян і замінювався іншими близькими артикуляційно [х], [хв], [ц], [т], [в], [кв]» [Історична граматика української мови 1962: 177], серед яких найдавнішим був, імовірно, приголосний [п], на що вказує типовість його вжитку у християнських іменах [Шевельов 2002: 804].

3.8.3. Фонемі /з/, /з'/, /ž/, /ž'/

Більша в порівнянні з літературною мовою частота вживання африкат /з/, /з'/, /ž/, /ž'/ в українському мовленні львів'ян зумовлена, як і у випадку з фонемами /ф/, /г/, такими причинами: а) наявністю цих фонем у запозиченнях, зокрема полонізмах; б) репрезентацією в питомих слов'янських словах; в) їхньою появою внаслідок асимілятивних змін.

Звуки [з], [з'], які є виявами відповідних фонем, найчастіше ілюструють полонізми, зокрема [з']і'вак, *n. dziwak* 'дивак', [з']і'вачка 'дивачка', 'бар[з]о, *n. bardzo* 'дуже', [з']у'ра, '[з']урка, *n. dziura* 'діра', 'йі(') [з]ен'а (*e*), *n. jedzenie* 'їда, їжа', [з']ат (змениш. '[з']а[з']о), *n. dziad* 'дід; 'жебрак, голодранець', к'ін[з']о'равий, *n. kędzierzawy* 'кучерявий', 'пен[з]ил' (поряд із 'пен[з]ил'), *n. pędzel* 'пензель', *pe"н[з]л'у'вати* (поряд із *pe"н[з]л'у'вати*) згруб. 'іти, ф'рен[з]л'і (поряд із ф'рен[з]л'і), *n. frędzla* 'торочки' та ін.; це явище засвідчено також у дієслівних формах 2 ос. наказ. способу *по"в'і[з]*, *n. opowiedz* 'розкажи', *по"в'і[з]те*,

n. opowiedzcie ‘розкажіть’, а також тюркізми *ха'[з']айка*⁷⁴ ‘хазяйка’, *ха'[з']айін* ‘хазяїн’, *ха'[з']айство* ‘хазяйство’. Звук [з] чужомовного походження зберігся також у вівчарській лексиці в карпатській діалектній зоні та суміжних із нею говірках (гуцульських, буковинсько-покутських, бойківських і закарпатських) [Шевельов 2002: 799].

До несистемних діалектних змін відносимо випадки усталення в полонізмах таких звуків: а) [з], коли в польському відповіднику його немає: *[з]u'гар(ук)* (поряд із *zu'гар(ук)*), *n. zegarek* ‘цигарка’, ‘годинник’; *бин'[з]ина* (поряд із *бин'[з]ина*), *n. benzyna* ‘бензин’, *бран[з]о'л'етка* (поряд із *бран[з]о'л'етка*), *n. bransoleta* ‘браслет’. На таке явище звернув увагу Ю. Шевельов, зазначаючи, що в українській мові переважна частина слів зі звуком [з] належить до питомої лексики, а в запозичених із польської словах є звук [з] там, де його в польській мові не було [Шевельов 2002: 799]; б) [д] на місці етимологічного [з]: *уро'л[д]ини*, *n. urodziny* ‘день народження’, *уро'л[д]иновий*, *n. urodzinowy* ‘пов’язаний із днем народження’, *уро'л[д]итис'а*, *n. urodzić się* ‘народитися’; в) [з] на місці [з]: *кс'он[з]* (поряд із *кс'он[з]*), *n. ksiądz* ‘ксьондз, католицький священик’ тощо. Іноді полонізми зі звуками [з], [з'], що номінують людину, виконують не лише називну, але й експресивну функцію: *[з']і'вак* ‘дивак’, *[з']і'вачка* ‘дивачка’, *[з']ат* ‘дід’ ‘жебрак, голодранець’. Під впливом польської мови в мовленні львів'ян усталені також випадки варіантних форм із [з'], коли українська літературна норма передбачає [з]: *'гу[з']/ік* (поряд із *'гу[з']/ік*), *n. guzik* ‘гудзик’ [АУМ 2, к. 92].

Репрезентація звука [з'] у питомих слов'янських словах ілюструє заміну [з'], яку передбачає українська норма, що спостерігається, крім мовлення львів'ян старшого віку, в багатьох південно-західних говорах, зокрема галицько-буковинських і волинсько-подільських [Верхратський 1912: 22; Бандрівський 1960: 28–29; Бевзенко 1980: 73; АУМ 2, к. 91], а також середньочеркаських, північноволинських та ін. [Бевзенко 1980: 72]. Як дублетний до [ц'] (утворює пару за дзвінкістю / глухістю), звук [з'] функціонує в слові *'на[ц']кати* – *'ба[з']гати* ‘забруднювати’.

⁷⁴ Карта ‘Господиня’ [АУМ, 2, к. 361] не подає аналізованої лексеми.

Африкати [з], [з'] засвідчують також усталені під польським впливом регіональні пестливі форми імен: *В'ло[з']у* (Влодзьо) – Володимир або Всеволод, *'[з']ун'о* – Володимир, *'Вол'[з']а* – Ольга.

У наддністрянських говірках звук [з] зафіксовано здебільшого в лексемах, що ввійшли в літературну мову, зокрема звуконаслідувальних, а також у словах іншомовного походження [*Пристапа 1957: 20*]. Г. Ф. Шило в наддністрянських і перехідних говірках – у питомих і запозичених словах [*Шило 1957: 66*].

Водночас спостережено і функційне ослаблення фонем /з/, /з'/ як порівняно нове консонантне явище, що передбачає заміну репрезентантів цих фонем [з], [з'] відповідними фрикативними свистячими [з], [з'] у словах на зразок *'[з]еркало*, (пор. *n. lustrum*) *рос. зеркало*, *[з]в'інок*, *рос. звонок*, *[з]венис'лава* – Дзвенислава, так само *[з]во'нити*, *куку'ру[з]а*, що, вочевидь, зумовлено активним впливом російської мови радянського періоду і властиво львів'янам із сильнішим ступенем вияву впливу цієї мови в мовленні, зазвичай середнього та молодшого віку. Таку тенденцію українські діалектологи також простежують у багатьох південно-східних говорах [*Бевзенко 1980: 72*] та гуцульських говірках [*Герман 1995: 220*]. К. Ф. Герман спостеріг тенденцію до звуження функціонального навантаження фонемою /з/ у гуцульських говірках, вказуючи на «байдужість мовців до того, який саме звук повинен бути насправді» [*Там само*]. Така риса властива говіркам південної Київщини, південної та лівобережної наддніпрянської частини Черкащини, південно-східної Полтавщини, північно-східної Кіровоградщини [*Мартинова 2003: 196*].

Появу асимілятивного [з] ілюструє форма *в_гн'із'[з']і*, яка функціонує також у багатьох наддністрянських, перехідних і південноволинських говірках [*Шило 1957: 66*].

Як і аналізовані вище репрезентанти фонем /з/, /з'/, консонанти [ž], [ž'] 1) часто є маркерами польських запозичень, наприклад *ган[ž]* (поряд із *ган[ч]*) 'вада, недолік', *б'ран[ž]а* (поряд із *б'ран[ж]а*) вул. 'голота, голодранці'; 'галузь, фак' [*ЛЛ: 106*] та ін.; 2) наявні на місці [з] у мові-джерелі: *ро'з'ве[ž]иний(а)*, *n. rozwiedziony* 'розлучений (а)', *к'ра[ž]е'ний(а)*, *n. skradziony* 'крадений(а)'; 3) у

питомій лексиці замість літературного [д]: *до'ве[ž]ений* ‘доведений’; 4) замість літературного [ж]: *зава'[ž]ати*, *оран[ž]ен'[ž]овий* (*рун'жун'жовий*) ‘оранжевий’, як рефлекс праслов'янської звукополюки [dj] у слові *'са[ž]а*, *n. sadza* ‘сажа’ [АУМ 2, к. 109]. П. Д. Тимошенко, заперечуючи думку О. І. Соболевського про те, що варіанти на зразок *'са[ž]а*, *ме'[ž]а* усталилися під польським впливом, припускає, що в говірках з такими формами звук [ž] у цих і подібних утвореннях ніколи не зникав [Тимошенко 1962: 190]. Це притаманно також наддністрянським [Пристапа 1957: 22; Шило 1957: 68] та більшості карпатських говорів [Верхратський 1902: 4, 67; Кобилянський 1928: 43]. У бойківських говірках [žd] регулярно переходить у [žž]: *'кож'жий*, *ж'жати*, *'тиж'жень* тощо [Шевельов 2002: 803]. Г. Ф. Шило пояснив таке явище т.зв. мазуренням, що характерне для говірок польських мазурів⁷⁵ [Шило 1957: 68].

У дієслівних формах 1 ос. одн. теп. часу у мовленні львів'ян трапляються форми *кла'[ž]у* ‘кладу’, *з'ло[ž]у*; а також паралельно функціонують *'бу[ž]у* і *'бу[ж]у*, *'хо[ž]у* і *'хо[ж]у*, *си'[ž]у* і *си'[ж]у*, *са'[ž]у* і *са'[ж]у*; імовірно, дієслівні форми із [ж] як новоутворені постали під впливом російської мови (пор. *рос.* хожу, сижу і т.д.). Це укладніє інформацію, яку подає АУМ, стверджуючи функціонування форм *'хо[ž]у*, *'бу[ž]у*, *си'[ž]у* [АУМ 2, к. 235]. Таку саму думку відстоював С. П. Бевзенко, зауважуючи, що в південно-західних діалектах наявне послідовне (за винятком окремих говорів, наприклад подільських) вживання африкати [ž] у дієслівних формах на зразок *'хо[ž]у*, *'са[ž]у* [Бевзенко 1980: 72]. Паралельне вживання форм із [ž] та [ж] зафіксоване в наддністрянських говірках [Пристапа 1957: 22]. У низці лексем спостережено особливості усталення [ž], зокрема на місці [ж] – в особових формах дієслова *зава'[ž]ати*; [д] – *роз'ве[ž]ений*, поряд із *роз'веде"ний*, форми наказового способу 2 ос. одн. дієслів *йти*: *йи[ž]* – *йи[ч]*, *n. jež* ‘йіж’, *повідати*: *по'в'и[ž]* – *по'в'ич*, *n. opowiedz* ‘розкажи’, так само *по'в'и[ž]те"*. Поява вторинного [ž] як заступлення [ч] зумовлена асимілятивним

⁷⁵ Мазури, також Мазурія (*n. Mazury, нім. Masuren*) – історична область на північному сході Польщі [див. [https://uk.wikipedia.org/wiki/Мазури_\(Польща\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Мазури_(Польща))].

одзвінченням у випадках на зразок *хо[ž]* *би*, що притаманне також і літературному стандарту.

Функціонує також м'яка африката [ž'], зокрема в лексемах *д'рож[ž']/і* (поряд із *д'ріж[ž']/і*); *са'[ž']ейут* 'садять', яку вживають львів'яни старшого віку, часто із сильним ступенем вияву діалектних рис, [ž'] засвідчене також у словах іншомовного походження, наприклад у загальноновживаній лексемі *'ž'[i]нси* 'джинси' та більш властивій мовленню львівської молоді чи жаргонному мовленню загалом лексемі *[ž']in* 'джип'.

Я.-Б. Рудницький не концентрував свою увагу на функціонуванні африкат [ž], [ž'], [ž], обмежившись характеристикою їхньої артикуляції та наведенням кількох прикладів: звуконаслідувального слова *зен'-зен'* 'дзень-дзень', усталеної під впливом польської мови форми жіночого імені *'Вол'за* – Ольга, полонізму *з'іс'* 'сьогодні' та дієслівної форми *хо'жу* [Rudnyćkyj: 32–33].

Ширше вживання африкат /ž/, /ž'/, /z/, /z'/ у південно-західних діалектах, ніж у літературній мові й інших українських діалектах (зокрема багатьох південно-східних діалектах), мовознавці вважають однією з важливих ознак цих діалектів у ділянці консонантизму [Бевзенко 1980: 73]. Фонема /ž/ існувала ще з протоукраїнських часів (у карпатському ареалі в повному обсязі, а на решті території – переважно в парадигмі дієслів четвертого класу на зразок *хо'дити* – *хо'жу*), однак із поширенням /z/ відбулося пожвавлення давнішої африкати /ž/ [Шевельов 2002: 801]; а вторинний звук [ž] постав унаслідок африкації [z] або подзвінчення [ч] [Там само: 802]. Спільнослов'янський [dz] із [g] на східнослов'янському ґрунті в ранній період втратив проривний компонент і змінився на простий приголосний [z], однак ця зміна відбулася в різних діалектах і в різних позиціях слова нерівномірно: у південно-західних говорах пізніше, ніж в інших староукраїнських діалектах [Історія української мови. Фонетика 1979: 321]. Звук /z/ у системі української мови завжди вживався радше як емоційний засіб в афективних та звуконаслідувальних словах; найбільше він поширений у південно-західному наріччі, але «оскільки навіть у цих регіонах, як здається, бракує мінімальних пар, то й статус його є непевним» [Шевельов 2002: 800]; часто

він уживається в словах-запозиченнях, зокрема полонізмах і румунізмах, яких нема в літературній мові [Бевзенко 1980: 72]. Ю. Шевельов зауважив, що шляхи усталення [з] та [ž] інші, ніж у звуків [ф] і [г], які потрапили в українську мову лише разом із запозиченими словами [Шевельов 2002: 803].

У сучасних українських діалектах афrikати /ž/, /ž'/, /з/, /з'/ усталилися нерівномірно: у південно-західних діалектах вони функціонують ширше, ніж у літературній мові, зокрема в карпатських говорах, а частково також галицько-буковинських, ще вужче – наддністрянських [Приступа 1957: 20], бойківських [Рабій-Карпинська 2011: 85; Бандрівський 1960: 31], волинсько-подільських [Шевельов 2002: 801; Бевзенко 1980: 72].

Звук [з] у сучасній українській літературній мові наявний у небагатьох словах, зокрема тих, які виникли внаслідок дисиміляції, або засвідчений у звуконаслідувальних та запозичених лексемах, наприклад *дзбан* (п. dzban) [Історія української мови. Фонетика 1979: 322, 323].

Отож ширший, ніж у літературному стандарті, діапазон уживання аналізованих фонем зміцнив їхні позиції у фонетичній системі львівського українського мовлення. Звуки [ф], [г], [з], [ž] (як і [ф'], [г'], [з'], [ž']), найбільше збережені в мовленні осіб літнього віку, найчастіше можуть бути представлені як у словах іншомовного походження, що перебувають поза межею літературної норми, так і у словах, що є літературними, але відрізняються тільки вказаними звуками, маючи свої нормативні пари ([ф] – [х], [хв], [кв], [п]; [г] – [г]; [з] – [з], [д]; [ž] – [ж], [д]) і виконуючи функції фонетичних маркерів.

Ширше функційне навантаження аналізованих приголосних фонем у мовленні львів'ян є однією з виразних диференційних фонетичних рис, яка пов'язана, по-перше, із особливостями історії формування львівського койне, по-друге, звукозмінами, зумовленими позиційними фонетичними явищами.

3.9. Заступлення [л]

Однією із диференційних консонантних рис сучасного львівського українського мовлення є наявність веляризованого білабіального звука [ɭ], який

може заступати нормативний [л] у різних позиціях: а) після голосних у кінці складу та слова: *go^yp'i[v]ka*, *s'm'i[v]*, *ro's'i[v]*, *'zo[v]ka* та ін.; б) між голосними: *guvu'ri[t]a*, *mo^y[t]o^yden'ka*, *ho'm'i[t]a* та ін.; в) після приголосного перед голосним: *v'[t]асни*, *v'[t]учка* (влучка) ‘нитка’ та ін. Білабіальний звук [t] в інтервокальній позиції дуже поширений, хоч і не обов’язковий, серед львів’ян старшої генерації, особливо серед львівської інтелігенції як один із консонантних маркерів цього соціального прошарку мешканців міста; наявність аналізованого звука в позиції після голосних у кінці складу притаманне як літнім львів’янам незалежно від їхнього соціального статусу, так і вихідцям із підльвівського діалектного довкілля, часто незалежно від їхнього віку. У мовців молодшого віку цю рису не зафіксовано.

На появу цієї усталеної під впливом польської мови консонантної риси в мовленні львів’ян звернув увагу Я.-Б. Рудницький: «У львівському діалекті спостерігається як його характерна ознака *нова* (курсив наш – Г.С.) тенденція до розвитку *ў* замість твердого *л*. Вона особливо виявляється у вимові молодого покоління. Це явище спостерігається у вимові наших дикторів: *Пав'лова* / Павлова., *x'lona* / хлопа...» [Rudnyćkyj: 36; 89]. За словами Я.-Б. Рудницького, ця риса, що була найбільш прикметною тенденцією у фонетиці Львова між двома світовими війнами, охопила всі верстви молодого покоління, незважаючи на спротив батьків і школи [Рудницький 1952: без вказ.стор.] та поширювалася в інші галицькі міста [Rudnyćkyj: 89]. Уже через 20 років І. І. Ковалик спостерігав просторове поширення цієї риси, характеризував її як «сильно вкорінений фонетичний полонізм», як одну «із характерних особливостей звукової системи міського населення м. Львова й інших міст і містечок Львівщини», що засмічує орфоепію міського населення [Ковалик 1965: 248]. В. Сімович наводить приклад розмови львівських міщан, де були приклади *казауа*, *мувіуа*⁷⁶, тобто «з тою прикметною для сучасної доби⁷⁷ вимовою поодиноких звуків, головню ж того цікавого польського “л”» [Сімович 2005д: 300]. Наявність цієї риси не

⁷⁶ Зберігаємо авторську орфографію.

⁷⁷ Йдеться про 30 – 40 рр. ХХ ст.

зафіксовано в словнику львівського мовлення, імовірно, тому, що вона належить до рис, які не мають спеціального графічного подання, передбачуваного правописом (у словнику принцип подачі – орфографічний). Прикметно, що в лінгвістичній літературі цей звук подають різними літерами, зокрема [ɫ] – Я.-Б. Рудницький, [y] – В. Сімович, [ŷ] – І. Верхратський, П. І. Приступа, Г. Ф. Шило, Д. Г. Бандрівський, автори АУМ, [ɫ], [ŷ] – автори академічної «Історії української мови. Фонетика».

Карта № 127 «[л] після голосного в кінці складу й слова» АУМ [АУМ 2, к. 238] інформує про те, що Львів розташований у досить великому ареалі поширення одного із позиційних виявів цієї консонантної риси в словах на зразок *сти[ŷ]* ‘стіл’, *'non'i[ŷ]* ‘попіл’, *'go[ŷ]ка* ‘голка’ південно-західного наріччя української мови, що охоплює західну частину Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей, – зону найбільшого контактування української діалектної мови з польською мовою. Такі факти дають нам підстави вважати вимову білабіального [ɫ] у середині слова (поряд із позицією в кінці складу і слова) частиною ширшого консонантного явища, властивого діалектному мовленню південно-західного обширу. Послаблення, а згодом і втрата впливу польської мови, вплив українського літературного стандарту пригальмували динаміку послідовної вимови [ɫ] в інтервокальній позиції в інших вікових групах, саме тому сьогодні ця консонантна риса характерна мовленню львів'ян старшого покоління (яке в період написання праці Я.-Б. Рудницького було молоддю – Г.С.) і, на нашу думку, приречена на занепад.

Аналізований звук зафіксовано в говорі батюків [Верхратський 1912: 23–25]. Заступлення [л] через [в] ([ŷ], [в], [w] в різних позиціях зауважував у деяких південно-західних говорах, зокрема в північнокарпатських, а також в окремих суміжних з ними говірках (і південній частині наддністрянських та ін.) С. П. Бевзенко, зазначаючи, що умови його дії не збігаються [Бевзенко 1980: 79]. Як поширений у багатьох наддністрянських говірках Львівщини та Тернопільщини його фіксував Г. Ф. Шило [Там само: 72–73]. У наддністрянських говірках наявність «нескладового ŷ, який своїм творенням дуже зближений з

двогубним *w* – губногубним варіантом фонем *в* у позиції перед губногубними приголосними *б, п, м*, від якого відрізняється тільки трохи більшим заокругленим розкриттям губ», виявлено після голосних у кінці слова і після голосних перед приголосними в середині слова, тобто в кінці складу (як і в літературній мові) [Пристапа 1957: 19–20] та в позиції кінця складу і слова [Там само: 21; Гриценко 2007: 405–406]. Свідчення про постання й поширення цього звуку в позиції початку слова, інтервокальній позиції, позиції кінця складу та слова із вказівкою на схожість до говірок мазурів знаходимо в дослідженні І. Г. Верхратського «Про говор галицьких лемків» [Верхратський 1902: 58–59]. Інформацію щодо лемківських говорів доповнює і твердження про те, що це явище властиве не тільки в кінці слова та складу, а й перед лабіалізованими голосними: *бўыха* ‘блоха’, *пўуг* ‘плуг’ [Історія української мови. Фонетика 1979: 320].

У позиції після голосного в кінці складу й інтервокальній позиції досліджуване консонантне явище засвідчене в бойківських говірках [Бандрівський 1960: 29]; у кінці слова та складу [ў] – у надсянських говірках [Пшепюрська-Овчаренко 2007: 119]. Його фіксують також тексти діалектного мовлення [Говори української мови 1977, Говірки південно-західного наріччя української мови 2000; Українські говірки південно-західного наріччя 2005].

Діалектна зміна [л] на [ў] (як і [в] на [ў], [у]) у староукраїнських говорах була зумовлена занепадом і вокалізацією [ь] і [ѣ] у позиції після [о] з [ѣ] перед наступним приголосним і була успадкована українською та білоруською мовами, однак у тих південно-західних говорах, яким властива дуже сильна веляризація [л], він підпав артикулярній трансформації та в позиціях після голосних повного творення в словах на зразок *віў, стіў, ореў, сокіў* та ін., а також *горіўка, сопіўка* усталився за аналогією [Історична граматика української мови 1980 : 82–83; Історична граматика української мови 1962 : 159]. Припущення про усталення цього звуку відповідно до староукраїнського твердого [l] (*лад, полова, плуг, го́лка, в’і́л*) у говорах південно-західного діалектного ареалу внаслідок контактування цих діалектів з суміжними західнослов’янськими поряд із артикуляційними

особливостями творення цього звука розвиває українська академічна лінгвістична школа [*Історія української мови. Фонетика* 1979: 319].

Уживання приголосного [в] замість літературного [л] у кінці складів у лінгвістиці вважають однією з фонетичних ознак західноукраїнського варіанта літературної мови ХІХ – початку ХХ ст., відмінною від східноукраїнського варіанта [*Матвіяс* 1998: 155].

3.10. Альтернація

У мовленні львів'ян простежено тенденцію до відсутності альтернації префікса-прийменника [в] / [у] і префікса чи сполучника [і] / [ї], на відміну від літературної мови, у якій існують такі засоби евфонії залежно від фонетичного оточення.

У словах, у яких літературний стандарт передбачає підпорядковане милозвучності чергування початкових звуків [в] / [у], у львівському українському мовленні такого чергування немає, оскільки вживане тільки єдино можливе [в]: [в]д'і(о)в'ець(ь), [в]до'ва [*АУМ* 2, к. 80], [в]'читил', [в]'чора, '[в:]ече"р'і (поряд із 'вечо'ром), [в]же, [в]'чити 'учити, вчити', [в]с'о 'все' і под. Уживання початкового [у] можливе зазвичай лише в умовах публічного спілкування в осіб, які в своєму мовленні виявляють орієнтир на літературну мову.

Ця фонетична риса також засвідчена у прийменниках, оскільки усне спонтанне мовлення пересічних львів'ян репрезентує тенденцію до ослаблення (чи навіть відсутності) альтернації прийменника у та, відповідно, домінування прийменника в незалежно від фонетичного оточення: 'потім [в]Стри'йу, мау [в]'Кам'яниц'ї, інтер'нат [в]Крушел'ницько'її, при'ход'ат' [в]'гос'т'ї, в'к'енуу [в]'мидниц'у, йаґ'рас [в]тої час, був [в]маґа'зин'ї, буу [в]Н'їмеч:ин'ї, йїх [в]си'ло, с'л'уб [в]'церкв'ї і под.; іноді такий прийменник редукує внаслідок стягнення двох [в] у позиції міжслівного збігу *вв*→*в* [докладніше див. п. 4.3.3. Апокопа]. Проте мовна практика освічених львів'ян, зокрема викладачів, вчителів (особливо філологів) та ін., може засвідчувати також уживання

прийменника у здебільшого тільки в публічному мовленні, що у Львові є одним із маркерів літературного мовлення.

Поширення прийменника-префікса *в* незалежно від фонетичного оточення, поряд із продуктивною в зіставленні з іншими типами протез *в*-протезою, наявність замість літературного [л] після голосних у кінці складу та слова зумовлює функційне посилення [в] у сучасному львівському українському узусі. Водночас ослаблення функціонування [в] зумовлюють *ø*-протеза замість форм з протетичним [в], афери́за цього звука, заступлення у звукосполуці [вн] на [м] та наявність веляризованого білабіального звука [ɫ] замість літературного [л] в інтервокальній позиції та позиції після приголосного перед голосним, редукування внаслідок стягнення двох [в] у позиції міжслівного збігу *вв*→*в*.

Аналізована вище риса має тяглість у часі, адже її фіксують галицькі граматики [*Граматика руської мови 1914*: 148]; її також спостережено в польському мовленні передвоєнного Львова (*w ciotki* (= *u ciotki*)) [*Gwara lwowska 1938*: 86].

Таке саме явище простежено й щодо альтернації [і] / [й] ([ї]), що ілюструє лексема *йти* ‘іти, йти’ [*ЛЛ*: 332] та її форм, які в спонтанному мовленні львів’ян функціонують зазвичай тільки з початковим [і]⁷⁸: *[ї]шла ду ру'боти, х'т'іли [ї]ти ду Л'вова, до' кус'т'ола [ї]шла, йак [ї]ш'ла, йак [ї]'дети з'в'ідси, хтос' [ї]де, мав [ї]ти в'арм'ійу, 'ном'ім [ї]шли* і под. Так само, як і у випадку з [у], початкове [і] засвідчене в мовленні інтелігенції, яка добре володіє літературною мовою. Зауважимо, що для львівського мовлення більш властиво вживати сурядний єднльний сполучник *і*, на противагу менш уживаному сполучнику *й*. Причину цього явища в академічних підручниках з історії мови пояснюють неоднаковою часокількістю цього початкового голосного в різних староукраїнських діалектах, який розвинувся ще на спільнослов’янському ґрунті з [jъ] і в одних діалектах звучав як [ї], а в інших – як [і]. Це явище в ширшому обсязі властиве південно-західним діалектам східнослов’янського мовного ареалу, що на їх основі

⁷⁸ В усному мовленні львів’яни не вживають сполучник *й*, а тільки *і* або його фонетичний варіант *йі* (літні особи).

сформувалися українська та білоруська мови, коли початковий [i] підпадав також і повній редукції [*Історія української мови. Фонетика 1979: 302–303*], проте в говорі батюків спостережено *i'шоу, iш'ла, iш'ло* [*Верхратський 1912: 19*].

3.11. Субститування

У сучасному українському мовленні львів'ян функціонує низка лексем, що репрезентують явище консонантного субститування, яке засвідчене у приголосних [ш] – [с], [х] – [к], [к] – [г], [к] – [г] – [г], [з] – [ж], [з] – [с], [м] – [в], [т] – [к] ([т'] – [к']), [х] – [с].

Найбільш поширеним є субститування [ш] – [с], що іноді має характер хитання та виявляється в сполученні із [т], [м], [п], [л], а особливо [к] у таких виявах: а) варіантні [с] і [ш] у регіоналізмах, які ввійшли у львівське мовлення з польської мови чи за її посередництва, коли в польській мові [s] чи [sz]: *[ш]л'ама'зарниц'()*а і *[с']л'ама'зарниц'()*а з *n. ślamazara* ('розтяпа, недотепа, тюхтій') 'неохайна жінка, бруднуля', *[ш]тудуру'вати* і *[с]тудуру'вати*, *n. studiować* 'вивчати', *[ш]'торца* і *[с]'торца*, *n. sztorcem* 'сторч', *'за[с]трик* і *'за[ш]трик*, *n. zastrzyk* 'ін'єкція, укол' [*ЛЛ: 291*], *[ш]'наце"р* і *[с]'наце"р*, *n. spacer* 'прогулянка', *[ш]наце"ру'вати* і *[с]наце"ру'вати*, *n. spacerować* 'прогулюватися'; б) на противагу єдиному можливому [ш], коли в польській мові теж [sz]: *[ш]нара'г'їўка*, *[ш]на'рага*, *n. szparag* 'спаржа'; в) [ш], коли в польській [s] та в українському літературному стандарті [с]: *[ш]на(р)'гет'и*, *n. spaghetti* (*итал. Spaghetti*) 'спагеті', *[ш]м'рих'и*, *n. szprychi* 'спиці' (велосипедні), *[ш]ми'л'ет*, *n. sztylet* 'стилєт' (ст.), *[ш]мос*, *n. stos* 'стіс, стос'; г) варіантні [ш] і [с], коли у співзвучних польських відповідниках наявне [sz] і в співзвучних українських літературних відповідниках [с]: *'на[ш]порт*, *n. paszport*; *[ш]кло*, *n. szkło* [*АУМ 2, к. 103*], *[ш]кл'а'ниї*, *n. szklany*, *[ш]к'л'анка*, *n. szklanka*, *'ви[с]мару(о)вати(с'а)* і *'ви[ш]мару(о)ватис'а*, *n. wysmarować* 'забруднювати(ся)', *[ш]та'фета*, *n. sztafeta* 'естафета', *[ш]'кандал'*, *n. skandal* та ін.; д) варіантні [ш] і [с], коли в польських відповідниках наявне [sz] і в українських літературних відповідниках [с] і [ш]: *[с]'к'іра* і *[ш]'к'іра*, *n. skóra* [*АУМ 2, к. 106*], *ду'[с]ити*,

п. dławić ‘душити’ [АУМ 2, к. 104]; е) [ш], коли в польській мові [s] і в українських літературних відповідниках [с] чи [ш]: [ш]к'робати, [ш]к'р(')абати, п. skobać ‘скребти’ і ‘шкребти’, [с]кар'ни(е)тк'і і [ш]кар'не(у)тк'і, п. skarpetki ‘шкарпетки’.

Засвідчення слів із проаналізованим виявом субституювання відмінне у вікових прошарках львів'ян: загальноновживаними є лексеми [ш]пара'г'іўка ([ш]па'рага), [ш]кло, [ш]кл'а'ниї, [ш]к'л'анка, [ш]к'ел'це, [ш]к'робати, [ш]к'р(')абати, але тільки мовленню львів'ян здебільшого літнього віку властива лексема 'на[ш]порт, мовці, які належать до інших вікових категорій, уживають цю лексему лише зі стилістичним навантаженням.

Цей вид субституювання поширений у говірках південно-західного наріччя. Звук [ш] замість [с] зафіксовано в говорі батюків [Верхратський 1912: 22]; у [ш] поряд із [с] у звукосполученні [ск] у деяких словах на Наддністрянщині [Пристапа 1957: 21], субституювання [с] – [ш] [Там само: 22–23]; у бойківських говірках [ш] замість [с] також наявне в низці слів [Бандрівський 1960: 29].

Генезу субституювання [ш] – [с] в українській мові пояснив Ю. Шевельов, зауважуючи, що дублети з варіюванням [š] – [s] не є винятковим її надбанням, оскільки вони набули широкого розповсюдження в західнослов'янських мовах, а походження їхнє двоїсте: варіанти із [š] іноді уживаються як експресивні, а інші є наслідком контактів із німецькою мовою, зберігаючи в одних діалектах сполуки [sp], [st], [sk], а в інших – [šp], [št], [šk] [Шевельов 2002: 942]. Вужче вплив німецької мови у Львові розумів Я.-Б. Рудницький, який стверджував, що він позначився лише на лексичному складі мови [Rudnyćkyj: 81].

Заступлення [х] – [к] репрезентують лексеми [к]у'л'ера і [х]у'л'ера, п. cholera, '[к]охл'а і '[х]охл'а, п. chochla ‘велика ложка для набирання зупи; ополоник, черпак’, ві[х]т і ві[к]т, п. wikt ‘харчування’ [ЛЛ: 158], ц'(')в'а[к] і ц'(')в'а[х], п. gwóźdź, [х]óвзанка і [к]óвзанка [Коцовский, Огоновский 1912: 94; ЛЛ: 771], [х]óвзатися і [к]óвзатися, [х]овзк'ий і [к]овзк'ий [ЛЛ: 771], на п'єриий ити[к] і ити[х] ‘у першу чергу; на початок; відразу’ [ЛЛ: 823], и'тур[х]ати і и'тур[к]ати ‘штовхати’ та ін. Звук [к] замість [х] наявний у загальноновживаній у Львові лексемі се'л'у[х] ‘селяк’.

У говорі батюків було зафіксоване явище субституювання [x] – [к] [Верхратський 1912: 25–26], а також в інших наддністрянських говірках [Пристапа 1957: 23]. Цей вид заміни приголосних було виявлено у лексемі ку'л'ера ‘холера’ в давньому львівському мовленні [Рудницький: 34]. Заміна [x] на [к] ([ch] – [k]) властива також мовленню краків'ян, яке було обстежене Б. Дунаєм у кінці 80-их рр. минулого століття; вона охоплювала широкий репертуар лексем і на час обстеження здебільшого була характерна мовленню представників робітничого середовища [Дунай 1989: 106–108].

Заміна [г] – [х], яка прогресувала в мовленні молодого міжвоєнного покоління (частіше в дітей у змішаних шлюбах) минулого століття під впливом польської мови ('[х]олос ‘голос’, ну'[х]а ‘нога’ та ін.) і не була такою виразною і масштабною, як вимова веляризованого білабіального звука [ɣ] [Рудницький: 90; Рудницький 1952: без вказ. на стор.], у сучасному львівському українському мовленні не збережена.

Субституювання [к] – [г], що функціонує як результат одзвінчення в деяких питомих словах (б'риз[г]ати і б'риз[к]ати) та як результат іншомовного впливу в запозиченнях (маса[г]ру'вати і маса[к]ру'вати, н. masakrować ‘мнути, виминати’), описане вище в межах функціонування звука [г] [див. п. 3.8.1. Фонема /г/]. Субституювання [к] – [г] – [г] виявляють фонетичні варіанти полонізму [к]амáші, [ɛ]амáші, [ɣ]амáші, н. kamasze ‘теплі підколінки без підшов, які одягають на взуття’ [ЛЛ: 340]. Звук [г] на місці [к] у деяких словах зафіксував у наддністрянському говорі батюків І. Г. Верхратський [Верхратський 1912: 25]; у багатьох говірках Тернопільщини – Г. Ф. Шило [Шило 1957: 73].

Мовленню львів'ян, особливо літнього віку, притаманне також заступлення [з] – [ж], зумовлене впливом польської мови: р'і[з]'ниці'а і р'і[ж]'ниці'а, н. różnica, 'р'і[ж]ниї, н. różny ‘різний’ [АУМ 2, к. 93], рі[ж]нітися, н. różnić się ‘відрізнятися’; випо[з]ичáльня і випо[ж]ичáльня ‘заклад, у якому дають речі на прокат’ [ЛЛ: 140], '[з]ичити і '[ж]ичити, н. życzycь, '[з]ичливиї і '[ж]ичливиї, н. życzliwy ‘доброзичливий’, по'[з]ичк'і і по'[ж]ичк'і, н. porzeczeki, ‘порічки’, по'[з]ичиниї і по'[ж]ичиниї, н. pożyczony ‘позичений’, [з]а'л'іску і [ж]е'л'іску,

n. żelazko ‘праска’, *о́бра[з]’н’іц’к’ії* і *о́бра[ж]’н’іц’к’ії*, з *n. obrażać się* (‘ображатися’) ‘надмірно образливий’.

У наддністрянських говірках таку заміну зауважував І. Г. Верхратський [Верхратський 1912: 6, 264, 266, 268]; наявність /ж/, замість літературного /з/ спостеріг П. І. Приступа [Приступа 1957: 21], у бойківських говірках – Д. І. Бандрівський [Бандрівський 1960: 30].

Наявність [з] – [с] засвідчено в лексиці іншомовного походження: *’[з]ала* і *’[с]ал’а*, *n. sala* ‘зал, зала’, *Зо’с’а* і *Со’ф’їа*, *n. Zosia* ‘Софія’, *кару’[з]ел’а* і *кару’[с]ел’а*, *n. karuzela*, *ко’н’[з]ерва* і *кон’[с]ерва*, *сен[з]а’ц’їїний* (*сен[з]а’ц’їїний*) ‘сенсаційний’, *рекомпен’[з]ата* (*рекомпен’[с]ата*), *n. rekompensata* ‘винагорода, компенсація збитків або втрат’, *Пер[з]ен’к’івка* (*Пер[с]ен’к’івка*) ‘дільниця міста за Стрийським парком (свого часу належала купцеві Якубові Персінгу)’ [ЛЛ: 546] та ін. Варіантні форми із початковими [з] – [с], які можна потрактувати як такі, що виникли внаслідок одзвінчення [див. п. 3.7.1. Асиміляція], усталилися в деяких питомих словах: *’ба[з]’ки* і *’ба[с]’ки* ‘вербові котики’, *нар’ци[з]и* і *нар’ци[с]и*.

Взаємозаступлення дзвінких і глухих фонем /з/ – /с/ і /з’/ – /с’/ властиве тільки південно-західним діалектам, тоді як в інших діалектних групах воно відсутнє [Бевзенко 1980: 69], що зумовлено відмінністю джерел і шляхів того або того запозичення [Бурячок 1971: 130]. Як сверджувала З. Курцова, одзвінчення [с], що простежено в кількох лексемах: *konzul*, *senzacja*, *konwercja*, *perzonalny*, *uniwerzytet*, *korzo*, було типовою рисою, яка виникла внаслідок впливу німецької мови в польській мові передвоєнного Львова, Кракова і Познані [Kurzowa 1985: 98, 365]. Іншої думки дотримувався А. Фурдаль, який вважав, що генеза одзвінчення в лексемах *konzul*, *senzacja*, *ekspansja*, *penzum* невідома, і її дослідити неможливо; учений зауважує, що ця риса притаманна Познані та Кракову, де *konzul*, *penzum* вимовляють навіть професори університету, рідше вона трапляється у Варшаві [Furdal 1965: 239].

Субституювання [м] – [в] виявлено у словах *[м]’андри* і *[в]’андри*, *n. wędrówki* ‘мандрівка, прогулянка’ [ЛЛ: 119]; *[в]андрівка* і *[м]андрівка* *n. wędrówka* і похідних [ЛЛ: 120]; лексеми з [в] властиві мовленню львів’ян

літнього віку. У говорі батюків цей вид субституювання представлено словами *відмідь / медвідь* [Верхратський 1912: 30]. АУМ теж демонструє поширення цієї риси на прикладі слова *мандрувати* [АУМ 2, к. 81].

Таке ж явище притаманне й літературній мові, що ілюструє субституювання [x] – [c] у варіантах *коли'[x]ати* і *коли'[c]ати* [АУМ 2, к. 121]; у львівському мовленні усталена лексема *коли'[c]ати* (від *ко'ли[c]ка*, так само *коли[c]'кова*).

Субституювання [т] – [к] ([т'] – [к']), простежено лише в кількох лексемах, що вказує на непослідовність і лексикалізацію цього явища: *'[к']істо* (пор. *n. ciasto*) ‘тісто’ [АУМ 2, к. 88; ЛЛ: 368], *с'і '[к']ішити* і *с'і '[т']ішити* (пор. *n. cieszyć się*) ‘тішитися’ – у мовленні львів'ян старшого віку й малоосвічених. Зафіксовано також усталене під впливом польської мови заступлення [т] – [к] у словах: *[к]м'ін*, *[к]'м'іно'к*, (пор. *n. kminek*) ‘тмин’ [ЛЛ: 368], *[т]а'чати* (пор. *n. wałkować*) ‘качати (про тісто)’ і похідне *роз[т]а'чати* і *роз[к]а'чати* (про тісто) [ЛЛ: 646], які можуть вживати львів'яни всіх вікових категорій, зокрема особи з вищою філологічною освітою.

Цей різновид субституювання зафіксовано в говорі батюків [Верхратський 1912: 24], у наддністрянських [Приступа 1957: 24] і південноволинських говірках [Шило 1957: 64], говірках Дрообиччини [Пура 1958: 39]. Перехід [д'], [т'] у задньоязикові [г'], [к'] поширений у південно-західних діалектах, зокрема в галицько-буковинських говорах, а найпослідовніше в східнокарпатських і покутсько-буковинських говірках, у позиції перед [і] (<ѣ, е, хоч можливе також перед [і] (<о), перед /е/ та його варіантами [е^и], [и^е], [и], що заступає [а] будь-якого походження, після м'яких приголосних, а також в абсолютному кінці слів [Бевзенко 1980: 67–68]. Явище переходу [т'] у [к'] (зокрема перед [і] (<ѣ)) в окремих словах охоплює значно більшу територію, ніж перехід [д'] у [г'] – майже в усіх південно-західних діалектах, а й у значній частині південно-східних [Бевзенко 1980: 68; АУМ 2, к. 88]; гуцульських [Кобилянський 1928: 23–24; Герман 1995: 100, 217–218], бойківських [Бандрівський 1960: 33], лемківських говірках [Верхратський 1902: 69]. Воно особливо послідовно поширене в східнокарпатських і покутсько-буковинських говірках, виявляючись у переході

[т'] → [к'], [ð'] → [г'] [Бевзенко 1980: 218]; середньонаддніпрянському діалекті [Мартинова 2003: 202–204].

К. Ф. Герман вважав, що субституювання [т'] – [к'] виникло внаслідок дисиміляції щодо місця творення [Герман 1995: 218], а отже, цей вияв субституювання є наслідком сильної палаталізації.

3.12. Група приголосних [цв] / [кв]

Низка лексем, які найчастіше функціонують у мовленні львів'ян літнього віку, проте можуть бути наявні і в мовленні інших вікових груп, маніфестують сполуку [цв], яка заступає більш давню літературну сполуку [кв]: [ц'в]/исти, [ц'в']істи 'квісти', так само [ц'(')в']ітка, [ц'(')в']ітка, [ц'в']іти, цвіте́нь [ЛЛ: 779].

Таке мовне явище спостеріг у наддністрянських говірках (у тих самих лексемах, що і в сучасному Львові) П. І. Приступа [Приступа 1957: 35]. У говорі батюків було зафіксовано звукосполуку [кв] у словах *квітнути*, *заквіне*, *квітка*, *квітна неділя*, *квіте́нь*, *проквітати* [Верхратський 1912: 22]. У північній частині району говірок, що обстежував Д. Г. Бандрівський, завжди було наявне [кв], у південній частині району – група [цв] поряд із [кв] [Бандрівський 1960: 32]. Ареалогію цієї риси в українській діалектній мові демонструє карта «[кв] / [цв] (*квітує* – про жито)» [АУМ 2, к. 120].

Висновки до Розділу 3

Репертуар консонантних рис українського львівського мовлення початку ХХІ ст. доволі різноманітний. Як і у вокалізмі, його специфіку визначають діалектні диференційні риси, різні за продуктивністю чи послідовністю вияву, функціонуванням, генезою.

Специфіку консонантизму становлять такі діалектні явища: 1) пов'язані з динамікою слова – протеза, епентеза, редукція, відсутність подовження приголосних в іменниках середн. роду перед давнім звукосполученням «палатальний приголосний + j»; 2) депалаталізація консонантів – тверда вимова передньоязикових та сонорних приголосних [л], [н] перед [і] з давнього [о] в нових закритих складах; депалаталізація губних приголосних [б], [п], [в], [м] та [р], що супроводжується йотацією; тверді [р] і [ц]; твердий приголосний у прикметникових суфіксах -ск-, -ук- та іменниковому суфіксі -иск(о), депалаталізований кінцевий [т] у дієсловах та інші вияви депалаталізації; 3) палатальність консонантів – напівпалатальні приголосні [г'], [г'], [к'], [х']; м'якість губних перед [а] замість літературних сполук [б'я], [п'я], [в'я], [м'я]; м'якість шиплячих; м'який [л'] та звукосполуки [л'а], [л'е], [л'у], [л'о] у словах іншомовного походження; дорсальна палатальність приголосних [з'], [с'], [з'], [ц']; інші вияви палатальності; 4) асиміляція (сандгі) та дисиміляція; 5) ширше функційне навантаження окремих приголосних фонем /г/, /ф/, /з/, /з'/, /ж/, /ж'/; 6) функційне посилення та функційне ослаблення консонантів [в], [й]; 7) явища заміни, чергування, хитання консонатів – заступлення [л], альтернація [в] / [у], [і] / [й], різні вияви субститування консонатів.

Діалектні риси в консонантизмі мовлення львів'ян мають неоднакову генезу. До фонетичних рис українського походження належать метатеза і протеза, ø-протеза (також підтримувана впливом польської мови) внаслідок тенденції до зберігання чистого голосного на початку слова, що притаманно також і літературній мові.

У процесі засвоєння лексики іншомовного походження (з польської мови або через її посередництво з європейських мов) активізувалися найбільш відповідні до системи української мови питомі засоби їхнього вираження, що сприяло закріпленню в мовленні групи таких консонантних рис: м'який [л'] та звукосполуки [л'а], [л'е], [л'у], [л'о] замість їхніх твердих літературних відповідників у літературній мові; ширше функціонування фонем /г/, /ф/, /з/, /з'/, /ж/, /ж'/; веляризований білабіальний звук [ɮ] після приголосного перед голосним та в інтервокальній позиції; дорсально-палатальна артикуляція звуків [з'], [с'], [ж'], [ц']. Внаслідок адаптації лексики іншомовного походження постали й-епентеза у звукосполученнях [ійа], [ейа], [ійо], [ійу], [ойе] та звукосполуки [бй], [вй], [пй], [кй], [тй] замість літературної нейотованої вимови.

Незначним на фонетику львівського мовлення був вплив німецької мови, який ілюструє субституювання [ш] – [с], що іноді реалізується як хитання та засвідчене в сполученні з [т], [м], [п], [л] і под.

Результатом впливу російської мови на фонетичну систему львівського мовлення в радянський період стали м'яка (на противагу твердій йотованій) вимова губних приголосних перед [а] як [б'а], [п'а], [в'а], [м'а] у словах на зразок '[м']асо 'м'ясо'; поява фрикативних свистячих [з], [з'] замість [з], [з'] у деяких словах; поява [ж] замість [ж] у дієслівних формах 1 ос. одн. теп. часу; м'яка вимова африкати [ч] (рідше [шч]) у позиціях, де літературний стандарт української мови передбачає тверду вимову, палатальна вимова [д], [т], [з], [с], [ц], [ж], [ч], [ш], [р] здебільшого в словах іншомовного походження, а також після [л] та в питомих словах, у деяких випадках цей вплив також підтримуваний і польською мовою.

Консонантні риси засвідчують кореляцію з віком та рівнем освіти (меншою мірою) львів'ян.

Більшість аналізованих консонантних рис має послідовне представлення, деякі з них – лише лексикалізоване (наприклад, протеза, метатеза, контактна дисиміляція, субституювання).

Розширили своє функціонування поза мовним простором Львова та маніфестують вплив на сучасну українську мову внаслідок міграції львів'ян до Києва та переймання їх через живе спілкування, засоби масової комунікації риси в словах іншомовного походження: м'якість звука [л'] замість літературного [л]; вживання [г] замість нормативного [ґ]; й-епентеза голосних у позиції середини слова у звукосполученнях [-іа-], [-еа-], [-іо-], [-іу-] як найбільш пасивна риса для переймання з-поміж усіх інших; інколи вона переймається разом із лексемою.

РОЗДІЛ 4

АКЦЕНТУАЦІЙНО-ФОНЕТИЧНІ ЯВИЩА

4.1. Акцентуація

Наголошення в сучасному мовленні Львова має свою специфіку, що зумовлено історичними особливостями розвитку міста [див. п. 1.2. Львівське мовлення як лінгвальний феномен].

Наголос відіграє вагомую роль у творенні мелодичного малюнку львівського українського мовлення. Загальну характеристику львівського наголосу подав Я.-Б. Рудницький у невеличкому підрозділі «Наголос» своєї монографії «*Lemberger ukrainische Stadtmundart: (Znesinnja)*», вказуючи на його ознаки, спільні з літературним (експіраторний, вільний, рухомий), смислорозрізнявальну функцію, взаємозв'язок із морфологічними особливостями словозміни, незіставність із літературним наголосом та зауважуючи, що загалом він такий, як і в діалектному довкіллі [Rudnyćkyj: 38–39]. Експіраторне навантаження наголосу в західноукраїнській вимові, за спостереженнями дослідника, є більшим, ніж у східноукраїнській [Там само: 11].

Кожне слово, поряд із фонетичною, морфемною, словотвірною та іншими характеристиками, має характеристику акцентну [Винницький 2002: 19]. Специфікою наголошування у львівському мовленні є активне функціонування парокситонези – наголошування передостаннього складу, або наголосу на пенультимі, що виявляється в лексемах, словосполучках, граматичних і словотвірних формах та може бути, за словами Л. М. Коць-Григорчук, постійним (або ж повним, сталим) – охоплювати всю парадигму, чи непостійним (або ж неповним, несталим) – поширюватися тільки на деякі граматичні форми. Місто Львів розташоване в західному ареалі, де поширений тип наголошування на пенультимі, що розкладений типом із рухомим наголосом, коли накладається тип синтагматичної акцентуації з гіперично збільшеною на польсько-українському суміжжі видиховою силою наголошених складів і, відповідно, пришвидшеним

темпом мовлення, який зумовлює якісні зміни в системах ненаголошеного вокалізму [Коць-Григорчук 2002: 51]. Подібний тип наголосу характерний для українських говірок колонізованої поляками частини Житомирщини та зрідка – у говірках українських сіл, що були серед польських колоній на Тернопільщині [Там само: 51]. Вплив польської акцентної парадигми позначився на гетерогенній акцентній системі одеського міського койне [Степанов 2004: 158, 166]. Змішаний тип наголошування (і основний, парокситонний, і інший – на третьому, четвертому складі з кінця, першому чи останньому складах) поширений також і в Кракові [Dunaj 1989: 112 – 119].

Наголос пов'язаний із деякими фонетичними рисами. Зокрема, із наявністю у львівському мовленні переголосу $a > 'e$ [див. п. 2.1.4. Переголос $[a] > [e], [i]$], який свідчить про те, що на діалектній території поширення цієї риси після заміни музикально-тонічного наголосу динамічним усі наступні фонетичні зміни відбувалися в межах нової просодичної моделі – розрізнення наголошеного-ненаголошеного вокалізму [Залеський 1970: 47]. Наголос диференціює рефлекс $[ɣ]$, $[k]$, $[x]$, $[ɣ]$: у наголошеній позиції з'являються звукосполуки $[ɣ'e]$, $[ɣ'e]$, $[k'e]$, $[x'e]$, а в ненаголошеній – $[ɣ'i]$, $[k'i]$, $[x'i]$ [див. п. 3.6.1. Напівпалатальні приголосні $[ɣ']$, $[ɣ']$, $[k']$, $[x']$]. Наголос є одним із головних чинників, який породжує артикуляційну редукацію слова [див. п. 4.3. Редукація].

Відхилення від літературної норми в наголошуванні слів, що творять діалектну своєрідність наголошення і функціонують поряд із нормативними акцентними формами, послідовно виявлено в різних частинах мови [див. Додаток В: 263–269].

Наголошування в полонізмах може змінювати своє розташування, що зумовлено пристосуванням до української акцентної системи. Спостережено випадки його перенесення: а) на перший склад: *'метрика*, *n. metryka* 'свідоцтво про народження', *'мешканиц'*, *n. mieszkanięc* – мешканець (у цьому випадку наголос похідного слова зберігся на тому самому складі, що й у непохідному), *'мешкати*, *n. mieszkać* – мешкати, жити (наголос також зберігся на тому самому складі, хоча український відповідник є трискладовим словом, а польський –

двоскладовим); б) на останній склад: *noʷk'ij*, *n. rokój* ‘кімната’, *špar'gal*, *n. szpargał* ‘старі папери’ – шпаргáлка; в) на третій склад від кінця: *n'r'atan'a*, *n. sprzątanie* ‘прибирання’, *sta'novis'ko*, *n. stanowisko* – станóвище; г) на четвертий склад від кінця: *vila'dovuwan'a* ‘готування’, *don'a'sovuhati* ‘долучати’ та ін. Наголос на пенультимі може виявлятися у всій словесній парадигмі чи охоплювати її частково, наприклад лише у формах множ.: *profe'sori* – профéсори, *doʷk'tori* – докторí. Латинізми, які увійшли до східнослов'янських мов через польське посередництво (*do'kument*, *po'rtfel'*, *instru'ment*, *medika'ment*), є найживучішими серед ненормативних акцентних дублетів в одеському російському койне [Степанов 2004: 166], стійкими в уживанні вони є і в українському мовленні львів'ян.

Зафіксовано відхилення від нормативного наголошування, яке водночас не є парокситонним (пор. польські відповідники), у словах на зразок *medy'kame"nti*, *n. medykamenty* – медикаме́нти, *'poduška*, *n. poduszka* – поду́шка та ін. У відмінкових формах таке наголошування закріплене за складом, наприклад *spoʷk'ij*, *spoʷk'oiu*, *spoʷk'ojem*, *в spoʷk'oi*, але може бути рухомим у формах множ.: *'poduški* (наз. в.) – *поду'шок* (род. в.).

Парокситонеза, властива початковій формі іменника, в інших відмінкових формах може втрачатися за умови, коли наголос закріплений за одним складом у всіх відмінкових формах: *'rover* – на *'rover'i* (поряд із *ro'ver'i*), *t'ramvaj* – *'tramvaj* (поряд із *трам'вай*), *'portfel'* – *'portfel'a* (поряд із *порт'фел'a*) та ін. або ж, навпаки, зберігатися, на що звернув увагу також Ю. Шевельов, зазначаючи, що «у львівське койне ввійшов цілковито чужий українській мові наголосовий тип: '–: –'–» [Шевельов 1987: 227].

До виразних маркерів львівського акценту належать стале кореневе наголошування присвійних займенників *мій*, *твій*, *свій* у трьох родах на зразок *'мого*, *т'вого*, *с'вого*; кореневе парокситонне наголошення форм деяких непрямих відмінків вказівного займенника *той* і його родових форм на зразок *'того*, *'тойі*; парокситонне кореневе наголошування в інфінітиві дієслова на зразок *'нести*, *'вести*, парокситонне кореневе наголошування дієслів 1 ос. одн. I і II дієвідм. теп.

і майб. часів док. виду на зразок *'кажу, 'л'убл'у, п'рошу*; парокситонне кореневе наголошування в деяких дієсловах мин. часу жін. і середн. роду 1 і 3 ос. одн. І дієвідм., а також у всіх формах множ. на зразок *'була, 'було, 'були; в'з'ала, 'жила, при'везла*. Я.-Б. Рудницький спостеріг відхилення від літературного наголошування на прикладі дієслів *с'вару* – *сва'рю, би'рему* – *бере'мо* [Rudnyćkyj: 62 – 63].

У мовленні соціальних низів Львова 30-их рр. минулого століття зауважено стало кореневе наголошення присвійних займенників чол. роду *мій, твій, свій*, а також жін. та середн. роду одн. та множ. у відмінкових формах (*'моя, т'воя*) [Rudnyćkyj: 58]. Таке наголошування має парокситонний характер, за винятком таких трискладових форм непрямих відмінків: *'мої(о,е)го, 'мого* [АУМ 2, к. 132], *'мої(о,е)му, т'вої(о,е)го, т'вої(о,е)му, с'вoyo(о,е)го, с'вoyo(е,і)му*. Парокситонне наголошення присвійних займенників у формі род. в. одн. (*'мого, т'вого, с'вого*), яке властиве говіркам південно-західного наріччя, є ареалогічно протиставним в українській мові поряд із окситонними формами (*мо'го, тво'го, сво'го*) південно-східного наріччя, що є нормативними [Кобиринка 2015: 166].

У формах род., знах. відмінків одн. наголошування особових займенників у прийменниково-займенникових конструкціях можна віднести до рухомого наголошування, оскільки під час додавання прийменника до займенника наголос переходить на другий склад із кінця слова й стає парокситонним: *ме^uне* – *до, в 'мене, йо^vго* – *до, в'ід 'н'ого (него^v)*; за цієї ознакою рухомості / нерухомості наголошування дослідники поділяють увесь український ареал на дві частини [Кобиринка 2015: 167 – 168].

У львів'ян різних вікових категорій, на українському мовленні яких сильніше позначився вплив російської мови, спостережено наголошування першого складника числівників 70, 80: *'с'емдис'ат'* – сімдесят, *'вос'емдис'ат'* – вісімдесят. Мовленню львів'ян старшого віку спорадично притаманне наголошування першого складника числівника 900: *'де^v'(й)атсот* – дев'ятсót (але *де^v'(й)ади'с'а(е)т*).

Наведене діалектне послідовне наголошування частин мови не дає вичерпної інформації про наголос у львівському українському мовленні, оскільки в ньому усталені також особливості наголошування окремих слів: як регіональні, так і загальноукраїнського характеру. Наприклад, стає флексійне наголошування в мовленні львів'ян літнього віку можна відзначити у відмінкових формах іменника *Пол'ш'ча*, що відрізняється від парокситонного наголошування в польській мові (Polska) та від наголошування в літературному стандарті української мови (Польща), які є тотожними: *Пол'ш'ча* (наз. в.), *Пол'ш'ч'ї* (род. в.), *(в) Пол'ш'чу* (знах. в.), *Пол'ш'чейу* (ор. в.), *в Пол'ш'ч'ї* (місц. в.). Акцентуаційна форма прикметника *ук'райінс(')к'її* – український як загальноукраїнське відхилення від літературного наголошування, очевидно, означена впливом російської розмовної мови.

Усі ж інші акцентні особливості можуть характеризувати будь-яку соціальну категорію львів'ян, але можуть нівелюватися чи частково нівелюватися в публічному мовленні, варіативність може виявлятися вже на рівні ідіолекту. Наголошування функційно рухоме, оскільки вживання акцентних форм залежить також і від соціальної та професійної належності львів'янина, і від сфери спілкування, і від його комунікативних намірів (серйозна чи жартівлива розмова). Прикметно, що відхилення від норми в наголошуванні притаманні не тільки мовленню вчителів, але й викладачів вищої школи, зокрема філологів.

На карті «Українська діалектна парокситонеза», укладеній Л. М. Коць-Григорчук, Львів знаходиться на території поширення таких рис: а) парокситонних дієслівних форм: *'хожу, н'рошу, 'буду, 'ніду*; б) парокситонези займенників: *'мого, с'вого, т'вого*; в) парокситонези займенникових сполук: *до мене, до неї, до нього* [Коць-Григорчук 2002: 53], що підтвердили й наші спостереження. Виявлені в мовленні львів'ян акцентуаційні особливості властиві також і наддністрянському діалекту та більшою чи меншою мірою притаманні й іншим говорам південно-західного наріччя [Гринчишин 1977: 47; Бандрівський 1960: 68]. За спостереженнями Д. Г. Гринчишина, у наддністрянських говірках найбільш виразними вони є в іменниках та дієсловах, менш помітними – в інших

частинах мови [Там само: 46]. Зона українського діалектного парокситонного наголошування, як спостерегла Л. М. Коць-Григорчук, аналізуючи свідчення другого тому АУМ, з північного сходу сягає середньо-поліських говірок і східної частини волинсько-поліських, північних околиць Житомирщини, Білої Церкви – по р. Синюху [Коць-Григорчук 2002: 55].

Важливо зауважити: наголос у мовленні львів'ян варіативний на тлі широкої варіативності в сучасному львівському українському узусі, що зумовлено здебільшого взаємодією літературного й діалектного сегментів. Діалектне (часто парокситонне) наголошування в мовленні львів'ян функціонує поряд із літературним (часто непарокситонним), наприклад *ма'л'ован'а* і *мал'у'ван'а*, *в'і'д:аван'а* і *в'ід:а'ван'а*, *'дочк'і* і *до'ч'ки*, *подуш'к'е* і *по'душк'і*, *спо'к'ії* і *с'пок'ії*, *ма'газин* і *мага'зин*, *за х'вил'у 'часу*, але *ни 'майу ча'су*; *у 'нейі не'ма 'розуму*, але *де 'того ро'зуму в'з'ати* та ін.; найбільш послідовно збережено парокситонне наголошування в полонізмах, хоча теж бувають винятки (див. вище). Сучасну львівську акцентну норму формують різні чинники: вікова характеристика та належність мовців до певного соціального прошарку, комунікативні сфери функціонування, мовні вподобання й традиції, що склалися в сім'ї; уживання діалектного наголошування зі стилістичною метою (сарказм, іронія) львів'янами, яким ці риси не є властиві. Старше покоління львів'ян здебільшого дотримується старої львівської норми, яка виявляла орієнтир на локальний акцент, зокрема парокситонне наголошування слів іншомовного походження, відмінні від їхніх українських літературних відповідників лише місцем наголосу, на зразок *ад'вокат*, *до'куме"нт*, *ка'вал'ір*, *'каштан*, *к'вартал*, *'к'іноу*, *меди'каме"нти*, *'перфект*, *по'м'ідо'р*, *'портфил'*, *п'резент*, *т'рамваї*; такий наголос рідше може бути притаманний і мовленню середнього покоління, зокрема вживатися зі стилістичною метою. Специфіка регіонального наголошування добре збережена в міському фольклорі – львівських прислів'ях і приказках, фразеологізмах, анекдотах тощо.

Питання генези акцентних діалектних особливостей перебувало в колі зацікавлень лінгвістів. Мовознавці-акцентологи не мають єдиної думки щодо

генези українського парокситонного наголошування, вважаючи парокситонезу або питомою ознакою української мови (І. І. Огієнко, Л. М. Коць-Григорчук, В. М. Винницький, Г. С. Кобирино), або наслідком впливу інших мов, зокрема польської та словацької (І. Панькевич, Ю. Шевельов, В. Латта, П. Чучка, Я. Пура, К. Дейна, З. Штібер, Я. Рігер) [*Кобирино 2012*: 130]. На думку дослідника наддністрянських говірок Д. Г. Гринчишина, акцентуаційні особливості в ділянці словозміни та словотвору (що також простежені в цій праці – Г. С.) найчастіше зумовлені аналогією до інших форм, впливом близькоспоріднених мов, а подекуди становлять глибокий залишок давнини [*Гринчишин 1977*: 45]. Парокситонезу у львівському мовленні вважав впливом польської мови Ю. Шевельов, визначаючи характерний для львівського койне парокситонний наголосовий тип як «цілковито чужий українській мові» [*Шевельов 1987*: 227].

Зауважимо, що сьогодні засвідчено посилення впливу норм західноукраїнської мовної практики, одним із яскравих зразків є львівське мовлення, на сучасну українську мову [*Сікора 2015а*]. Унаслідок активної міграції львів'ян до столиці, що розпочалася в 90-ті рр. ХХ ст., відбувається популяризація акцентуаційних (поряд із рисами інших мовних рівнів) диференційних рис львівського мовлення через живе спілкування, ЗМІ й інші сфери утвердження соціального престижу української мови як державної та її культивування як зразка офіційного спілкування: освіти, науки, культури, державного управління.

На початку 90-их років О. А. Тараненко визначив згадуване явище в українській мові як моду в мові, зауваживши, що «хоч українська літературна мова сформувалася в основному на південно-східній діалектній основі з окремими елементами інших діалектних масивів, в її історії є етапи з помітною активізацією наслідування західноукраїнського (галицького) варіанта» [*Тараненко 2007б*: 384]. Першу хвилю такого впливу спостеріг Ю. Шевельов у 40-их роках минулого століття, який писав: «Галицьке забарвлення мови, типове для кіл передової інтелігенції 1900 – 1913 р., стає модним і серед деяких представників новоутворюваної тоді української міської буржуазії» [*Шевельов 1987*: 80].

Радянський період розвитку української мови був означений тим, що т. зв. «західні норми» мали статус діалектних, рідковживаних, розмовних, застарілих, західноукраїнських, периферійних і навіть більше – табуйованих, буржуазно-націоналістичних, таких, які начебто знижували якісний рівень української літературної мови, що вказувало на їхню обмежену сферу вживання. Друга хвиля західноукраїнських впливів на сучасну українську мову підтверджує прогнози Ю. Шевельова про подальший розвиток української мови: «Таким чином можна гадати, що історична ситуація може скластися так, що українська літературна мова знову відкриється для галицьких елементів» [Шевельов 1996: 155].

Активними є впливи галицької мовної традиції на акцентуаційному рівні, які здебільшого мають мозаїчний характер. У мовленні сучасних засобів масової комунікації спостерігаємо: а) кореневу акцентуацію іменників середн. роду з суфіксом *-ан'(-а)*: *запи́тання* – (за)пита́ння, *чи́тання* – чита́ння та ін.; б) наголошений корінь у дієсловах 1 ос. одн. теп. часу дієслів II дієвідм.: *бу́джу* – буджу́, *ка́жу* – кажу́, *но́шу* – но'шу, *пи́шу* – пи'шу, *про́шу* – про'шу, *хо́джу* – хо'джу та ін.; в) наголошений корінь в інфінітиві: *ве́зти* – везті́, *не́сти* – несті́, *плéсти* – плесті́, *підме́сти* – підместі́; г) парокситонне наголошування дієслівних форм дійсного способу 1 та 2 ос. одн.: *несéмо* – несемó, *несéте* – несетé, *берéмо* – беремó, *кладéмо* – кладемó і под. і наголошування іменників жін. р., що в наз. в. множ. мають наголос на флексії: (дві, три, чотири) *до́чки* – дочкі́, *сині́* – сіни та ін. Акцентні типи дієслів 1 ос. одн. теп. часу, двоскладових інфінітивних форм, форм род. в. одн. особових займенників формують південно-західний акцентний тип, який, як свідчать дослідження українських акцентологів, відповідає, за М. М. Пилинським, критеріям літературної нормативності (територіальному; критерію мови авторитетних письменників; визнаних зразків і мовної традиції; відповідності законам мови, системі, структурі мови; стійкості; поширеності, статистичному критерію) і має усі підстави бути не лише нормативним у західноукраїнському варіанті літературної мови, а й літературно-нормативним у сучасній українській мові загалом [Винницький 2005: 54, Кобиринка 2010: 132 – 135].

4.2. Тривалість і тон голосних звуків

Своєрідна львівська просодична організація мовлення – це найвиразніша диференційна ознака, за якою відразу можна ідентифікувати мешканця Львова.

За В. Г. Складенком, просодію формують такі надзвукові (надсегментні) особливості мовлення, як висота тону, часокількість і сила голосу, що характеризують склад, а також словесний наголос [*Складенко 2007б*: 557].

Інтонація складається з декількох компонентів, які взаємодіють між собою: 1) частоти основного тону голосу (висотний або мелодичний компонент); 2) інтенсивності (динамічний компонент); 3) тривалості чи темпу (часовий, темпоральний компонент); 4) паузи; 5) тембру [*Зиндер 1979*: 273]. Важливий компонент інтонації – це мелодика, тобто рух основного тону голосу (пониження або підвищення) [*Там само*: 273]; голосні звуки можна вимовляти на різній висоті основного тону [*Там само*: 184]. Р. Якобсон, Г. Фант і М. Халле вважали тривалість голосних просодичною характеристикою, що прямо протилежне твердженню, що тривалість за своєю фонологічною сутністю є якісною характеристикою голосних звуків [*Там само*: 188].

Тривалість у часі, за словами Л. Р. Зіндера, є загальною умовою утворення звуків загалом, а отже, і голосних [*Там само*: 186]. У львівському українському мовленні існує велика відмінність між наголошеними та ненаголошеними голосними. Контраст між вокалічною довготою й короткістю полягає у виразній диференціації довгих (наголошених) та коротких (ненаголошених) складів в усному мовленні. Наголошеним голосним, зокрема голосним у т. зв. особливо наголошеному складі (з найяскравішими ознаками наголошеності), властива значно більша тривалість звучання в порівнянні з ненаголошеними і навіть наголошеними, що супроводжується зміною основного тону голосу, точніше його підвищенням.

Характерно, що такий наголошений голосний має своєрідне звучання: він може бути неоднорідним, оскільки його тон вібрує, піднімаючись уверх. Цей спосіб інтонування є основою для синтагматичного, логічного, емпатичного чи фразового наголошування. Часто такі самі ознаки властиві й переднаголошеному

голосному. Львів'яни можуть свідомо посилювати цю рису, модулюючи голос залежно від комунікативної ситуації чи від того, хто є їхнім співрозмовником (наприклад, із освіченою особою чи особою з високим соціальним статусом). Як свідчать наші спостереження, такі просодичні особливості в сучасному львівському мовленні, які, однак, не є обов'язковими, більш виразні в мовленні жінок, особливо інтелігенції, властиві вони і львівській молоді. На їхню наявність у мовленні особливо впливають мовна традиція, що усталилася в сім'ї, а також лінгвістичний смак мовця, який може перейняти аналізовану рису. Докладнішу характеристику просодичних особливостей мовлення львів'ян можна забезпечити за допомогою інструментального аналізу, оскільки, за твердженням відомого фонетиста Л. Р. Зіндера, дослідження мелодики належить до кропітких експериментально-фонетичних завдань [Там само: 274].

Ці особливості львівської мелодики, які в полоністиці називають «східним акцентом» (*n. akcent wschodni*), були властиві також польському львівському койне передвоєнного періоду ХХ ст. (Т. Лер-Сплавінський, Г. Брейт, З. Курцова, І. Зайфферт-Наука), збережені вони і в польському львівському мовленні періоду незалежності України (Е. Смулкова, Х. Сойка-Машталерж, Б. Пацан).

Довша тривалість наголошених голосних і підвищення тону вокалів призводить до зменшення видихової хвилі, тривалості ненаголошених голосних, далі – до звуження артикуляційного каналу (зменшення відстані від піднебіння), що зумовлює: а) зміни в їхніх артикуляційних характеристиках – підвищення (звуження) середніх голосних [e], [o] до високих [i], [и], [y] та низького [a] аж (у двостороннім сусідстві м'яких приголосних) до [e] [див. п. 2.1. Підвищення вокалів]; б) ширшу (обнижену) вимову високих наголошених голосних [и], [i] до [e] [Lehr-Splawiński 2006: 190; Kubiński 1923: 145–146; Janów 1924a: 12–13; Gwara lwowska 1938: 85–86; Kurzowa 1985: 73; Seiffert-Nauka 1992: 26 – 27; Smułkowa 1996: 225; Sojka-Masztalerz 1997: 55; Pacan 2000: 170; див. п. 2.2. Обниження вокалів]; обниження голосних переднього ряду [Коць-Григорчук 2002: 41; див. п. 2.2. Обниження вокалів]; в) часокількісну редукцію ненаголошених голосних, артикуляційну редукцію голосних звуків [див. 4.3. Редукція].

Різницю тривалості та висоти тону голосних звуків у наголошених і ненаголошених складах дослідники вважали основною відмінністю південно-східного периферійного варіанта польської мови від загальнопольської [Lehr-Splawiński 2006; Gwara lwowska 1938: 85; Rudnyćkyj: 11, 17; Kurzowa 1985: 73 – 74; Seiffert-Nauka 1992: 26 – 27]. Уперше в лінгвістиці особливості львівської просодії охарактеризував Т. Лер-Сплавінський у 1914 році [Lehr-Splawiński 2006: 190], а його спостереження згодом лягли в основу праць усіх інших дослідників мовлення Львова: Г. Брейта [Gwara lwowska 1938: 85], З. Курцової [Kurzowa 1985: 73], І. Зайфферт-Науки [Seiffert-Nauka 1992: 27]. Вказуючи на просодичні особливості, що були притаманні мешканцям східних земель тодішньої Польщі, а зокрема львів'янам, дослідник наголошував, що відмінність між тоном і силою видиху між наголошеними й ненаголошеними складами в польській мові дуже не велика, оскільки наголос є слабим, а наголошений голосний мало відрізняється силою видиху від наголошеного [Lehr-Splawiński 2006: 190]. Довгу тривалість голосних Т. Лер-Сплавінський позначав двома літерами: *pułoowa* 'полова', *kułumyujja* 'Коломия', *przysłała* 'прислала', *ni daali* не 'дали' [Там само].

Г. Брейт також назвав існування довгих і коротких складів та, як наслідок, звуження артикуляції голосних основною відмінністю львівського мовлення від загальнопольської мови [Gwara lwowska 1938: 85]. Він вказував на «певну співучість» у мовленні тоді ще польсько-українського Львова, що привертала увагу, але була не такою різною, як, наприклад, краківська [Там само: 85].

Характеристику просодичним особливостям мовлення передвоєнного Львова дав польський письменник К. Макушинський у книзі «Uśmiech Lwowa»: «У Львові панувала польська мова. Особлива регіональна вимова, *співуча, затягуюча голосні* (курсив наш – Г.С.), м'яка, у певному сенсі в порівнянні з іншими ділянками, можливо, архаїчна... Мова львівська є напрочуд співуча і якась солодка. Справляла таке враження, ніби була завжди усміхнена» [Same Hese czyli Wesola Lwowska Fala 1991: 208].

Цю специфіку мовлення львів'ян зауважували також дослідники українськомовного Львова. За спостереженнями Я.-Б. Рудницького, для

західноукраїнської вимови властиве більше експіраторне навантаження наголосу, ніж для східноукраїнської [Rudnyćkyj: 17], поряд із слабкою експіраторною силою, за допомогою якої вимовляють ненаголошені голосні, що властиво фонетиці львівського мовлення [Там само: 11]. Помітне подовження наголошених голосних, яке означив як «навіть дифтонгізацію», у польському койне Львова зауважив О. Горбач [Горбач 2006: 173]. Особливості львівської мелодики згодом спостеріг у післявоєнному Львові Ю. Шевельов, який фіксував у мовленні львів'ян «збережений польський «співний наголос» [Шевельов 1987: 227].

С. Урбанчик у краківському мовленні також спостеріг «співання», яке полягає в протяжній вимові останнього складу й, навпаки, в обниженні його тону [Urbańczyk 1962: 18]. Цю особливість просодії краків'ян зауважили також В. Любась і Б. Дунай [Dunaj 1989: 119].

Мелодійність, співучість притаманна й мовленню мешканців Одеси: її (т. зв. співучість) у мовленні одеситів спостеріг одеський краєзнавець М. Б. Пойзнер, про «музичний говір одеситів» говорив також одеський літературознавець Р. Александров [див. Степанов 2004: 157], а Є. М. Степанов здійснив аналіз просодичної системи цього міста [див. Степанов 2004: 155 – 188].

Незважаючи на дослідження О. С. Білої, О. С. Іщенка, Н. С. Вербич, Є. М. Степанова, просодична система української мови українського діалектного мовлення, яка вимагає інструментального аналізу, ще мало досліджена.

4.3. Редукція

Важливий компонент просодичної організації львівського мовлення складають лексеми та словоформи з усіченою структурою, відмінною від літературної норми. У ширшому розумінні вони репрезентують редукцію, яку традиційно розуміють як «фонетичний процес якісної чи кількісної зміни переважно ненаголошених голосних звуків у мовному потоці» [Селіванова 2006: 512]; «ослаблення і зміну звучання ненаголошених складів і передусім складотворчих звуків цих складів» [Реформатский 1999: 199]. Розглянемо кількісну редукцію, або сильну (повну) редукцію, яка змінює ритмічний малюнок слова внаслідок усічення (дієрези) приголосних, ненаголошених голосних, складів [див. Дзендзелівський 2007б: 157; Селіванова 2006: 131].

Природа артикуляційної редукції – нечіткий спосіб вимови, спровокований низкою чинників. Редукцію тих чи тих елементів звукової сторони мови уможливорює надлишковість мови [Зиндер 1979: 68], яка водночас зумовлює тенденцію до спрощення (а не ускладнення), наслідком якої є економічність мови, «оскільки домінуючим залишається процес опрощення структури...» [Гриценко 1990: 101]. Суттєвий вплив на модифікацію звуків чинить темп мовлення, оскільки «... під час повільного темпу звуки вимовляють більш старанно, ніж під час швидкого темпу, коли перехід від однієї артикуляції до іншої неминуче викликає їхню більшу чи меншу «змазаність» [Зиндер 1979: 233]; важливими також є додаткові чинники емоційного характеру [Тараненко 2007а: 18]. Одним із головних чинників, що породжує редукцію слова, є наголос, який зумовлює тенденцію до ослаблення артикуляції ненаголошених складів [Реформатский 1999: 199–201; Пшепюрська-Овчаренко 2007: 135 та ін.].

Редукція слова диференційно виявляється на різних мовних рівнях. На фонетичному рівні – як усічення звуків чи звукосполучень у різних позиціях; морфологічному – це здебільшого давніші фонетичні зміни в реалізаціях граматичних категорій, які формувалися за підтримки фонетичної мотивації, і тенденція до залежності від частиномовної віднесеності слова; на словотвірному й лексичному – як неафіксальний спосіб словотворення лексем, унаслідок якого

виникають нові словоформи, що збагачують лексичний фонд мови. Найсприятливішими для виникнення редуційних трансформ є синтаксичні позиції, коли усічені трансформи виконують роль маркерів розмовності, а саме: є звертаннями, вигуками, вставними словами [Тараненко 2007а: 18]. Редуції як фонетичному явищу властива здатність закріплюватися за відповідними лексемами, тобто лексикалізуватися, що відносить редуцію слова до явищ лексико-фонетичного типу.

Унаслідок редуції утворюються скорочені та стягнені форми слів і словосполучень – алегроформи (від *итал. allegro*, буквально – веселий, радісний, бадьорий і *лат. forma* – форма, вигляд, устрій) [Там само: 18]. За О. О. Реформатським, алегроформи є результатом компресивно-алегрового мовлення [див. *Реформатский 1979*: 28–38], яке виникає під час певних ситуативних умов мовлення, коли відбувається сильна (повна) кількісна редуція слова: голосних, приголосних, складів. Усічені трансформи є фреквенталіями в українській мові [Гриценко 1990: 83], встановити хронологію постання таких трансформ складно, хоча їх фіксують і пам'ятки староукраїнської мови; різною є їхня генеза. Алегроформам зазвичай властива ознака частотності в мовленні, на що неодноразово вказували дослідники. Зокрема, П. І. Приступа стверджував, що до трансформ «належать переважно такі, що часто повторюються і вимовляються без особливого підкреслювання» [Приступа 1957: 35].

В українській діалектній мові редуковані слова та їхні форми функціонують активно; їх фіксують хрестоматії текстів українського усного мовлення й АУМ. Це мовне явище спостережено, зокрема, у наддністрянському діалекті [Верхратський 1912; Приступа 1957: 35–36; Шило 1957: 78], бойківських [Рабій-Карпинська 2011] та надсянських говірок [Пшенюрська-Овчаренко 2007], карпатських [Чередниченко 1950] і закарпатських говорах [Панькевич 1938], середньонаддніпрянському діалекті [Мартинова 2009], східнословобожанських говірках [Глуховцева 2005]; польських говірок Житомирщини [Яворська 1991: 166–181] та ін.

Г. Брейт зауважував, що артикуляція у львівському мовленні може бути поспішною, недбалою, за якої склади чи звуки поглинаються [*Gwara lwowska 1938: 86*]. Алегроформи львівського мовлення зафіксовано в монографії Я.-Б. Рудницького «*Lemberger ukrainische Stadtmundart: (Znesinnja)*» (1943), зокрема у словнику-додатку до цієї монографії [*Rudnyćkyj 1993*], словнику «Лексикон львівський...» [ЛЛ]; лексикалізовані алегроформи фіксують галицькі граматики. Випадіння голосних звуків у польському культурному діалекті передвоєнного Львова З. Курцова вважала впливом української мови [*Kurzowa 1985: 364*].

Усічені лексеми властиві літературному стандарту; вони поширені й в інших діалектах, мовах. Зокрема, редукцію в краківському мовленні зафіксував і описав Б. Дунай у розділі «Фонетична варіативність, пов'язана з темпом і старанністю мовлення» своєї монографії «*Język mieszkańców Krakowa*» [*Dunaj 1989: 40 – 71*].

Як свідчать записи усного мовлення львів'ян, алегроформи поширені в мовленні мешканців Львова і становлять його важливий структурний складник. Артикуляційну редукцію у львівському мовленні виявлено як у питомій, так і запозиченій лексиці. Редуковані трансформи, що зазнали компресії, у мовленні львів'ян функціонують поряд із варіантними нередукованими формами: повними діалектними формами (рідше) та літературними відповідниками, утворюючи корелятивні пари за ознакою повноти / неповноти фонетичної структури слова. Вони представлені як лексемами з широкою ареалогією, так і локалізмами.

Залежно від позиції усічення в слові алегроформи є виявами афери, синкопи й апокопи.

4.3.1. Афери

У мовленні сучасних львів'ян простежено й зафіксовано два різновиди афери: а) стале (лексикалізоване) опускання голосного звука чи групи звуків незалежно від дії чинників, а саме фонетичного оточення, тобто кінця попереднього слова чи прискореного темпу вимови; б) факультативне

(позиційне), що залежить від кінця попереднього слова, прискореного темпу мовлення й артикуляційних звичок мовців.

Спостережено тенденцію до дії афери́зи голосних і приголосних звуків незалежно від кінця попереднього слова. Зафіксовано афери́зу початкових голосних звуків. Афери́зі підпорядковано звук [o], який є найбільш частотним голосним на початку слів, і, відповідно, найбільше піддається дії цього позиційного різновиду редукції в українській мові [Тимошенко 1965: 107; Бевзенко 1980: 57–58; Дзендзелівський 2007a: 37], що притаманно говіркам верхньої Наддністрянщини і відбувається внаслідок поступових змін за схемою $o' < y < \ddot{y} < \emptyset$: *оженитис'а > ъженитис'а > женитис'а, обвести > ъб'вести > бвести* [Тимошенко 1972: 115], а для усунення омонімічного зближення між префіксальними та безпрефіксними формами (оженитися / женитися) у деяких лексемах можлива заміна [o] на [y], [v]: [*ѣ*]же'нитис'а 'оженитися' [Там само: 117].

О-афери́зу в мовленні львів'ян простежуємо, зокрема, в алегроформах: *б'ве"сти* 'обвести', *берта́с, оберта́с* 'поворот на 180° на одній нозі у швидкому темпі (виконують дівчата в народних танцях)' [ЛЛ: 86, 496]⁷⁹, *боло́нь, оболо́нь* 'заросла травою низовина' [ЛЛ: 102], *по'лонка* 'ополонка', *се"ледиц(')* 'оселедець'. Такі приклади є маніфестантами «концепції випадного о» (за Ю. Шевельовим), який може факультативно додаватися до початкового приголосного або редукувати перед ним, що зумовлено його семантичною неокресленістю, а отже, і факультативністю [Шевельов 2002: 575]. Лексикалізованими також є слова з усіченим [a], що ілюструють а-афери́зу: *би, бис' < абис* 'аби', *ка'дем'ік < ака'дем'ік* 'студент університету' [Rudnyúkyj: 127; ЛЛ: 336], *цинто́й, ацинто́й* 'кінець, смерть' [ЛЛ: 784], *г'рафка < аг'рафка* 'шпилька', *чень, ачень* 'може, може-таки' [ЛЛ: 793]; е-афери́зу: *л'етрика < ил'етрика* 'електрика'.

Дія афери́зи у львівському мовленні поширена не лише на початковий голосний звук, а й на приголосний. Це насамперед властиво низці лексем із

⁷⁹ У п. 4.3. Редукція робимо посилання на «Лексикон львівський...» тільки для рідковживаних алегроформ, які не вдалося зафіксувати.

функційно ослабленим [в] (який посилюється в інших позиціях), що окреслюємо як в-афезу: *паў* ‘впав’, *'пала* ‘впала’, *'м'іти* ‘вміти’, *м'іў* ‘вмів’, *ни 'м'іла* ‘не вміла’, *'нуц'а < 'внуц'а* (змениш.) ‘внучка’, *п'із'нати* ‘впізнати’, *'дома* ‘вдома’, *'веч'ір < в'веч'ір* ‘ввечері’, *син > всин* (п. *wsura*) ‘напірник’, *сп'ім'нути < всп'ім'нути* (пор. п. *wspomnieć*) ‘згадати’ та ін. Цей різновид афези також зафіксував у деяких із досліджуваних ним говірок Г. Ф. Шило (поряд із такою редукцією в кінці слова) [Шило 1957: 59]. Редукують і інші початкові приголосні, зокрема звук [г] – г-афеза: *ар'бата < гар'бата* ‘чай’, *рабува́ти* ‘грабувати’ [ЛЛ: 622], [з]: *'в'ітк'і* ‘звідки’, *'в'ітам* ‘звідти’; [с] – с-афеза: *'к'іко* ‘скільки’, *'кучно < с'кучно* ‘сумно, нудно’, *'кучитис'а < с'кучитис'а* ‘сумувати, нудгувати’. Зафіксовано також усічення початкового складу в лексемах: *го* ‘його’, *кас'* ‘якась’, *мент* ‘момент, мить’, *вер'тати* ‘повертати, повертатися’, *мста* ‘помста’ [ЛЛ: 462].

Афезу традиційно трактують як випадіння початкового голосного для уникнення міжслівного збігу голосних на межі морфем та в тісніше граматично поєднаних між собою словах, зокрема сполученнях службових слів (найчастіше прийменників) із повнозначними та стійких висловах за умови прискореного темпу мовлення [Тимошенко 1965: 106; Бевзенко 1980: 57–58; Дзендзелівський 2007а: 37]. Попри загальну тенденцію української мови до уникнення гіатусу, такий різновид афези має обмежене функціонування як в українській мові загалом, так і в мовленні львів'ян, наприклад: *вс'о_д'но < вс'о о'д'но*, *все_д'но* ‘все одно’, *д_у_д'нойі* ‘до одної’. Досить поширену афезу вокалів і консонантів у гуцульських говірках зафіксував К. Ф. Герман, акцентуючи на тому, що це явище зумовлене потребою усунення гіатуса [Герман 1995: 245–246].

4.3.2. Синкопа

За нашими спостереженнями, у мовленні львів'ян найбільш продуктивно усічення звука або звуків виявляється в середині слова, тобто за умов синкопи.

Найчастіше спостережено усічення приголосних звуків, зокрема звука [й], що засвідчує давніші фонетичні зміни: *йа'к'іс'* ‘якийсь’, *'з'іла* ‘з'їла’, *шо'но*

‘щойно’, *в'їна* ‘війна’, *в'їт* ‘війт’ [АУМ 2, к. 101]; *'вос'ко*, *'воїс'ко* ‘військо’ [АУМ 2, к. 102]; *'дев'ат*, *'дев'їт* ‘дев’ять’ [АУМ 2, к. 46], *з'м'акла*, *з'м'екла* ‘зм’якла’, *зав'їзати* ‘зав’язати’, [б'] *'жаб'їчий* ‘жаб’ячий’ [АУМ 2, к. 75], *їй'це* ‘яйце’ тощо. Зникнення фонему /й/ у групі -їй у словах *в'їна*, *в'їт*, *В'їт'в'їс'ка* *го'ра*, *їа'к'їс*”, *'вос'ко* зауважено в бойківських говірках [Бандрівський 1960: 41].

Відсутність звука [т'] маніфестують форми теп. часу 3 ос. одн. зворотних дієслів: *'варис'а(і)* ‘вариться’, так само *зда'їес'а(і)*, *'робис'а(і)*, *см'ї'їес'а(і)*, *дуда'їес'а(і)*, *'пишис'а(і)* (від *пи'сатися* ‘мати прізвище’); такі редуковані форми в наддністрянських говірках зафіксував П. І. Приступа [Приступа 1957: 25]. Постання й усталення цих форм не має однозначного трактування в лінгвістиці. Їхню генезу І. І. Огієнко пояснював рухомістю частки *ся* [Огієнко 1925: 104]. Цю гіпотезу вважаємо правильною, оскільки Львів розташований у південно-західному ареалі препозитивного і постпозитивного виживання частки *ся* (наприклад *'варис'а(і) > с'ї (с'а)* *'вари* – препозиція, *'вари с'ї (с'а)* – постпозиція і т.д.). Слушним також є припущення А. М. Залеського, який вважав, що в наддністрянських говірках «відпадиння -т пояснюється виявом своєрідного уникання системою цих говорів гемінат, що можливі за умов збігу *т + с* на морфемному стикові вже на рівні норми» [Залеський 1969: 104]. Вірогідно, що під час творення аналізованих дієслівних форм із усіченим [т'] впливали обидва чинники.

Поширеною є редукція преконсонантних сонантів, наприклад [в] у кінці складу чи слова: *п'рада* (< *п'раўда*) ‘правда’, зокрема внаслідок стягнення [оʷ] ([у]) з [ў]: *коʷба'са* (< *коўба'са*) ‘ковбаса’ [Там само: 20], *стон* (< *стоўн*) ‘стовп’, [м] – *па'нул'а* < *пам'нул'а* ‘щока’, [л'] – *'б'їше*” ‘більше’ та постконсонантних сонантів: [л] – *нап'рикат* ‘наприклад’, *ка'ди* ‘клади’, *'сухай* ‘слухай’, [н] – *'зайїш > з'найїш* ‘знаєш’, *при'найм'ї* ‘принаймні’, [р] – *ква'тира* ‘квартира’. Крім сонантів, зафіксовано редукцію інших звуків, зокрема преконсонантних: [г] – *завс'їди* < *завс'їг'ди* ‘постійно, завжди’, [х] – *бугал'те'рка* ‘бухгалтерка’, [т] – *Оче'наш* (*'отче > 'оч:е > 'оче* – асиміляція з наступним стягненням) ‘молитва «Отче наш»’; превокального [т] – *агресо'вий* < *агрес'товий* ‘зроблений з агрусу’;

преконсонантного [к] як уникнення збігу трьох приголосних: 'л'етрика 'електрика' та ін. Зазнає редукції звук [д] у звукосполучі [дл]: по'вило 'повидло', прости'рало 'простирадло'. Втрату приголосного маніфестують вставні слова: 'зайиш 'знайш' ([н]), 'сухай 'слухай' ([л]), рузу'йиши 'розумієш' ([м]).

Внаслідок усічення інтервокального приголосного в середній ланці слова утворено алегроформи, у яких виникає збіг двох голосних, наприклад $\partial[u'u]$ 'дивися', $t'p[ea]$ 'треба', $'\partial[yi]u < 'чуиши$ 'чуєш', $з'н[ai]u < з'найиши$ 'знаєш', $'m[ai]u < 'маиши$ 'маєш'; $n[yu]'вис'i$ 'подивися', іноді це відбувається в позиції між двома однаковими голосними: $c(')[o'o]\partial'i$, $c'[o'o]\partial'n'i$ 'сьогодні', $\partial(')[o'o]$ 'чого', 'чому', $\partial(')[o'o]c'$ 'чогось', коли наступною стадією розвитку є гаплогія на рівні голосних після попереднього усічення інтервокального приголосного: $\partial(')o < \partial(')o'o$ 'чого', 'чому'; $\partial(')oc' < \partial(')o'oc'$ 'чогось'; $'c(')o\partial'(n)i < c(')o'o\partial'(n)i$ 'сьогодні'. Збіг двох голосних виявлено також і в особових формах дієслова (с)казати: (с)к[а'а]ти '(с)казати', (с)'к[ау] '(с)кажу', (с)'к[аи]ш '(с)кажеш', (с)к[а'и] '(с)каже', (с)'к[аи]м '(с)кажем', (с)'к[аи]те '(с)кажете', (с)'к[ау]т(') '(с)кажуть', (с)'к[а'а]ў '(с)казав', (с)к[а'а]ла '(с)казала', (с)к[а'и] '(с)кажи' та ін. Втрата приголосного або ж цілого складу в інтервокальній позиції була властивою мовленню соціальних низів давнього Львова [Kurzowa 1985: 378]. Таке фонетичне явище притаманне мовленню краків'ян: *miaa* / *miaa*⁸⁰ (укр. м'яла), *człoięk* / *człowiek* (укр. чоловік), *móić* / *mówić* (укр. казати), *poiedzieć* / *powiedzieć* (укр. сказати), *właściie* / *właściwie* (укр. власне), *nie iem* / *nie wiem* (укр. не знаю), *proesor* / *professor* (укр. професор), *suaј, sueј* / *słuchaj* (укр. слухай), *ae* / *ale* (укр. але), *teas* / *teraz* (укр. зараз), *zaas* / *zaraz* (укр. зараз), *na pszyat* / *na pszyklat*, *pszeaszam* / *pszepraszam* та ін. [Dunaj 1989: 43–44]. Утрата інтервокального [й] у дієслівних формах і, як наслідок, поява збігів голосних властива також деяким карпатським говорам [Верхратський 1877: I, 77; II, 86; Панькевич 1938: 302–303], говору галицьких лемків [Верхратський 1902: 132].

Активною є й синкопа, що виявляється в усіченні голосного звука. Вона послідовно виявляється в артикуляційній редукції [e], [i] у вихідних

⁸⁰ Зберігаємо авторський спосіб подачі матеріалу.

звукосполюках [йі], [йе] в дієслівних формах теп. часу 2 ос. множ., наслідком чого є утрата складу. Це найчастіше спостерігаємо у вставних словах: *з'найти* 'знаєте', *рузу'м'їти* 'розумієте', *'чуїти* 'чуєте', так само *вжи'вайти*, *'хочти* тощо. Усічення голосного ([и]) зафіксовано в алегроформах, що можуть виконувати роль вигуків: *д'в'іц':а* 'дивіться', *двн* 'дивися'. Для бойківських говірок теж властиве усічення у вигуках [Бандрівський 1960: 44]. Як зауважив Б. Дунай, після Другої світової війни в Краків емігрувало багато осіб з південно-східного регіону, зокрема і львів'ян, найхарактернішою рисою мовлення яких була якісна редукція ненаголошених голосних [е] і [о] до [і], [и], [у]: *dubregu, pszyniesi, sikiera* і т.д. (ступінь редукції може бути менший), пов'язана із сильнішим, ніж у загальнопольській мові динамічним акцентом [Dunaj 1989: 98 – 99]. Учений спостеріг, що ступінь такої редукції слабший в інтелігенції, особливо гуманітаріїв інтелігентного походження [Там само: 99]. Синкопу як продуктивніше в зіставленні з аферезою у фонетиці гуцульських говірок явище зауважив К. Ф. Герман [Герман 1995: 245].

Дія редукції охоплює і багатоскладові, складні за фонетичною структурою слова, здебільшого іншомовного походження, що маніфестують усічення вокалів, наприклад у словах *університет* і *бібліотека*: [и] – *ун'іверс'тет*, [і] – *ун'верси'тет*; [о] – *б'ібл'і'тека* та ін., а також спрощення в групах приголосних (особливо у звукосполученні з трьох приголосних), наприклад редукція [к] як уникнення збігу трьох приголосних у слові *електрика*: *'л'етрика* < *и'л'етрика*.

Усічення голосного звука властиве і алегроформам із повноголоссям, коли другий, ідентичний до першого, ненаголошений інтерконсонантний голосний [е] або [о] піддається компресії, а сонорні [л], [р] перебирають на себе функції виконавця звучності: [оро] > [ор], [оло] > [ол], [ере] > [ер] (унаслідок икання як [ири] > [ир] та ін.). Це маніфестують лексеми: *гул'ва* 'голова', *бо'р'ни* 'Божі 'борони Боже', *'дерво* 'дерево', *сир'да* 'середа', *сир'дина* 'середина', *чир'вик'і* 'черевики', *з'лотий* 'золотий' (прикм.), *чо'л'в'ік* 'чоловік' та ін. Редукція вокалу характерна і для повноголосої форми префікса *пере-* [АУМ 2, к. 34]: *пе"р'важно* 'переважно', так само *пе"ржи'вати*, *пе"р'дати*, *пе"рди'витис'а*, *пе"рко'пати*,

ne"p'proshuvati, ne"p'selin'i, ne"p'li'titi, ne"p'vir'tati та ін. Як тенденцію, усталену під українським впливом, випадіння вокалів З. Курцова зафіксувала в польському мовленні львів'ян передвоєнної доби, а зокрема в його функційному різновиді – львівському міському говорі (*drextor, tal'iany*), оскільки для культурного діалекту Львова така риса не була властива [Kurzowa 1985: 364, 377].

Архаїчна формотворча частка *na(e)ĩ* 'хай, нехай' [АУМ 2, к. 254], яка за походженням є формою 2-ої ос. одн. наказ. способу спільнослов'янського дієслова *nechati, nechajati*: *нехай – негай – нагай > най (ней)*, ілюструє усічення двох фонем в одному складі. Властива багатьом південно-західним говіркам, у сучасному львівському мовленні вона маркує мовлення львів'ян старшого віку (якщо йдеться про фонетичний варіант *най*), особливо мовлення осіб, на яких сильно вплинула діалектна субстанція, серед них – особи з низьким рівнем освіти та львів'яни літнього віку, які уживають фонетичний варіант *ней*. У бойківських говірках поширена форма *ней* у північній їхній частині, а *н'ай* – у південній [Бандрівський 1960: 44–45].

Зафіксовано лексеми, у яких сонанти зберігають свою складотворчу властивість. Унаслідок усічення голосного [о] в інтерсонантній позиції відбулася абсорбція голосного в контакті з сонантами та виникло скупчення двох кореневих сонантів: *вна* 'вона', *вно* 'воно', *вни* 'вони', *(на) мн'ї* '(на) мені' [див. також Rudnyćkyj: 39].

Результатом синкопи може бути також усічення складів: *вза'л'ї* 'взагалі'; це зафіксовано в особових формах дієслів 2 ос. одн. *буш* 'будеш', *виш* 'видиш', *мош* 'можеш', *хоч* 'хочеш' (т. зв. «старі форми», які пропонували галицькі граматики [Граматика руської мови 1914: 100]). Це явище засвідчує широко вживана у Львові усічена форма *'йанко(о', у)*, пор. *стсл.* яблѣко, *п.* jabjablko 'яблуко' [Верхратський 1912: 18; АУМ 2, к. 67; ЛЛ: 834].

Часто результатом редукції є не лише одна словоформа, а з'являються ще фонетичні (фонемні) варіанти алегроформ із різним ступенем компресії (від слабкої до сильнішої). Такі лексеми утворюють динамічні трансформаційні ланцюжки алегроформ, де комбінаторика фонетичних змін може бути різною. Як

спостеріг Л. В. Щерба, «... тут можлива безконечна кількість перехідних ступенів, починаючи від абсолютної ясності та чіткості (наприклад під час вимови по складах) до недбалої скоромовки, коли всі ненаголошені склади наполовину з'їдаються» [Щерба 1974: 202]. Цю думку розвиває П. Ю. Гриценко, який зауважив, що така трансформація (динаміка) формальної структури слова може обмежуватися однією заміною, а може мати ланцюжок змін [Гриценко 1990: 117] і ці зміни «... у ... більшості випадків полінаправлені, об'єднують кілька типів, не кажучи вже про ланцюжки змін, коли одна трансформація створює передумови (інколи – і детермінує) наступний (наступні) етап динаміки структури слова» [Там само: 56].

Головна тенденція таких звукозмін полягає в переході до модульованішого промовляння, унаслідок чого певні склади уподібнюються до сусідніх і відтак усикаються приголосні, склади. Припустивши, що алегроформи під дією апокопи та синкопи пройшли стадії редукування, подаємо їх способом «нарощування» звуків чи складів, коли ступінь компресії у ступінчастих (градуальних) ланцюжках зростає: *дв*и < *ди*'ви, *ди*'и < *ди*'ви, *ди*'и < *ди*'ис'а 'дивися'; *под*'ви < *поди*'ви 'подивися'; *тре* < *т'реа* 'треба', *ї*'но < *йї*'но < *йїд*'но 'одне'; *все* *ї*'но < *все* *йї*'но < *все* *йїд*'но 'все одно'; *пра* < *п'ра*(')да 'правда'; *ч*(')о < *ч*(')о'о 'чого', 'чому'; *ч*(')ос' < *ч*(')о'ос' 'чогось'; *т*(')іку < *т*(')іл'ку, *т*(')і'кі < *т*(')іл'к'і 'тільки'; *тре* < *т'реа* 'треба'; *с*(')од'і < *с*(')о'од'і, *с*(')од'н'і < *с*'о'од'н'і 'сьогодні'; *с*'ік'і < *с*'т(')ік'і, *с*'іку < *с*'т(')іку 'стільки'; *к*'іку < *к*'іл'ку('і), *с*'іку < *с*'к'іку, *с*'ік'і < *с*'к'ік'і 'скільки', *сп*'і(у)ц'ал'но < *сп*'і(у)ц'йал'но < *сп*'і(у)ц'і'йал'но (пор. н. *спес*іалне) 'спеціально'. Про лексему *скільки* (*скільки*) на початку 20-их рр. XX ст. писав І. І. Огієнко, зазначивши, що в Галичині частіше функціонує *кілька*, *кілько* з давнього *колько* [Огієнко 1925: 103].

Як уже було зауважено, у львівському мовленні редукція властива як питомій, так і запозиченій лексиці. Алегроформи, утворені від слів іншомовного походження, мають повний діалектний та літературний відповідники, наприклад *аг্রে*^и*совий* < *агрес*^т*товий*, н. *agrestowy* 'агрусовий'; *коти*^л*он* < *котил*^и*йон*, н. *kotyli*on 'танець (перев. вальс) із різними довільними фігурами', 'прикраса,

відзнака (стяжка, букетик тощо), яку дівчина причіпляла кавалерові під час танцю' [ЛЛ: 388]; *n'n'onзи* < *n'i'n'onзи*, *n. pieniądze* 'гроші'; '*фаїрант* < '*файірант*, '*файерант*, *n. fajerant* 'кінець (робочого дня, уроків у школі тощо)', 'вільний час', 'перекур' [ЛЛ: 745], *фам'іл'йант* < *фам'іл'і'йант*, *n. familiant* 'родич' та ін.

У мовній практиці львів'ян, особливо старшого віку, слова іншомовного походження зі звукосполученням [ja], [jo], що зазнали й-епентези для усунення гіатусу, маніфестують усічення голосного звука [i] та злиття [й] із попереднім приголосним: [iйa] > [йa], [iйo] > [йo] – '*рад'*[йo] (*n. radio*) 'радіо', '*тал'*[йa], *n. talia* 'талія', *фа'м'іл'*[йa] < *фа'м'іл'і'йa*, *n. familia* 'прізвище; сім'я, сімейство (*заст.*)', *фо'тог'раф'*[йa], *n. fotografia* 'фотографія', *форте''n'*[йa]но, *n. fortepian* 'фортепіано' та ін. Іноді усічення [i] відбувається без йотації: *сп'і(u)'ц'*[a]л'но, *n. specjalnie* 'спеціально', *ін'ц'*[a]т'ива, *n. inicjatywa* 'ініціатива', *ф'*[a]кр, *n. fiakier* 'фіякр' та ін. Редукцію [i] засвідчено і в запозичених літературних лексемах зі звукосполукою [iйa] на зразок *іс'тор'*[йa], *n. historia* 'історія', *матер'*[йa] < *ма'тер'і'йa*, *n. materia* 'тканина'. Цілком імовірно, що на усталенні таких трансформ міг позначитися вплив польської мови, а саме вимова слів із звукосполукою [ja]: *інте''л'іт'(є)енц'*[йa], *n. inteligencja* 'інтелігенція', *нац'*[йo]на'л'іст, *n. nacjonalista* 'націоналіст', *конку'ренц'*[йa], *n. konkurencja* 'конкуренція', *спеку'л'ац'*[йa], *n. spekulacja* 'спекуляція', *сп'іц''[йa]л'но* < *сп'іц'і'йал'но*, *n. specjalnie* 'спеціально', *трансфо'р'мац'*[йa], *n. transformacja* 'трансформація', *ку'м'іс'*[йa], *n. komisja* 'комісія' та ін. Такі форми фіксуємо в монографії Я.-Б. Рудницького. Редукційні трансформації під дією синкопи в словах іншомовного походження явище не випадкове, оскільки синкопа – типова для українського способу потрактування сполук голосних у чужомовних словах [Шевельов 2002: 157].

У мовному середовищі Львова функціонують лексеми, фонетична структура яких відрізняється від літературного відповідника відсутністю одного чи кількох звуків, але вона збігається зі структурою польських відповідників. Такі лексеми можна сприймати як алегроформи, однак їх потрібно кваліфікувати як фонетичні полонізми, наприклад *маш*, *n. masz* 'маєш', *ту*, *n. tu* 'тут', *де''сер*,

n. deser ‘десерт’, *б'родаўка*, *n. brodawka* ‘бородавка’, *'сирватка*, *n. serwatka* ‘сироватка’, *ост'рожно*, *осто'рожно*, *n. ostrożnie* ‘обережно’; лексеми зі звуком [x], у яких у літературній мові усталилася звукосполука [хв]: *'паха*, *n. pacha* ‘пахва’ [АУМ 2, к. 85], *'хорий(а)*, *n. chory* ‘хворий (а)’ [АУМ 2, к. 85], *хороб'ливий*, *n. chorobliwy* ‘хворобливий’, *хо'роба*, *n. choroba* ‘хвороба’ [АУМ 2, к. 85], *хо'р'іти*, *хору'вати*, *n. chorować* ‘хворіти’; *ш'тири*, *n. cztery* ‘чотири’ [АУМ 2, к. 227], *х'т'іти*, *n. chcieć* ‘хотіти’ [АУМ 2, к. 85, *Верхратський 1912*: 19], так само *хт'іў*, *х'т'іла*; *'висхнути*, *n. wyschnąć* ‘висохнути’, так само *'висхне*“, *висх*, *'висхла*; *(')ч'і'натис'а*, *n. czerpiąć się* ‘чіплятися’ та ін.; *'мамут*, *n. mamut* ‘мамонт’ [ЛЛ: 436]; *'терко*, *n. tarka* ‘тертка’, *поло'кати*, *n. płucać* ‘полоскати’, *шта'фета*, *n. sztafeta* ‘естафета’ [ЛЛ: 823], *по'куса*, *n. pokusa* ‘спокуса’ та ін.

За спостереженнями дослідників, явище синкопи засвідчене по всій території поширення українських говірок, однак конкретні видозмінені дією редукції слова мають свої більші чи менші ареали [*Герман 1995*: 251], а причиною явища може бути ненаголошеність складу, абсорбція, втрата інтервокального [й], наголос і довгота звуків, частота вживання слова, тенденція до полегшення вимови звукосполучень, гаплогія, екстралінгвальні чинники [*Там само*: 251 – 252, 255]. Редукція голосних звуків під дією синкопи (повноголосі форми тощо) суперечить законам милозвучності, а отже, її можна кваліфікувати як різновид немилосвучності – какофонію; редукція ж приголосних звуків у середині слова, що полегшує вимову (наприклад, приголосних звуків у сусідстві з приголосними), навпаки – спроектована на милозвучність мовлення.

4.3.3. Апокопа

У мовленні мешканців Львова внаслідок апокопи як фонетичного явища усічення кінцевих звуків або складів у слові утворилися лексикалізовані алегроформи та нелексикалізовані форми слів. Звукові зміни кінця слова є найменш результативними з лексикоцентричного погляду у зв'язку із дією «закону руйнування кінця слова, які у флективних мовах корелюють і

обмежуються випадками вираження флексією (resp.: фіналією) певних граматичних значень» [Гриценко 1990: 57].

Редукцію під дією апокопи виявлено у високочастотних лексикалізованих лексемах як усічення: а) одного фінального звука (голосного чи приголосного), зокрема частці *та* ‘так’; прислівниках *'зара* ‘зараз’ [див. також *Верхратський 1912: 28*] – усічення поствокального фінального консонанта, *док* ‘доки’, *пок* ‘поки’ – усічення фінального вокала; в етикетній формулі звертання *прош'пана(i) < n'рошу 'пана(i)* [див. *Сікора 2010: 194*]. Усічення кінцевого голосного як надлишкового дуже характерне для прислівників і часток, що зумовлено енклітичним характером останніх [Шевельов 2002: 340]; б) останнього складу: у вставному слові *мо* ‘може’; особовому займеннику *йі* ‘її’, присудкових словах *н'і'чо* ‘нічого’, *тре* ‘треба’, прислівнику *чо* ‘чого’ [див. також *Rudnyćkuj: 35*], ‘чому’; вигуків *пра* ‘правда’, *ди'ви* (дві) ‘дивися’, *по'ди'ви* (по'д'ви) ‘подивися’ (*ти ди'ви!* (*ти д'ви!*) ‘ти дивися!’ – у значенні вигука для вираження здивування, подиву, докору, обурення [*СУМ II 1971: 270*]), у якому усікається частка *ся*, і формі 2 ос. одн. *хоч* ‘хочеш’ дієслова *х(о)тіти*. Поширена в мовленні львів’ян редукована лексикалізована вимова *та* стверджувальної та питальної частки *так*, притаманна також і краків’янам (зокрема й у виразі *ta jak*) [*Dunaj 1989: 42*].

Редукцію зафіксовано у флексії внаслідок стягнення кінцевого ослабленого [й]: а) наз. та знах. відмінків одн. прикметників [*АУМ 2, к. 216*]: *ф'іло'софс'к'і* ‘філософський’, так само *те'оло'г'ічн'і*, *ма'лен'к'і*, *м'і'ген'к'і*, *су'лотк'і* та ін.; б) різноманітних відмінкових форм одн. займенників: *м'і* ‘мій’, так само *св'і*, *на т'і*, (*на, в*) *мо'йі*, (*на, в*) *вс'(')і*, *йі*, *на (в, при) н'і* та ін., що властиво також і наддністрянському говору [*Пристапа 1957: 29–30; Гриценко 2007: 406*]. Спостережено, що такий різновид й-редукції характерний для мовців старшого віку.

Під час компресивно-алегрового мовлення активно підпорядковуються дії артикуляційної редукції числівники. У числівниках другого десятка та числівнику 30 редукує кінцеве [т'] [*АУМ 2, к. 229*]: *о'ди'найц'і* ‘одинадцять’, так само

два'найц'і, три'найц'і та ін., т'рийц'і (не спостережено в мовленні молоді). Редуковані форми числівників можуть утворювати ступінчасті (градуальні) ланцюжки: $n'yadi's'am' > n'adi's'am' > n'i:s'am' > n'i's'am'$ ‘п’ятдесят’, $sh'i:zdi's'am' > sh'i:s'am'$ ($shiu's'am'$) $> sh'i's'am'$ ‘шістдесят’, які побутують у мовленні львів’ян різного віку. Компресію в числівниках прокоментував Ю. В. Шевельов, який зауважив, що ця частина мови найчастіше вимовляється у швидкому темпі [Шевельов 2002: 341].

Найчастіше в мовленні львів’ян старшого віку редукує кінцеве [т'] у 3 одн. архаїчної групи дієслів теп. і майб. часу: *дас''* ‘дасть’, *йіс''* ‘їсть’, *пу'в'іс'', повість* ‘розповідь’. Такі дієслівні форми притаманні й наддністрянським говіркам [Пристуна 1957: 25].

Редукує кінцеве [т'] у дієсловах 3 одн. теп. часу II дієвідм. [АУМ 2, к. 240]: *гу'вори* ‘говорить’, так само *'муси, н'роси, 'носи, 'ходи, т'рафи, 'мисли* та ін.; таке усичення спостеріг і Я.-Б. Рудницький [Rudnyckyj: 62, 102–104]. Дуже часто такі редуковані дієслівні форми мають флексію *-и^е* або *-е*: *гу'воре(и^е), 'мусе(и^е), н'росе(и^е), 'носе(и^е), 'ходе(и^е)*, що пов’язано з дією гіперкорекції як відштовхування від традиційного икання. Припускаємо, що функціонування усичених особових дієслівних форм відбувалося під впливом двох чинників: по-перше, за аналогією до відмінювання дієслів I дієвідм., по-друге, під впливом аналогічних польських форм, у яких теж відсутнє кінцеве [т'], наприклад *mówi, prosi, nosi, chodzi*.

Продуктивною є редукція слова і на словотвірному рівні під дією афери, синкопи, апокопи як неафіксальних способів словотворення, породжуючи узаконені узусом алегроформи, яким притаманна функційно-стилістична забарвленість. Унаслідок афери як способу творення слів «шляхом скорочення елементів початку слова» [Селіванова 2006: 48] утворено лексеми *сате'л'іта* ‘сателітарна антена’, *цик'л'іст* ‘мотоцикліст’, *'чел'а* ‘віолончель’ та ін. Середня частина складного слова редукує під дією синкопи; залишається початкова першого й кінцева частина останнього його компонента [див. Клименко 2007б; Селіванова 2006: 539–540], наприклад *фно* ‘фортепіано’, *мам'зел'а* ‘медмузель’, *'тел'і(е,и)к* ‘телевізор’ та ін. Мозаїчну трансформацію під дією редукції, у якій

поєднано синкопу й апокопу, ілюструє лексема *'мотик* ‘мотоцикл’. За умови апокопи відсікається кінець слова за абrevіатурним зразком, деякі з таких лексем запозичені як готові скорочення внаслідок усікання складного слова [див. *Клименко 2007a: 31; Селіванова 2006: 35*]: *'к'іл'у* ‘кілограм’, *'румба > рум'бар(')бар*, *п. gabarbar* ‘ревінь’, *ун'і'вер* ‘університет’, *'дисер* ‘дисертація’, *комп* ‘комп’ютер’ та ін. Зауважено, що такі лексеми диференційовано маркують мовлення львів’ян різного віку: львівська молодь активніше вживає новотвори *ун'і'вер*, *'дисер*, *комп* та ін., львів’яни старшого віку – *'к'іл'у*, *'румба*, *'чел'а* та ін.

О. О. Реформатський справедливо відзначав, що «алегрові компресії бувають по-різному пов’язані з різними категоріями і типами слів» [*Реформатський 1979: 34*], це підтверджують і наші спостереження. У власних назвах, наприклад, частіше піддається компресії антропонімія, ніж топонімія. Функціонують модифіковані під впливом редукції різноманітні кличні форми назв родинності та свояцтва і скорочені здрібнілі форми імен, властиві здебільшого родинному спілкуванню львів’ян усіх вікових категорій. У назвах осіб за родинними зв’язками, зокрема у словах *'мама*, *'тато*, *'баба*, *'д'ідо*, співіснують форми кл. в. іменників, у яких редукцію засвідчено в таких позиціях: а) під дією апокопи, яка охоплює флексійний голосний: *мам* ‘мама’, *тат* ‘тато’, *бап(б)* ‘бабо’, *д'ім(д)* ‘діду’; б) під дією апокопи, коли усікається кінцевий склад: *ма* ‘мама’, *та* ‘тато’, *ба* ‘бабо’, *д'і* ‘діду’; в) менш продуктивною є афреза: *'мус'а* ‘мамуся’.

Різні типи редукції залежно від позиції в слові також ілюструє широкий репертуар алегрових (здебільшого зменшених) форм чоловічих і жіночих імен львів’ян: *З(')в'ін'а* ‘Дзвенислава’, *'Дорц'о'*, *'Доз'(')о'* ‘Теодор’, *К'в'ім'а* ‘Квітослава’, *'Н'із'(')а* ‘Анізія’, *'Ол'у* ‘Олег’, *'С'(')ан'а* ‘Оксана’, *'Сол'а* ‘Соломія’, *'Рокс(')а*, *'Л'ана* ‘Роксолана’, *'Руз'(')а* ‘Розалія’, *'Тун'а* (*Хрис'тун'а*) ‘Христина’, *С'(')в'ат'а* ‘Святослав’ та ін. Редукцію початкового [д] в імені *Мит'ро*, *Мит'рун'* ‘Дмитро’ фіксував у наддністрянських говірках П. І. Приступа [*Приступа 1957:*

20], афезу, синкопу й апокопу у власних іменах спостеріг на Гуцульщині К. Ф. Герман [*Герман 1995*: 254, 256].

Поширеною є редукція службових частин мови: 1) прийменника *в* унаслідок стягнення двох [в] у позиції міжслівного збігу *вв*→*в*: *в'с'акому 'раз'і* [в] *всякому разі*, *та'к'ім* ‘в такім’, *ваш'ій 'хат'і* ‘в вашій хаті’, *в'с'акому 'раз'і* ‘[в] всякому разі’, *форм'і густойі 'каш'і* ‘в формі густої каші’; *ш'ізди'с'ат 'вос'м'ім* ‘в шістдесят восьмим’, *не" по"їїхав Вар'шаву* ‘не поїхав в Варшаву’; *жив'ваш'ій 'хат'і* ‘жив в вашій хаті’; *в'с'ому 'тому* ‘в всьому тому’ і под. Таке явище спостеріг Г. Ф. Шило в говірці с. Лісновичі Івано-Франківської обл. [*Шило 1957*: 59]; 2) прийменника *з* (найчастіше як наслідок стягнення в позиції, коли наступне слово починається звуком [с]): *ну так бук'вал'но" там на 'м'іс'ац' / Со'ф'ійейу* // ... ‘з Софією’, *в'ін по"їїхав на 'море" с'ім'ійейу* / ... ‘з сім’єю’ і под. Іноді редукує рухома частка *с'і*: *ну з'разу вс"і на н'у ди'вили (с'і ди'вили – Г.С.) / ни му'гли пири'жити / шу ву'на та'ка 'гарна 'була* //.

К. Ф. Герман виявив різні види апокопи в гуцульських говірках, зауваживши, що це найбільш поширений у досліджуваному ареалі різновид редукції, який здебільшого відбувається після наголошеного складу [*Герман 1995*: 245, 256].

Наявність особливостей наголошування львівського мовлення зумовлена своєрідністю розвитку наголосу в південно-західному наріччі української мови загалом, у якому простежено найбільше особливостей наголошування, та дією екстралінгвальних чинників, зокрема впливом контактних мов [див. *Скляренко 2007а*; *Гринчишин 1977*: 45]. На думку Л. М. Коць-Григорчук, пришвидшений темп мовлення, нерівномірний розподіл між складами видихової сили (поряд із тенденцією до парокситування слів і граматичних форм) й досі властиві західноукраїнському варіантові літературної мови [*Коць-Григорчук 2002*: 61].

Зауважимо, що деякі лексикалізовані алегроформи були нормою західноукраїнського варіанта літературної мови XIX – середини XX ст. Л. А. Булаховський, зокрема, говорив про форму *її* ‘їй’ дав. в. займенника *вона* як про таку, що вживали західноукраїнські письменники [*Булаховський 1977г*: 313].

Відсутність кінцевого *т* у формах дієслів перед зворотною часткою *-ся* – *-сь* вважав однією з ознак західноукраїнського варіанта літературної мови ХІХ – ХХ ст. І. Г. Матвіяс [*Матвіяс 1998*: 156].

Численні редуковані форми слів, за спостереженнями К. Ф. Германа, уживали у своїх художніх творах класики української літератури – П. Гулак-Артемовський, М. Старицький, Ю. Федькович, М. Черемшина, П. Мирний, М. Павлик, Г. Хоткевич, В. Стефаник, П. Тичина, А. Головка, О. Вишня, А. Малишко, М. Стельмах та ін. [*Герман 1995*: 249, 253, 256], що, на наш погляд, вказує на поширення цього явища в українській мові.

Висновки до Розділу 4

Просодичні особливості, особливості наголошування та редукція слова творять своєрідність ритмічної організації та мелодики львівського українського мовлення початку ХХІ ст.

Специфікою сучасного львівського мовлення є поширення парокситонези, що функціонує поряд із літературним непарокситонним наголошуванням, на тлі рухомого наголосу. Як парокситонне (панівне), так і непарокситонне (менш представлене) діалектне диференційне наголошування в мовленні львів'ян здебільшого репрезентує послідовну частиномовну віднесеність акцентних особливостей, що притаманні різним частинам мови (іменнику, займеннику, прикметнику, дієслову, прислівнику, числівнику), у межах яких виявлено усталену акцентуацію морфем (кореневу, префіксальну, суфіксальну, флексійну). Зафіксовані також непослідовні акцентні особливості в окремих словах.

Особливостями наголошування стали варіативність, зумовлена функціонуванням дублетних діалектних і літературних форм; їхня функційна варіативність у соціумі Львова.

До явищ, які створюють своєрідність ритмічної організації та мелодики сучасного львівського мовлення, належить редукція слова, що виникає за умов спрямованого на оптимізацію спілкування компресивно-алегрового мовлення та засвідчена в алегроформах питомої та запозиченої лексики. Характер явища визначають превалюючі параметри редукції: позиція в слові, факультативність чи лексикалізація, дія в ненаголошених складах, кількісний вияв, артикуляційні та позиційні характеристики редукованого звука, частиномовна належність, синтаксична позиція. Результатом усічення може бути як одна лексема, так і ступінчастий (градуальний) ланцюжок. Фонетичній структурі алегроформ властивий динамізм, свідченням чого є можливість творення ланцюжка усічених форм, зокрема під дією синкопи, менше – апокопи.

Генеza редукції є різною, вона може бути зумовлена випадінням звука (власне усіченням); стягненням; асиміляцією з наступним стягненням.

Дія редукції охоплює лексеми з короткою (на противагу довгій) та складною (на противагу простій) фонетичною структурою слова, остання властива здебільшого словам іншомовного походження. За втрати голосного звука зберігається консонантний каркас лексеми, і навпаки – за втрати приголосного – вокальний каркас лексеми, іноді можливі мозаїчні втрати. Найчастіше редукція актуалізується в таких комбінаторних умовах: преконсонантні *о*-афереза та *в*-афереза, йотова артикуляція та редукція [й], положення після м'якого приголосного, сусідство сонорного, інтервокальна позиція приголосного між однаковими голосними. Під час компресивно-алегрового мовлення виникають незвичні фонетичні стики й сусідства звуків – збіги голосних та сонорних, що невластиві, наприклад, їхнім літературним відповідникам. Отже, у сучасному львівському українському мовленні основними результатами редукції, що спроєктована на спрощення вимови слова, є втрата складу й перебудова ритмічної структури слова, розширення можливостей сполучуваності голосних і приголосних, поява нових консонантних груп і гіатусу внаслідок усічення інтервокального консонанта.

Редуковані елементи фонетичної структури слова умовно можна назвати надлишковими, а мовні одиниці, представлені в редукованому слові, беруть на себе смислове навантаження усічених, а отже, стають опорними звуками. Деформація звичайного звучання, зумовлена неповнотою структури слова внаслідок редукції звуків (фонем) чи звукосполук (кількох фонем), не утруднює ідентифікацію слова в мовленні; і такі звукозміни не впливають на значення слова та його граматичні параметри.

Хоч алегроформи львівського мовлення можуть належати до різних частин мови, проте зауважено деякі тенденції поширення редукції у зв'язку з частиномовною віднесеністю. Структурна нестійкість, динамічність найбільше характерна для займенників, зокрема особових, а також числівників і вторинних (похідних) вигуків; усічення кінцевого голосного як надлишкового дуже характерне для прислівників і часток.

Редуковані словоформи можуть використовувати у своєму мовленні мешканці Львова різних вікових категорій і різного освітнього статусу. Вони побутують у всіх комунікативних сферах функціонування, однак їхня частотність може зростати (непублічне мовлення) або знижуватися (публічне мовлення).

Поширеними в сучасному львівському узусі є високочастотні слова: редуковані прислівники і частки, прийменники, кличні форми назв родинності та свояцтва, форми іменника.

Вік, соціальний статус, рівень освіти та виховання, ступінь впливу на мовця діалектного субстрату, лінгвістичні вподобання іноді визначають наявність / відсутність алегроформ у мовленні, особливо, якщо йдеться про лексикалізовані лексеми, оскільки зауважено диференційовану вікову віднесеність лексикалізованих трансформ на словотвірному рівні.

Побутування алегроформ як наслідок редукування звуків (фонем) чи більших фрагментів слова в мовленні львів'ян зумовлює варіювання формальної структури львівського українського мовлення і є характерною рисою його мовно-культурної норми.

ВИСНОВКИ

Результатами проведеного дослідження стали виявлення, систематизація та характеристика репертуару диференційних фонетичних рис вокалізму, консонантизму, просодії львівського українського мовлення початку ХХІ ст.; системних відношень голосних і приголосних звуків, різноманітних варіантів реалізацій голосних і приголосних фонем: позиційно зумовлених (залежних від консонантного оточення, морфологічної позиції та морфемної структури), лексикалізованих словоформ; функційного посилення чи ослаблення деяких фонем та їх реалізацій, субститування.

З'ясовано, що фонетична система сучасного українського мовлення львів'ян становить різновид загальноукраїнської системи, який склався внаслідок тривалих впливів різних чинників. Серед рис, які творять фонетику мовлення львів'ян як цілість, виокремлено: 1) діалектні диференційні риси, зокрема ті, що постали внаслідок іншомовних впливів різного часу і є рисами наддністрянського діалекту; 2) спільні риси для львівського мовлення і літературного стандарту, які мають виразні формальні та функційні особливості; 3) відхилення від літературної норми, які засвідчені в сучасному українському мовленні загалом.

Специфіку фонетичної системи сучасного львівського українського мовлення творять діалектні диференційні риси, які реалізуються у вокалізмі, консонантизмі та просодії [див. Додаток В].

У вокалізмі зафіксовано такі диференційні риси: 1) підвищення (звуження) артикуляції вокалів (ненаголошених [e] – икання, [e] в позиції після [й], [o], діалектний переголос [a] > [e], [i]); 2) обниження (розширення) артикуляції вокалів – звуків [и], [e]; 3) напружену артикуляцію [и]; 3) вокальну гармонію (вокальну асиміляцію); 4) ширше функційне навантаження звуків, зокрема звука [y] – унаслідок дуже поширеного серед львів'ян укання та звука [i] – унаслідок так само дуже продуктивного ікання; 5) збереження етимологічного [o]; 6) лабіалізацію наголошеного [a] перед [ў]; 7) відсутність лабіалізації [e] після

м'яких приголосних (найчастіше шиплячих) та [j] перед споконвічно твердими приголосними; 8) епентезу.

Специфіку консонантизму творять такі явища: 1) ті, що пов'язані з динамікою слова; 2) депалаталізація консонантів; 3) палатальність консонантів; 4) асиміляція та дисиміляція; 5) ширше в зіставленні з українською літературною мовою функційне навантаження приголосних фонем /г/, /ф/, /з/, /з'/, /ж/, /ж'/; 6) явища заміни, чергування, хитання консонантів.

Простежено просодичну специфіку щодо тривалості наголошених вокалів, їхніх якісних характеристик і наголошування. Виявлено відмінності між якістю наголошених та ненаголошених голосних як поширене явище. Такий контраст тривалості голосних полягає у виразній диференціації довгих (наголошених) та коротких (ненаголошених) складів. Наголошеним голосним властива більша тривалість звучання порівняно з ненаголошеними, що може супроводжувати зміна основного тону голосу, його підвищення чи вібрування.

Наголос рухомий; йому властиве співіснування парокситонного, непарокситонного діалектного та літературного наголошування. Специфікою наголошування є поширення парокситонези, що виявляється в лексемах, словосполуках, граматичних і словотвірних формах та частиномовна віднесеність акцентної специфіки як усталеної акцентуації морфем, які формують функційну варіативність дублетних акцентних форм, що властиво також і наддністрянському діалекту та більшою чи меншою мірою притаманно й іншим говорам південно-західного наріччя. Зафіксовано також непослідовні акцентні особливості в окремих словах.

Підпорядкована ритмічним і мелодичним особливостям львівського мовлення редукція породжує алегрові форми слів та засвідчена в питомій і запозиченій лексиці, а основними її параметрами є позиція в слові (афереза, синкопа, апокопа), факультативність чи лексикалізація, дія в ненаголошених складах, кількісний вияв (один звук, звукосполучення, склад, частина слова), артикуляційні та позиційні характеристики редукованого звука, частиномовна належність, синтаксична позиція. Спроектована на спрощення вимови слова,

редукція зумовлює втрату складу, перебудову ритмічної структури слова, розширення можливостей сполучуваності голосних і приголосних, появу нових консонантних груп і гіатусу.

Диференційований підхід до підбору інформантів (зіставлення мовлення кількох поколінь) уможливив ствердити, що український львівський варіативний узус початку ХХІ ст. на фонетичному рівні різномірний і виявляє здатність до варіювання.

Широкий спектр фонетичних варіантів є закономірним наслідком взаємодії та функційної лакуарності різних ідіомів, які в різні історичні періоди впливали на мову Львова та на сучасному етапі мають диференційне поширення в мовленні соціуму Львова. Взятий до аналізу період означений продуктивним виявленням фонетичних варіантних засобів, які є репрезентантами, з одного боку, старої львівської норми, що була пропагована галицькими граматиками кінця ХІХ – початку ХХ століть, а з іншого – сучасного львівського узусу, на який потужно вплинули український літературний стандарт і (меншою мірою) російська мова. Співіснування фонетичних варіантів забезпечує різноманіття структурного потенціалу, накопиченого в процесі історичного розвитку львівського мовлення, створює специфіку його лінгвальної природи, зумовлює його різнопланову стратифікацію та комунікативні можливості. Диференційне функціонування різночасових (давніх і нових) фонетичних форм формує феномен сучасного мовлення львів'ян.

Поширення диференційних фонетичних рис, які функціонують в міському соціумі дисперсно, виявляє кореляцію з соціальними характеристиками мовців (вік, освіта), комунікативними сферами функціонування (публічне / непублічне мовлення) та комунікативними намірами мовців (серйозна чи жартівлива розмова); важливими є лінгвістичні вподобання, сформовані під впливом мовних традицій у сім'ї, родині чи впливом оточення.

Відзначено відмінність між архаїзованим мовленням старшої генерації львів'ян та іншими віковими групами мешканців міста. У мовленні цього соціального прошарку, який відходить, найбільше сконцентровані діалектні риси.

Це носії старої львівської норми, особи, що народилися в передвоєнному Львові й отримали освіту польською мовою, а їхні мовленнєві навички формувалися у 20–40-і рр. минулого століття. Збереження й актуалізацію таких діалектних рис у комунікативному просторі Львова забезпечує постійна міграція з львівського довкілля в місто, яка триває з найдавніших часів і за період незалежності України ще більше посилилася.

Мовлення молоді відрізняється від інших вікових груп зорієнтованістю на українську літературну вимову чи на вимову російську. Фонетичні риси диференційовано за поширенням у різних вікових прошарках на III типи: I) такі, що простежено лише у львів'ян старшого віку; II) такі, що репрезентують диференційне функціонування в різних вікових прошарках; III) такі, що притаманні здебільшого всім мешканцям міста [див. Додаток Б].

Освіта теж впливає на мовлення, оскільки у львів'ян із вищою освітою (особливо філологічною), які прагнуть орієнтуватися на українську орфоепію, фонетичних діалектних рис у мовленні може бути менше, хоча це теж не є закономірністю, і навпаки – мовлення малоосвічених осіб зазвичай має яскраве діалектне забарвлення.

Деякі діалектні фонетичні риси в міському соціумі виявляють функційну рухомість: можуть повністю чи частково нівелюватися (публічне мовлення) або з'являтися (непублічне мовлення) у різних комунікативних ситуаціях; частина рис, навпаки, є стійкою.

Генеza диференційних консонантних рис є різною: частина з них є питомими архаїчними українськими рисами; деякі риси постали під іншомовним впливом – унаслідок контактування з польською, російською, німецькою мовами.

Вплив польської мови, а також інших європейських мов (часто через посередництво польської мови), що був потужним до 1939 року, зумовив функціонування рис у лексиці іншомовного походження, які відсутні в сучасному українському літературному стандарті, зокрема а) $\emptyset$ -протези; б) дорсальної палатальності приголосних [з'], [с'], [з], [ц'], що виявлено як у запозиченій, так і питомій лексиці; а також групи рис, які простежено в лексиці іншомовного

походження: в) звукосполук [бй], [вй], [пй], [кй], [тй] замість нормативної до 2019 року нейотованої вимови; г) звука [л'] та звукосполук [л'а], [л'е], [л'у], [л'о]; д) звука [г] замість літературного [г]; е) ширшого функційного навантаження приголосних фонем /г/, /ф/, /з/, /з'/, /ж/, /ж'/; є) веляризованого білабіального звука [ɫ] у позиції між голосними, після приголосного перед голосним; ж) субституювання консонантів.

Результатом *впливу російської мови* на фонетичну систему львівського мовлення в радянський період і до сьогодні стали наголошування першого складника числівників 70, 80; усталення [і] на місці нормативного [е] в деяких лексемах, запозичених з російської мови; м'яка (на противагу твердій йотованій) вимова губних приголосних перед [а], наслідком якої є сполуки [б'а], [п'а], [в'а], [м'а]; поява фрикативних свистячих [з], [з'] замість [з], [з'], поява [ж] замість [ж] у дієслівних формах 1 ос. одн. теп. часу; м'яка вимова африкати [ч] (рідше [ш'ч']) у позиціях, де літературний стандарт української мови передбачає тверду вимову. Імовірно, що ці консонантні риси, які в наш час не охоплюють усі соціальні групи львів'ян, та інші риси, можуть прогресувати, зокрема під впливом мовлення засобів масової комунікації, YouTube, соціальних мереж, російських книг тощо, а також унаслідок міграції до Львова російськомовних переселенців із Донецької та Луганської обл. (т.зв. зони АТО).

Незначним виявився *вплив німецької мови*, який маніфестує субституювання [ш] – [с], що іноді реалізується як хитання.

Сильним є *вплив української літературної мови*, на норми якої особливо виявляє орієнтир львівська інтелігенція, зокрема гуманітарії (більше в публічному мовленні).

Деякі диференційні риси, маючи графічне засвідчення і будучи складником старої західноукраїнської орфографії (желехівки, в основі якої був фонетичний принцип), формували західноукраїнський (галицький) варіант літературної мови XIX – початку XX ст.

Серед диференційних фонетичних рис є такі, що розширили своє функціонування поза мовним простором Львова і маніфестують (поряд із рисами

інших мовних рівнів) вплив на сучасну українську мову внаслідок переймання їх через живе спілкування, а особливо засобів масової комунікації й інші сфери утвердження соціального престижу української мови як державної, що є компонентом загального сучасного високого функційного статусу діалектної мови в Україні. До таких рис належать: а) консонантні риси в лексиці іншомовного походження: звук [л'] та звукосполюки [л'а], [л'е], [л'у], [л'о] замість літературних твердих відповідників у низці слів; вживання [г] замість нормативного [ґ]; й-епентеза голосних у позиції середини слова у звукосполученнях [-іа-], [-еа-], [-іо-], [-іу-]; б) акцентні риси: коренева акцентуація іменників середн. роду з суфіксом -ан'(-а) у словах; наголошений корінь у дієсловах 1 ос. одн. теп. часу дієслів II дієвім.; наголошений корінь в інфінітивах; парокситонне наголошування дієслівних форм дійсного способу 1 та 2 ос. одн.; наголошування іменників жіноч. р., що в наз. в. множ. мають наголос на флексії; в) мелодика. У мовленні львів'ян названі риси часто мають фрагментарний, мозаїчний характер, на противагу їхній послідовній реалізації в мовленні мешканців Львова.

Вплив львівського мовлення на українську мову зумовлений насамперед активною міграцією до столиці з 90-их рр. ХХ ст. і до сьогодні, вихідців із Львівщини та Західної України загалом з метою здобуття освіти чи працевлаштування, що сьогодні стали частиною інтелектуальної еліти Києва; сприйняттям мовлення львів'ян представниками інших регіонів України (особливо російськомовними) як мовлення еталонного та зразкового; впливом творів популярних львівських письменників; активізацією діалектної мови в сучасній мовній ситуації Львова.

Розширення функційної сфери цих акцентуаційних форм на інші терени України, побутування в мовленні публічних людей, зокрема столичної інтелігенції, вивисує їх над рівнем звичайних діалектних, змінюючи їхній статус від «регіональних, периферійних» на «зразкові, популярні», і дає всі підстави стати в майбутньому складником української літературної мови.

Перспективою дисертації є комплексне дослідження львівського мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЇХНІХ УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АУМ 1 : Атлас української мови: в 3 т. Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. Київ: Наук. думка, 1984. 440 с.

АУМ 2 : Атлас української мови: в 3 т. Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Київ: Наук. думка, 1988. 520 с.

АУМ 3 : Атлас української мови: в 3 т. Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. Київ: Наук. думка, 2001. 272 с.

ЛЛ : Лексикон львівський: поважно і на жарт. Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Вид. 2-е вид., доповн. і випр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012 (Серія «Діалектологічна скриня»). 852 с.

СУМ II : Словник української мови: В 11 т. Т. 2. Ред. П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. Київ: Наук. думка, 1971. 550 с.

Rudnyckyj : Rudnyckyj J. B. Lemberger ukrainische Stadtmundart: (Znesinnja). Wiesbaden: Harrassowitz, 1993. 139 s.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бандрівський 1960* : Бандрівський Д. Г. Говірки Підбузького району Львівської області. Київ: Вид-цтво АН УРСР, 1960. 102 с.

2. *Батярський словник* : Батярський словник: Львівська говірка (львівська гвара) від А до Я. Вікіпедія. URL: http://foto-lviv.com.ua/slovnyk/#.VF8BwB_gGi8

3. *Бевзенко 1980* : Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ: Вища школа, 1980. 246 с.

4. *Білодід 1965* : Білодід І. К. Роль усної літературної мови в мовній практиці соціалістичного суспільства. *Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення*. Київ: Наук. думка, 1965. С. 5–55.

5. *Брох 1910* : Брох О. Очеркъ фізіології славянскої рѣчи. *Енциклопедія славянської філології*. СПб., 1910. Вып. 5. С. 116–123.

6. *Булаховський 1977а* : Булаховський Л. А. Історичний коментарій до української літературної мови. Фонетика. Деякі особливості українського консонантизму. *Булаховський Л. А. Вибрані праці. В 5-ти т.* Київ: Наук. думка, 1977. Т. 2. Українська мова. С. 262–268.

7. *Булаховський 1977б* : Булаховський Л. А. Історичний коментарій до української літературної мови. Фонетика. Голосні повного утворення. *Булаховський Л. А. Вибрані праці. В 5-ти т.* Київ: Наук. думка, 1977. Т. 2. Українська мова. С. 238–262.

8. *Булаховський 1977в* : Булаховський Л. А. Історичний коментарій до української літературної мови. Фонетика. Метатеза. *Булаховський Л. А. Вибрані праці. В 5-ти т.* Київ: Наук. думка, 1977. Т. 2. Українська мова. С. 271–277.

9. *Булаховський 1977г* : Булаховський Л. А. Особовий займенник третьої особи. Морфологія. Займенники. *Булаховський Л. А. Вибрані праці. В 5-ти т.* Київ: Наук. думка, 1977г. Т. 2. Українська мова. С. 310–314.

10. *Бурячок 1971* : Бурячок А. А. Одзвінчення глухих приголосних перед сонантами та між голосними в говорах української мови. *Праці XII Республіканської діалектологічної наради.* Київ: Наук. думка, 1971. С. 126–137.

11. *Вальченко 1966* : Вальченко И. Т. Украинские говоры Кинель-Черкасского района Куйбышевской области: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. Київ, 1966. 19 с.

12. *Вахтин, Головка 2004* : Вахтин Н. Б., Головка Е. В. Социоллингвистика и социология языка: Учебное пособие. Санкт-Петербург: ИЦ «Гуманитарная Академия», Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2004. 335 с.

13. *Вербицкая 2009* : Вербицкая Л. А. Современная произносительная норма русского литературного языка: Аудиокнига. Санкт-Петербургский государственный университет, 2009.

14. *Вербич 2011* : Вербич Н. Сандгі в українських діалектах (експериментально-фонетичний аналіз). *Лінгвістика.* 2011. № 3 (24). Ч. 1. С. 47–51.

15. *Вербич 2012* : Вербич Н. С. Реалізація дзвінких приголосних у позиції зовнішнього сандгі (на матеріалі діалектного мовлення). *Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство. Тези доповідей II Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених Київ, 24 – 26 квітня 2012 року*. Київ: ІУМ НАНУ, 2012. С. 55–58.
16. *Верхратський 1877* : Верхратський І. Знадоби до словаря южноруського. Львів, 1877. 88 с.
17. *Верхратський 1900* : Верхратський І. Про говір долівський. *ЗНТШ*. Т. XXXV – XXXVI, Львів, 1900. 127 с.
18. *Верхратський 1902* : Верхратський І. Про говір галицьких лемків. *Збірник фільольогічної секції Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. V. Львів, 1902. 490 с.
19. *Верхратський 1912* : Верхратський І. Говір батюків. *Збірник фільольогічної секції Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. XV. Львів, 1912. 308 с.
20. *Винницький 2002* : Винницький В. Українська акцентна система: становлення і розвиток. Львів: Бібльос, 2002. 578 с.
21. *Винницький 2008* : Винницький В. М. Про українську дієслівну парокситонезу. *Мовознавство*. 2008. № 4 – 5. С. 40–54.
22. *Винничук 2002* : Винничук Ю. Словник львівського балаку. *Винничук Ю. Клуб комісара Бонця*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2002. С. 184–190.
23. *Винничук 2003* : Винничук Ю. Словник львівської говірки. *І. Керницький. Герой передмістя*. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2003. С. 254–257.
24. *Винничук 2014* : Винничук Ю. Словник. *Винничук Ю. Галицька кухня: історія, рецепти та обличчя*. Львів: Видавництво Старого Лева, 2014. С. 482–488.
25. *Воронич 2007 а* : Воронич Г. В. Ікання. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 223.

26. *Герман 1995* : Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті: фонетика, фонологія. Чернівці: Рута, 1995. 391 с.

27. *Гладкий 1929*: Гладкий П. Говірка села Нехворощі Андрушівського району Бердичівської округи. *Український діалектологічний збірник*. Ред. О. Синявський, А. Кримський. Кн. 2. Київ, 1929. С. 109–198.

28. *Глуховцева 2005* : Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослов'янських говірок : монографія. Луганськ: Альма-матер, 2005. 592 с.

29. *Говірки південно-західного наріччя української мови 2000* : Говірки південно-західного наріччя української мови. Збірник текстів. Упорядник Н. М. Глібчук. Львів, 2000. 156 с.

30. *Говори української мови 1977* : Говори української мови: Збірник текстів. Укл. С. Ф. Довгопол, А. М. Залеський, Н. Н. Прилипко. Відп. ред. Т. В. Назарова. Київ, 1977. 590 с.

31. *Горбач 1966* : Горбач О. Наддністрянські говірки. *Енциклопедія Українознавства*. За ред. В. Кубійовича. Т. 5. Париж, Нью-Йорк, 1966. С. 1676.

32. *Горбач 1993* : Горбач О. Львівські проступницько-тюремницькі арготизми до 1930-их років (1983). *Горбач О. Збірник статей. Арго на Україні*. Фотопередрук. Мюнхен, 1993. С. 296 (207)–326 (237).

33. *Горбач 2006* : Горбач О. Арго в Україні. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006 (Серія «Діалектологічна скриня»). 686 с.

34. *Граматика руської мови 1914* : Граматика руської мови. Уложили С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. Третє перероблене виданє. Відень: Ц.і.к. придворна і університетська друкарня Адольфа Гольцгавзена в Відні, 1914. 202 с.

35. *Гринчишин 1977* : Гринчишин Д.Г. Деякі акцентологічні особливості наддністрянських говірок. *XIV Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей*. Київ: Наук. думка, 1977. С. 45–47.

36. *Гриценко 1990*: Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О. М. Потебні; Відп. ред. І. Г. Матвіяс. Київ: Наук. думка, 1990. 272 с.

37. *Гриценко 2007*: Гриценко П. Ю. Наддністрянський говір . *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 405–406.

38. *Гвара. Автентична львівська абетка. Словник 2011* – Гвара. Автентична львівська абетка. Словник. Укл. А. Борковський. Львів: Лілея-НВ, 2011. 76 с.

39. *Джержавін 2010* : Джержавін К. Fonetyka mieszkańców Przemysła na tle polsko-ukraińskich kontaktów językowych. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2010. Спеціальний випуск. С. 21–32. URL: http://www.philolog.univ.kiev.ua/library/zagal/Komparatyvni_doslidzhenna_00_2010/021_032.pdf

40. *Дзендзелівський 1965 а*: Дзендзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології: Ч. І. Фонетика. Ужгород: Ужгородський державний університет, 1965. 126 с.

41. *Дзендзелівський 1965 б*: Дзендзелівський Й. О. Процес засвоєння єдиних літературних лексичних норм української мови в усній практиці населення Закарпатської області УРСР. *Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення*. Київ: Наук. думка, 1965. С. 252–281.

42. *Дзендзелівський 2007 а* : Дзендзелівський Й. О. Афереза . *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 37.

43. *Дзендзелівський 2007 б* : Дзендзелівський Й. О. Дієреза . *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 157.

44. *Дзендзелівський 2007 в* : Дзендзелівський Й. О. Епентеза . *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. 2007. С. 180.

45. *Дзендзелівський 2007 г* : Дзендзелівський Й. О. Метатеза. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. 2007. 350 с.
46. *Ерофеева 1972* : Ерофеева Т. И. Локальная окрашенность разговорной речи у лиц, владеющих литературным языком (анализ записей речи пермской интеллигенции): автореф. ... к.ф.н. Ленинград, 1972. 21 с.
47. *Ерофеева 1991*: Ерофеева Т. И. Опыт исследования речи горожан (территориальный, социальный и психологический аспекты). Свердловск: Изд-во Урал. гос. ун-та, 1991. 136 с.
48. *Ерофеева 2004* : Ерофеева Т. И. Современная городская речь. Пермь: ПГУ: ПСИ: ПССГК, 2004. 316 с.
49. *Ерофеева 2005* : Ерофеева Е. В. Вероятностные структуры идиомов: Социолингвистический аспект. Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 2005. 320 с.
50. *Жилко 1955* : Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ: Рад. школа, 1955. 315 с.
51. *Жирмунский 1956* : Жирмунский В. Немецкая диалектология. Москва. – Ленинград: Издательство АН СССР, 1956. 636 с.
52. *Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення 1965* : Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення. Баранник Д. Х., Білодід І. К., Близниченко Л. А. та ін. За ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1965. 312 с.
53. *Закревська 1961* : Закревська Я. В. Явище протези в західних говорах української мови. *Дослідження і матеріали з української мови*. Т. IV. Київ. 1961. С. 66–73.
54. *Закревська 1995* : Закревська Я. В. Українсько-польські мовні контакти у світлі даних II т. Атласу української мови. *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodnio-słowiańskim*. Pod red. Michała Kondratiuka. Białystok : Uniwersytet Warszawski, 1995. S. 53–57.

55. *Залеський 1969*: Залеський А. М. Частка *ся* у південно-західних говорах української мови. *Українська діалектна морфологія*. Київ: Наук. думка, 1969. С. 94–109.
56. *Залеський 1970* : Залеський А.М. Континуанти праслов'янських *е* та *а* (після м'яких приголосних) у говорах української мови. *Мовознавство*, 1970. № 3. С. 42–49.
57. *Залеський 1973* : Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. Київ: Наук. думка, 1973. 155 с.
58. *Залеський 1975* : Залеський А. М. Фонетична система сучасної української літературної мови в її зв'язках з народними говорами. *Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів. Тези доп.* Київ: Наук. думка, 1975. С. 15–16.
59. *Зиндер 1979*: Зиндер Л. Р. Общая фонетика: Учеб. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Высшая школа, 1979. 312 с.
60. *Зілинський 1927* : Зілинський І. Так зване «sandhi» в українській мові. *Seorsum impressum e «Symbolis grammaticis in honor Ioanis Rozwadowski»*. Kraków: Cracoviae Sebethner u wolff, 1927. V. 2. S. 301–311.
61. *Интерференция звуковых систем 1987* : Интерференция звуковых систем. Отв. ред. проф. Л. В. Бондарко, проф. Л. А. Вербицкая. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1987. 280 с.
62. *Імена львів'ян першої половини ХХ ст. 2020* : Імена львів'ян першої половини ХХ ст.: частотний словник-довідник (на матеріалі метричних книг церкви св. Параскеви П'ятниці). Укладачка Леся Дуда; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів – Дрогобич: Коло, 2020. 158 с.
63. *Індекс арготизмів 2006* : Індекс арготизмів. Укл. Т. Ястремська. Горбач О. *Арто в Україні*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006 (Серія «Діалектологічна скриня»). С. 529–629.
64. *Історична грамати́ка української мови 1962* : Історична грамати́ка української мови. Підручник. О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін. 2-е вид., випр. Київ: Рад. школа, 1962. 510 с.

65. *Історична грамати́ка української мови 1980* : Історична грамати́ка української мови. Підручник. М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І. Слинко. Київ: Вища школа, 1980. 320 с.

66. *Історія української мови. Фонетика 1979*: Історія української мови. Фонетика. Редкол. В. В. Німчук, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський. Київ: Наук. думка, 1979. 367 с.

67. *Калнынь 1968* : Калнынь Л. Э. Вокализм одного надднестрянского говора. *Материалы и исследования по Общеславянскому лингвистическому атласу*. Акад. наук СССР. Ин-т рус. яз.; Редкол.: Р. И. Аванесов и др. Вып. 2. Москва: Наука, 1968. С. 211–228.

68. *Калнынь 1973* : Калнынь Л. Э. Опыт моделирования системы украинского диалектного языка. Москва: Наука, 1973. 400 с.

69. *Каринский 1928* : Каринский Н. М. Язык образованной части населения г. Вятки и вятские говоры. *Учен. зап. Ин-та языка и литературы (РАНИОН)*. Т. III. 1928. С. 43–66.

70. *Клепикова 1964*: Клепикова Г. П. О характеристике системы ударения одного переходного гуцульско-покутского говора. *Краткие сообщения Ин-та славяноведения АН СССР: Славянская и балтийская акцентология: сб. статей*. Вып. 41. Москва: Наука, 1964. С. 40–54.

71. *Клименко 2007 а* : Клименко Н. Ф. Апокопа. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 31.

72. *Клименко 2007 б* : Клименко Н. Ф. Синкопа. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 606.

73. *Кобилянський 1928* : Кобилянський В. В. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття. *Український діалектологічний збірник*. Кн. 1. Київ: Друкарня Української Академії наук, 1928. 180 с.

74. *Кобиринка 2010* : Кобиринка Г. Літературно-діалектна взаємодія південно-західних говорів та питання норми на акцентному рівні. *Мовознавчі студії*. Вип. 3. Дрогобич: Швидкодрук, 2010. С. 129–138.

75. *Кобиринка 2012* : Кобиринка Г. Проблеми дослідження парокситонного наголосу в українських говірках. *Акцентологія. Етимологія. Семантика. До 75-річчя академіка НАН України В. Г. Складаренка*. Київ: Наук. думка, 2012. С. 121–133.

76. *Кобиринка 2015* : Кобиринка Г. Діалектний текст як джерело дослідження наголошення особових займенників. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Відп. ред. П. Ю. Гриценко. Київ: КММ, 2015. С. 166–175.

77. *Ковалик 1965* : Ковалик І. І. Деякі загальнотеоретичні питання перспективної діалектології (на матеріалах процесу літературної нормалізації живої народно-розмовної мови населення сучасної Львівщини). *Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення*. Відп. ред. І. К. Білодід. Київ: Наук. думка, 1965. С. 234–252.

78. *Король 2007* : Король Л. Проект питальника для виявлення особливостей польської іменної словозміни в мовленні учнів шкіл міста Львова з польською мовою викладання. *Вісник Львів. ун-ту. Серія філологічна*. Вип. 40 (Ч. 2). Львів, 2007. С. 135–142.

79. *Король 2009* : Король Л. Регіональні особливості словозміни польських іменників та прикметників (на матеріалі питальника для учнів шкіл міста Львова з польською мовою викладання). *Пробл. слов'янознавства: міжвід. наук. зб.* Вип. 58. 2009. С. 231–237.

80. *Короткий словник львівської гвари 2004* : Короткий словник львівської гвари. Упоряд. Л. Козак. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2004. № 36. С. 51–71.

81. *Короткий словник львівської гвари* : Короткий словник львівської гвари / [упоряд. Л. Козак]. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2004. № 36. С. 51–71. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n36-1texts/gwara.htm>

82. *Косоноцька 2010* : Косоноцька Х. Мовна ситуація Львова. *Лариса Масенко. Нариси з соціолінгвістики*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. С. 167–169.

83. *Костів 2003 а* : Костів О. Статичне і динамічне у визначенні ареалу обниження наголошених голосних переднього ряду. *Діалектологічні студії. I. Мова в часі і просторі*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. С. 213–222.

84. *Костів 2003 б* : Костів О. М. Динаміка і статика в діалектних просторових конструкціях (на матеріалі II тому АУМ) [Текст]: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 Костів Оксана Миколаївна; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2003. 207 с.

85. *Коцовский, Огоновский 1912* : Коцовский В., Огоновский І. Методична грамати́ка руско́ї мови (друге, поправлене виданє). Львів, 1912. 98 с.

86. *Коць-Григорчук 2002* : Коць-Григорчук Л. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. Нью Йорк. Львів, 2002. 268 с. (Наукове товариство ім. Шевченка в Америці. Філологічна секція. Мовознавча серія).

87. *Кочубей а* : Кочубей Л. Російська мова в україномовному Львові. *Наукові записки. Серія Філологічні науки*. Вип. 86. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nz/Fil/2009_86/statti/44.pdf

88. *Кочубей б* : Кочубей Л. Украинские заимствования и переключение языкового кода в устной русской речи этнических русских г. Львова: социолінгвістический очерк. URL: https://docviewer.yandex.ru/?url=http%3A%2F%2Fwww.kntu.kr.ua%2Fdoc%2Fzb_10_2%2Fstat_10_2%2F02.doc&name=02.doc&lang=ru&c=5855a6f187d7

89. *Курило 1928* : Курило О. Спроба пояснити процес зміни о, е в нових закритих складах у південній групі українських діалектів (з мапою Поділля). *Іст.-філол. від Всеукр. акад. наук*. У Києві: З друк. Всеукр. акад. наук, 1928. (Постійна комісія історії української мови / за головування акад. Аг. Кримського, вип. 2). 96 с.

90. *Курс сучасної української літературної мови 1951* : Курс сучасної української літературної мови. За ред. Л. А. Булаховського. Київ: Рад. школа, 1951. Ч. I. 519 с.

91. *Ларин 1928 а* : Ларин Б. А. К лингвистической характеристике города (несколько предпосылок). *Известия Государственного педагогического института им. А. И. Герцена*. Ленинград, 1928. Вып. I. С. 175–185.

92. *Ларин 1928 б* : Ларин Б. А. О лингвистическом изучении города. *Русская речь*. Под ред. проф. Л.В. Щербы. Ленинград: Akademia, 1928. Вып. III. С. 61–75.

93. *Ларін 1928*: Ларін Б. О. Мовний побут міста. *Червоний шлях*. Вип. 5–6. Харків, 1928. С. 190–198.

94. *Левицька 2007* : Левицька М. Я. Словник мовно-літературної практики часописів Львова (20 – 30-ті роки XX століття). Львів: УАД, 2007. 316 с.

95. *Лекомцева, Толстая 1968* : Лекомцева М. И., Толстая С. М. Фонологический комментарий к полесским диалектам. *Полесье (лингвистика, археология, топонимика)* 1968. Отв. ред. В. В. Мартынов, Н. И. Толстой. Институт славяноведения АН СССР. Москва: Наука, 1968. С. 47–66.

96. *Леонова 1953*: Леонова М. До характеристики говірок північних районів Буковини. *Наукові записки Чернівецького університету*. Т. XXXI. Серія філологічних наук. Вип. 7. Питання історії і діалектології східнослов'янських мов. Чернівці, 1953. С. 89–103.

97. *Лесюк 2014* : Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині. Монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. 732 с.

98. *Луньо 2013* : Луньо Л. Є. Соціальна природа імені людини (на матеріалі метричних книг латинською, українською та польською мовами, XIX – перша половина XX ст.): автореф. дис. ... канд. філол. Наук. Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2013. 20 с.

99. *Мазури* : Мазури (Польща). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Мазури_\(Польща\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Мазури_(Польща))

100. *Макарова 2004*: Макарова И. Д. Языковая ситуация в Любляне и особенности люблянской разговорной речи: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.03. Москва, 2004. 256 с.
101. *Макдэвид 1975* : Макдэвид Р. И. мл. Диалектные и социальные различия в городском обществе. *Новое в лингвистике*. Москва: Прогресс, 1975. Вып. VII. Социолингвистика. С. 363–382.
102. *Мартине 1960* : Мартине А. Принцип экономии в фонетических изменениях. *Проблемы диахронической фонологии*. Перевод с французского А. А. Зализняка. Ред. и вступ. статья В. А. Звегинцева. Москва: Издательство иностранной литературы, 1960. 260 с.
103. *Мартинова 2003* : Мартинова Г. І. Середньонаддніпрянський діалект: фонологія і фонетика. Черкаси: Тясмин, 2003. 368 с.
104. *Мартинова 2009* : Мартинова Г. І. Фонологічна система мішаної говірки. *Мовознавчий вісник: Зб. наук. пр. на пошану проф. Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя*. МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси, 2009. Вип. 8. С. 27–38.
105. *Масенко 2007* : Масенко Л.Т. Койне. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 269–270.
106. *Матвіяс 1998* : Матвіяс І. Варіанти української літературної мови. Київ: НАН України. Ін-т укр. мови, 1998. 162 с.
107. *Матвіяс 2011* : Матвіяс І. Г. Особливості фонетичної системи західноукраїнському варіанті літературної мови. *Мовознавство*. 2011. № 4. С. 16–21.
108. *Меліка 1971* : Меліка Г. І. Проблеми фонетичної та фонологічної інтерференції у міжмовному контактуванні (на матеріалі українського, мадярського та німецького мовних ідіомів м. Мукачева). Ужгород, 1971. 268 с.
109. *Мовна 2008* : Мовна М. Рецензія на видання: Левицька М. Я. *Словник мовно-літературної практики часописів Львова (20 – 30-ті рр. XX ст.)*.

Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника . 2008. № 1. С. 599–602.

110. *Мовна 2013* : Мовна М. Словник львівської говірки першої третини ХХ ст. Львів: Наук. тов-во ім. Шевченка, 2013. 160 с.

111. *Могила 1983* : Могила А.П. Зміни приголосних звуків на стику морфем в українській мові. *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі. Тези доп. XV республіканської діалектологічної наради*. Житомир, 1983. С. 116–117.

112. *Нередкова 2011* : Нередкова С. Українське мовлення соціуму Луганська: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луганськ, 2011. 507 с.

113. *Ніколенко 2010* : Ніколенко В. *Leopolis multiplex* (лінгвістична пастораль). *Соціолінгвістичні студії*. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 202–204.

114. *Німчук 1999* : Німчук В.В. Проблеми українського правопису в ХХ ст. *Український правопис (проект найновішої редакції)*. Київ, 1999. С. 242–333.

115. *Німчук 2002* : Німчук В.В. Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст. ст. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. 116 с.

116. *Огієнко 1925* : Огієнко І. Чистота й правильність української мови. Підручник для вивчення української літературної мови. Популярний курс з історичним освітленням. Львів: Видання книгарні Арнольда Бардаха. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1925. 214 с.

117. *Огорілко 2014* : Огорілко О. В. Синтаксичні особливості сучасної польськомовної преси в Україні [Текст]: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.03. Огорілко Оксана Володимирівна; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ, 2014. 20 с.

118. *Осташ 2009* : Осташ Л. Р. Власні назви діляниць та історичних частин м. Львова: минуле і сучасне. *Студії з ономастики та етимології*. НАН

України, Ін-т укр. мови; редкол.: В. П. Шульгач (відп. ред.) [та ін.]. Київ: «Довіра», 2009. С. 117–130. («Бібліотека української ономастики»).

119. *Павлюк 1958* : Павлюк Н. Украинские говоры Мараморощины области Бая-Маре Румынской Народной Республики: автореф. ... канд. філолог. наук. Харьков, 1958. 18 с.

120. *Палінська 2009* : Палінська О. Регіолект сучасного Львова: контактнo-мовні процеси. *Магістр гри слова. Філологічні дослідження, присвячені 60-річчю професора Флорія Сергійовича Бацевича*. Уклали О. Ясіновська, Л. Сваричевська. Львівський національний університет імені Івана Франка. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2009. С. 294–306.

121. *Палінська 2010* : Палінська О. Класичний львівський регіолект і його сучасні інтерпретації. *Мова і суспільство*. Вип. 1. Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. С. 174–179.

122. *Палінська 2012* : Палінська О. Ставлення мовців до «львівського мовлення» (методика «парних масок»). *Мова і суспільство*. Вип. 3. 2012. С. 257–264.

123. *Панькевич 1938* : Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей. Частина І. Звучня і морфологія. Др. Іван Панькевич. Прага. 1938. 550 с.

124. *Підкуймуха 2016* : Підкуймуха Л. М. Лексичний склад західноукраїнського варіанта літературної мови (на матеріалі художніх текстів львівських письменників першої пол. XX ст.): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2016. 336 с.

125. *Підкуймуха 2020* : Підкуймуха Л. Мова Львова, або коли й батяри говорили. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2020. 320 с.

126. *Попова 1971* : Попова Т. В. Вокалізм однієї гуцульської говірки. *Праці XXII Респуб. діалект. наради*. Київ: Наук. думка, 1971. С. 79–87.

127. *Приступа 1957* : Приступа П. І. Говірки Брюховицького району Львівської області. К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1957. 136 с.

128. *Пура 1958* : Пура Я. О. Говірки західної Дрогобиччини. Ч. I. Львів: ЛДПІ, 1958. 85 с.
129. *Пшепюрська-Овчаренко 2007* : Пшепюрська-Овчаренко М. Мова українців Надсяння. Вступ та редакція М. Лесів. Зібрав і до друку підготував В. Пилипович. Том XI. Перемишль: Перемиська бібліотека, 2007. 299 с.
130. *Рабій-Карпинська 2011*: Рабій-Карпинська С. Бойківські говірки. Збірник статей. Вступ та редакція М. Лесів. Зібрав і до друку підготував В. Пилипович. Том XVIII. Перемишль, 2011. 187 с.
131. *Разновидности городской устной речи 1988* : Разновидности городской устной речи: Сборник научных трудов. Отв. ред. акад. Д. Н. Шмелев, д.ф.н. Е. А. Земская. Москва: Наука, 1988. 264 с.
132. *Республіканська наукова конференція, присвячена вивченню українського усного мовлення 1968* : Республіканська наукова конференція, присвячена вивченню українського усного мовлення: Тези доповідей. Київ: Рад. школа, 1968. 143 с.
133. *Реформатский 1979* : Реформатский А. А. Компрессивно-аллегроявая речь (в связи с ситуацией говорения). *Очерки по фонологии, морфонологии и морфологии*. Москва: Наука, 1979. 103 с.
134. *Реформатский 1999* : Реформатский А. А. Введение в языковедение. Под ред. В. А. Виноградова. Москва: Аспект Пресс, 1999. 536 с.
135. *Рудницький 1952* : Рудницький Я. Львівський говір. *Наш Львів. Ювілейний збірник: 1252–1952*. Мюнхен, 1952. С. 79–84. URL: <http://zbruc.eu/node/3253>
136. *Русская разговорная речь. Фонетика. Морфология. Лексика. Жест 1983* : Русская разговорная речь. Фонетика. Морфология. Лексика. Жест. Отв. ред. Е. В. Земская. Москва: Наука, 1983. 238 с.
137. *Санченко 2009* : Санченко Є. М. Елітарна мовна особистість: від діалектних витоків до літературної мови. Рукопис: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Луганськ, 2009. 185 с.

138. Селіванова 2006 : Селіванова О. *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
139. Синявський 1931 : Синявський О. *Норми української літературної мови*. Харків- Київ: Література й мистецтво, 1931. 368 с.
140. Сікора 2001 : Сікора Г. *Львівське мовлення як об'єкт лінгвоукраїністики. Волинь – Житомищина*. Житомир: Ред.-вид. відділ Житомирського педагог. ун-ту імені І. Франка, 2001. С. 162–170.
141. Сікора 2014 : Сікора Г. В. Редукція слова у мовленні львів'ян. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст [тези доповідей міжнародної конференції]*. За ред. П. Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2014. С. 442–445.
142. Сікора 2015 а : Сікора Г. Про одну із тенденцій розвитку сучасної української мови. *Jahrbuch der V. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht»*. Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2014 Herausgegeben von Olena Novikova, Peter Hilkes, Ulrich Schweier Verlag Otto Sagner, München. Berlin, 2015. S. 177–188.
143. Сікора 2015 г : Сікора Г. В. Прийменник *по* в сучасному львівському мовленні. *Культура слова*. Вип. 82. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. С. 47–55.
144. Сікора 2015 б : Сікора Г. В. Алегроформи у сучасному львівському мовленні. *Діалектологічні студії. 10: Традиції та новаторство в сучасних діалектологічних студиях*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. М. Крип'якевича НАНУ, 2015. С. 161–175.
145. Сікора 2015 в : Сікора Г. В. Львівське мовлення в термінах та визначеннях. *Термінологічний вісник*. Київ: Ін-т укр. мови НАН України, 2015. Вип. 3 (2). С. 62–80.
146. Сікора 2016 : Сікора Г. В. Текст міста як лінгвістичний феномен. *Українська мова*. 2016. № 4. С. 122–135.

147. *Сікора 2017 а* : Сікора Г. В. Акцентуаційні особливості сучасного львівського койне. *Література та культура Полісся*. Вип. 86. Серія «Філологічні науки». № 8. Ніжин: Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя, 2017. С. 163–178.

148. *Сікора 2017 б* : Сікора Г. В. Високе функційне навантаження окремих приголосних фонем у сучасному львівському койне. *Лінгвістика: зб. наук. пр.* Старобільськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». 2017. № 1 (36). С. 88–103.

149. *Сікора 2017 в* : Сікора Г. В. Із спостережень над фонетичними особливостями іншомовних лексичних запозичень у сучасному мовленні мешканців Львова. *Студії з діалектології. Матеріали і дослідження*. Вип. 1. Київ, 2017. С. 108–116.

150. *Сікора 2018 а* : Сікора Г. Львів у калейдоскопі лексикографії. *Діалектологічні студії 11: Слово – словник – корпус*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2018. С. 63–82.

151. *Сікора 2018 б* : Сікора Г. Мовний світ Львова [тези]. *VII Міждисциплінарні гуманітарні читання, присвячені 100-річчю Національної академії наук України: тези доповідей Міжнародної наукової конференції, 21 листопада 2018 року, м. Київ*. Відп. ред. Г. В. Боряк, А. В. Блануца. Київ, 2018. С. 116–118.

152. *Сікора 2018 в* : Сікора Г. В. Реконструкція як прийом моделювання міського мовлення у діяхронії (до історії дослідження львівського койне). *Лінгвістика: зб. наук. пр.* Гол. ред. К. Д. Глуховцева. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. № 2 (39). С. 51–66.

153. *Сікора 2019* : Сікора Г. В. Галицькі граматики як джерело дослідження львівського койне. *Діалектологічні студії 12*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. М. Крип'якевича НАН України, 2019. С. 118–125.

154. *Сікора 2020* : Сікора Г. Фонетична варіантність у сучасному львівському мовленні. *Діалектологічні студії 13: Збірник пам'яті Наталі Хобзей*. Відп. ред. П. Гриценко, Т. Ястремська; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. С. 230–239.

155. *Сікора-Литвин 2010 а* : Сікора-Литвин Г. В. Мовний етикет Львова: формули ввічливості. *Мова і культура*. Вип. 13. Том V (141). К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 192–204.

156. *Сікора-Литвин 2010 б* : Сікора-Литвин Г. В. Формули ввічливості з компонентом *прошу* як особливість у мовленні Львова. *Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство: Тези доповідей Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених, Київ, 21–23 квітня 2010 року*. К.: ІАЦ «Спейс-Інформ»; ФОП Гудименко, 2010. С. 43–47.

157. *Сікора-Литвин 2012* : Сікора-Литвин Г. В. Вказівні частки у сучасному львівському мовленні. *Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство: Тези доповідей II Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених*. Київ, 24–26 квітня 2012 р. Київ: ІУМ НАНУ, 2012. – С. 65–69.

158. *Сімович 2005 а* : Сімович В. «Великоукраїнські» вислови. *Праці у двох томах. Том 1: Мовознавство*. Упорядкування і передмова Людмили Ткач. Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. С. 274–278.

159. *Сімович 2005 б* : Сімович В. Дещо про нашу купецьку мову. *Сімович В. Праці у двох томах. Том 1: Мовознавство*. Упорядкування і передмова Людмили Ткач. Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. С. 279–282.

160. *Сімович 2005 в* : Сімович В. На теми мови. *Сімович В. Праці у двох томах. Том 1: Мовознавство*. Упорядкування і передмова Людмили Ткач. Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. С. 236–271.

161. *Сімович 2005 г* : Сімович В. Наша товариська мова. *Сімович В. Праці у двох томах. Том 1: Мовознавство*. Упорядкування і передмова Людмили Ткач. Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. С. 283–289.

162. *Сімович 2005 д* : Сімович В. Один гін і сто перепон (Наші «швейцарці»). *Сімович В. Праці у двох томах. Том 1: Мовознавство*.

Упорядкування і передмова Людмили Ткач. Чернівці: Книги – XXI, 2005. С. 300–302.

163. *Сімович 2005 е* : Сімович В. Рідна мова й інтелектуальний розвій дитини. *Сімович В. Праці у двох томах. Том 1: Мовознавство*. Упорядкування і передмова Людмили Ткач. Чернівці: Книги – XXI, 2005. С. 290–299.

164. *Сімович 2005 є* : Сімович В. Театр і культурна мова. *Сімович В. Праці у двох томах. Том 1: Мовознавство*. Упорядкування і передмова Людмили Ткач. Чернівці: Книги – XXI, 2005. С. 305–307.

165. *Сімович 2005 ж* : Сімович В. Хто у нас знає мову. *Сімович В. Праці у двох томах. Том 1: Мовознавство*. Упорядкування і передмова Людмили Ткач. Чернівці: Книги – XXI, 2005. С. 228–235.

166. *Скляренко 2007 а* : Скляренко В. Г. Наголос діалектний. *Українська мова. Енциклопедія*. К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 405.

167. *Скляренко 2007 б* : Скляренко В. Г. Просодія. *Українська мова. Енциклопедія*. К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 557.

168. *Словник галицького діалекту* : Словник галицького діалекту. URL: <https://ukrainiantraditions.wordpress.com/мова-древлян/словник-галицького-діалекту/>

169. *Словник діалектизмів 2006* : Словник діалектизмів [упоряд. В. В. Сокіл]. *Львів в українському фольклорі*. Упорядник В. В. Сокіл. Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2006. С. 273–275.

170. *Словник іншомовних і маловживаних слів 2004* : Словник іншомовних і маловживаних слів [укл. К. Курилишин]. *Надрага О. Серед львівських парків*. Упоряд. К. Курилишин. Львів: ЛА «ПРАМІДА», 2004. С. 271–289.

171. *Словник львівського балаку 1*: Словник львівського балаку. *Львівська Вікіпедія*. URL: <http://lvivforever.org.ua>

172. *Словник львівського балаку 2: Словник львівського балаку*. URL: <http://www.ukrcenter.com/Форум/26832/Словник-Львівського-Балаку>.
173. *Словничок злодійської мови Львова 2001* : Словничок злодійської мови Львова. Козицький А. М., Білостоцький С. М. Кримінальний світ старого Львова. Львів: Афіша, 2001. С. 204–210.
174. *Степанов 2004* : Степанов Є.М. Російське мовлення Одеси. Одеса: Астропринт, 2004. 496 с.
175. *Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика 1969* : Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. За заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. 236 с.
176. *Тараненко 2007 а* : Тараненко О. О. Алегроформи . *Українська мова: Енциклопедія*. К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 18.
177. *Тараненко 2007 б* : Тараненко О. О. Мода в мові. *Українська мова. Енциклопедія*. К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 384.
178. *Тимошенко 1962* : Тимошенко П. Д. Взаємозв'язки між фонетичними і морфологічними явищами в українській мові. *Питання історичного розвитку української мови. Праці Міжвузівської наукової конференції, що відбулася в Харкові 15 – 20 грудня 1959 р., присвяч. V Міжнародному з'їздові славістів, п. Д. Тимошенко*. Харків, 1962. С. 180–192.
179. *Тимошенко 1965* : Тимошенко П. Д. Афере́за в українській мові. *Праці XI Республіканської діалектологічної наради*. Відп. ред. Ф. Т. Жилко. Київ: Наук. думка, 1965. С. 106–124.
180. *Тимошенко 1972* : Тимошенко П. Д. Фонетичні і морфологічні особливості стильових різновидів української літературної мови. Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. Київ: Наук. думка, 1972. С. 70–87.
181. *Ткач 2000* : Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 1: Матеріали до словника. Чернівці: Рута, 2000. 408 с.

182. *Тлумачний словник львівської гвари* : Тлумачний словник львівської гвари // Вікісловник. URL:

http://uk.wiktionary.org/wiki/Додаток:Тлумачний_словник_львівської_гвари

183. *Тоцька 2007 а* : Тоцька Н. І. Гармонія голосних. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 94.

184. *Тоцька 2007 б* : Тоцька Н. І. Голосні звуки. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 107–108.

185. *Троян 1929* : Троян І. Приголосні фонemi українського літературного язика й вимова. *Збірник центральних державних курсів українознавства*. № 2. 1929. С. 38–51.

186. *Українське усне літературне мовлення 1967* : Українське усне літературне мовлення. Відп. ред. І. К. Білодід. Київ: Наук. думка, 1967. 308 с.

187. *Українські говірки південно-західного наріччя 2005* : Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти. Упор. Н. М. Глібчук. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. 235 с.

188. *Усне побутове літературне мовлення 1970* : Усне побутове літературне мовлення. Відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ: Наук. думка, 1970. 201 с.

189. *Фельштинський 2006* : Фельштинський Г. Словничок «босянської гвари». *Горбач О. Арго в Україні*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006 (Серія «Діалектологічна скриня»). С. 25–26.

190. *Хобзей 2013* : Хобзей Н. Галицька кухня в словах. *Незалежний культурологічний часопис Ї*. Ч. 73. 2013. URL: http://www.ji.lviv.ua/n73texts/Halycka_kuhnya_v_slovah.htm

191. *Хобзей 2010 а* : Хобзей Н. Дещо про запозичення в мовленні львів'ян у контексті говірок південно-західного наріччя. 2. *Діалектологічні студії* 9. *Запозичення та інтерференція*. Львів, 2010. С. 113–120.

192. *Хобзей 2010 б* : Хобзей Н. Дещо про запозичення в мовленні львів'ян у контексті південно-західного та північного наріч української мови. *Західнополіські говірки в просторі та часі: Волинь філологічна: текст і контекст*. Вип. 9. Луцьк: Редакційно-видавничий відділ Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2010. С. 163–172.
193. *Хобзей 2007* : Хобзей Н. Мовний простір Львова. *Історія Львова: У 3 т.* Редкол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів, 2007. Т. 3. С. 442–445.
194. *Хобзей 2008* : Хобзей Н. Опозиція СВІЙ – ЧУЖИЙ (ІНШИЙ) у мовному просторі Львова. *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*. Т. 20. 2008. S. 297–309.
195. *Хобзей 2018* : Хобзей Н. Слова з галицьких світів: лекція, прочитана в рамках культурного форуму «Галіціякульт» у Харкові 4 – 18 жовтня 2016 року. *Збруч*. 22.07.2018 р. Упорядники Андрій Квятковський, Неля Сауляк. URL: <https://zbruc.eu/node/81669>
196. *Хобзей 2009* : Хобзей Н. Слова і місто, або місто в словах. *Наталя Хобзей, Ксеня Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. Лексикон львівський: поважно і на жарт*. Львів, 2009. С. 9–40.
197. *Чемеркін 1995* : Чемеркін Г. Типологія фонологічних систем західнополіських говірок: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 1995. 24 с.
198. *Чередниченко 1950* : Чередниченко І. Г. Деякі особливості говірок Ужгородської округи Закарпатської обл. *Діалектологічний бюлетень*. Вип. II. Київ, 1950. С. 47–60.
199. *Чернышёв 1949* : Чернышёв В. И. Говор города Осташкова. *Материалы и исследования по русской диалектологии*. Москва – Ленинград, 1949. Т. II. С. 261–276.
200. *Чернышёв 1900* : Чернышёв В. И. Дополнения к сведениям о говоре г. Мещовска. *Сборник отд. Русского яз. и словесности имп. Академии наук*. Т. LXVIII. № 6. Санкт-Петербург: тип. Имп. АН, 1900. 36 с.

201. *Чернышѣв 1913* : Чернышѣв В. И. Как говорят в Петербурге. *Голос и речь*. 1913. № 1. С. 11–14; № 2. С. 5–8.
202. *Чуркина 1969* : Чуркина К. И. Эволюция произносительных норм в речи интеллигенции г. Красноярска: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Новосибирск, 1969. 19 с.
203. *Чучка 1965* : Чучка П. П. Деякі особливості українських говірок Брестського району Білоруської РСР. *Праці XI Республіканської діалектологічної наради*. Редкол.: Ф. Т. Жилко (відп. ред.), Н. Й. Марчук, І. Г. Матвіяс та ін. Київ: Наук. думка, 1965. С. 162–168.
204. *Чучка 1957* : Чучка П. П. Фонетичні зміни в південно-карпатських говірках околиці Ужгорода. *Наукові записки УжДУ. Діалектологічний збірник*. Т. XXVI, Ужгород, 1957. Вип. 2. С. 55–76.
205. *Шевельов 1996* : Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Львів-Нью-Йорк, 1996. 189 с.
206. *Шевельов 2002* : Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. 1054 с.
207. *Шевельов 1998* : Шевельов Ю. Поза книжками і з книжок. Київ: Вид-во «Час», 1998. 456 с.
208. *Шевельов 1987* : Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття. (1900 – 1941). Стан і статус. Нью-Йорк: Сучасність, 1987. 295 с.
209. *Шерех 1998* : Шерех (Шевельов) Ю. Так нас навчили правильних проізношень. *Шерех (Шевельов) Ю. Пороги і Запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології: в 3 т.* Харків: Фоліо, 1998. С. 203–249.
210. *Шило 2008* : Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія «Діалектологічна скриня»). 288 с.
211. *Шило 1957* : Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів: Вид-во Львівського педагогічного інституту, 1957. 254 с.

212. *Шило 1967* : Шило Г. Ф. Процеси нівеляції західноукраїнських говорів під впливом літературної мови. *Українське усне літературне мовлення*. Відп. ред. І. К. Білодід. Київ: Наук. думка, 1967. С. 161–166.

213. *Шило 1949* : Шило Г. Ф. Явище протези в слов'янських мовах. *Пит. слов'янського мовознавства. Кн. 2*. Наук. зап. Львів. держ. ун-ту, т. XI. Серія філологічна. Вип. 4. 1949. С. 229–247.

214. *Щерба 1974* : Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Под ред. Л. Р. Зиндер, М. И. Матусевич. Ленинград: Наука. Ленингр. отд-ние, 1974. 428 с.

215. *Яворська 1991* : Яворська Ю. Л. Польсько-українська інтерференція в польських говірках Житомирщини. *Дослідження з української діалектології: Збірник наукових праць*. Відп. ред.: П. Ю. Гриценко; АН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1991. С. 166–181.

216. *Ястремська 2011*: Ястремська Т. Діалектний простір Галичини: говірки української мови. *Українська мова в Галичині: історичний вимір*. Відп. Ред.. Я. Ісаєвич, М. Мозер, Н. Хобзей. Львів: Інститут української мови ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2011. С. 55–106.

217. *Bambetel* : Bambetel A. Józku i Mišku, «Studia 202». Maszynopis pięćdziesięciu audycji radiowych nadawanych przez Wrocławską Rozgłośnię Radiową.

218. *Bhatt, Kölsch 1998*: Bhatt Ch., Kölsch A. Eine Dokumentation der aktuellen Stadtsprache in Köln. Christa Bhatt & Markus Lindlar. Bonn : Bouvier Verlag, 1998. 190 p.

219. *Brzezina 1979* : Brzezina M. Języki mniejszości narodowych w tekstach literackich i folklorystycznych. I. Południowokresowa polszczyzna Żydów. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. DXXVII. Prace językoznawcze. Zeszyt 65*. Warszawa- Kraków : Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1979. 153 s.

220. *Dejna 1957* : Dejna K. Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny. *Prace językoznawcze Komitetu językoznawczego Polskiej Akademii Nauk 13*. Wrocław, 1957. 164 s.

221. *Domagalski 2018* : Domagalski S. Bałak lwowski: mowa przerwojennego Lwowa. Warszawa. Kraków. Lwów: Wydawnictwo AA. 2018. 254 s.
222. *Dunaj 1989* : Dunaj B. Język mieszkańców Krakowa. Część I. Zagadnienia teoretyczne, fonetyka, fleksja. *Prace językoznawcze*. Z. 88. Warszawa-Kraków : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989. 148 s.
223. *Estreicher 1903* : Estreicher K. Szwargot więzienny. Kraków. Warszawa: Nakładem księgarni D.E. Friedleina, 1903.
224. *Fellerer 2014* : Fellerer J. Miejska gwara lwowska do 1914 roku. Źródła i problemy badawcze. *Badania dialektologiczne. Stan, perspektywy, metodologia. Materiały konferencji naukowej «Gwara i tekst»*. Pod red. M. Raka i K. Sikory. Kraków, 27 – 28 września 2013 r. Kraków, 2014. S. 95–105.
225. *Furdal 1965* : Furdal A. W sprawie zasięgu niektórych właściwości polskiego dialektu kulturalnego. *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*. V. Wrocław, 1965. S. 233–254.
226. *Górawski 1982* : Górawski W. Słownik gwary lwowskiej. *Poradnik językowy*. Warszawa. 1982. № 2. S. 111–117.
227. *Gwara lwowska* : Gwara lwowska. Wikisłownik. URL: https://pl.wiktionary.org/wiki/Indeks:Polski_-_Gwara_lwowska
228. *Gruchmanowa, Witaszek-Samborska, Żak-Święcicka 1987* : Gruchmanowa M., Witaszek-Samborska M., Żak-Święcicka M. Mowa mieszkańców Poznania. Wydawnictwo: Wydawnictwo Poznańskie, 1987. 174 s.
229. *Gwara lwowska 1938* : Gwara lwowska. Opracowali uczniowie kl.IV Państwowego Gimnazjum XI we Lwowie pod kierunkiem d-ra H. Breita. *Przegląd Krajoznawczy* II. 1938. Z. 5. S. 85–87.
230. *Habela, Kurzowa 1989* : Habela J., Kurzowa Z. Lwowskie piosenki uliczne, kabaretowe i okolicznościowe do 1939 roku. Kraków: PWM, 1989. 344 s.
231. *Janów 1924 a* : Janów J. Błędy ortograficzne i gramatyczne w zadaniach polskich Rusinów lwowskich. *Język Polski. Rocznik IX. Drukarnia Uniwersytetu Jagiell.* W Krakowie, 1924. S. 12–16.

232. *Janów 1926* : Janów J. Gwara małoruska Moszkowiec i Siwki Naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych. Lwów, 1926. 232 s.
233. *Janów 1924 6* : Janów J. Jeszcze o błędach ortograficznych i gramatycznych w zadaniach polskich Rusinów lwowskich. *Język Polski*. Rocznik IX. Drukarnia Uniwersytetu Jagiell. W Krakowie, 1924. S. 51–52.
234. *Jaworskij 1901* : Jaworskij J. Kumać po lemersku: Przyczynek do słownika gwary lwowskiej. *Lud*. Lwów, 1901. T. 7. S. 276–281.
235. *Joachimiak, Marszałek, Mędelska 1999* : Joachimiak J., Marszałek M., Mędelska J. Uwagi o naleciałościach regionalnych w międzywojennej prasie wileńskiej i lwowskiej (próba porównania). *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*. Pod redakcją J. Riegera. T. 2. Studia i materiały Warszawa: Wydawnictwo Naukowe. Semper, 1999. S. 365–375.
236. *Jachimowska 1998* : Jachimowska K. Błędy językowe popełniane przez łodzian. *Acta Universitatis lodzensis folia linguistica*. № 37. 1998. S. 15–27.
237. *Karaś* : Karaś H. Charakterystyka dialektu wielkopolskiego. URL: <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=opis-dialektow&l2=dialekt-wielkopolski&l3=charakterystyka-dialektu>
238. *Krawczuk 2006* : Krawczuk A. Błędy gramatyczne studentów polonistyki lwowskiej spowodowane polsko-ukraińską interferencją. *Postscriptum polonistyczne*. Katowice: Szkoła Języka i Kultury Polskiej, 2006. № 2 (52). S. 137–154.
239. *Kresa 2019* : Kresa M. Filmowa stylizacja gwarowa na przykładzie lwowskiego bałaku w polskich filmach fabularnych (1936 – 2012). Warszawa: Wydano nakładem Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2019. 484 s.
240. *Kubiński 1923* : Kubiński R. Błędy ortograficzne i gramatyczne w zadaniach uczniów lwowskich. *Język Polski*. Z. VIII 5. 1923. S. 145–148.
241. *Kurek 1978* : Kurek H. Język miejski Dukli na tle sąsiednich gwar. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Prace Językoznawcze*. CDXCV. Kraków, 1978. Z. 59. S. 145–157.
242. *Kurek 1981* : Kurek H. Próba zastosowania metod statystycznych do badania fonetyki języka mówienego mieszkańców Krakowa (na przykładzie

wygłosowego -q). *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa*. T. 1. Kraków, 1981. S. 21–33.

243. *Kurek 1980* : Kurek H. Zróżnicowanie fonetyczne języka mówienego mieszkańców Krakowa (wybrane zagadnienia). Uniwersytet Jagielloński: nie publikowana rozprawa doktorska. 1980.

244. *Kurek 2008* : Kurek H. *Polszczyzna mówiona inteligencji*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego Wydanie I, 2008. 224 s.

245. *Kurka 1907* : Kurka A. *Słownik mowy złodziejskiej*. Wyd. III, zmienione i rozszerzone. Lwów, 1907.

246. *Kurka 2015* : Kurka A. *Słownik polsko-złodziejski z rozmówkami*. Warszawa: Wydawnictwo CM, 2015. 122 s.

247. *Kurzowa 1985* : Kurzowa Z. *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*. Wyd. II. Warszawa. Kraków: Państwowe Wydwo Naukowe, 1985. 551 s.

248. *Labov 1966* : Labov W. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics, 1966. 159 p.

249. *Łesiów 1957* : Łesiów M. *System fonetyczny gwary hutniańskiej. Rozprawy komisji językowej (Łódzkiego Towarzystwa Naukowego)*. T. V. Łódź, 1957. S. 131–153.

250. *Lehr-Spławiński 2006* : Lehr-Spławiński T. *O mowie Polaków w Galicji wschodniej. Język polski dawnych Kresów Wschodnich*. Pod redakcją J. Riegera. T. 3. Warszawa: Semper, 2006. S. 189–199 [передрук: *Język Polski II*. 1914. S. 40–51].

251. *Ludwikowski, Walczak 1922* : Ludwikowski W., Walczak H. *Żargon mowy przestępców. «Blatna muzyka»*. Ogólny zbiór słów gwary więziennej. Warszawa, 1922 [s. n.].

252. *Majkowska 2010* : Majkowska A. *Język miasta kluczem do jego bram. O współczesnej polszczyźnie polszczyźnie mówionej mieszkańców Częstochowy. Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Językoznawstwo*. 2010. Z. VII.

S. 107–122. URL: http://dlibra.bg.ajd.czyst.pl:8080/Content/1068/filologia_polska_7.-107.pdf

253. *Masalska, Dzięgiel 1999* : Masalska I., Dzięgiel E. Polszczyzna listów do redakcji «Gazety Lwowskiej» w latach 1995 – 1996. Język polski dawnych Kresów Wschodnich. Red. Janusz Rieger. T. 2. Warszawa, 1999. S. 387–402.

254. *Masalska 1999* : Masalska I. Kilka uwag o ukraineizmach i rusycyzmach słownikowych w języku powojennej inteligencji polskiej Lwowa. Studia nad polszczyzną kresową. T. IX. Warszawa, 1999. S. 223–228.

255. *Młotek 1989* : Młotek M. Gwara lwowska w pierwszym półwieczu XX wieku. *Materiały. Dokumenty źródła archiwalia*. Z. 5. Londyn: Instytut Polski i Muzeum im. Generała Sikorskiego, 1989. 79 s.

256. *Na wesolej lwowskiej fali 1991* : Na wesolej lwowskiej fali. Opracowanie i wybór Witold Szolginia. Warszawa: W–Warszawa: Wd-wo Polonia, 1991. 234 s.

257. *Nitsch 1913* : Nitsch K. O wzajemnym stosunku gwar ludowych i języka literackiego. *Język Polski. Rocznik I*. № 6. 1913. S. 177–179.

258. *Ogonowski 1880* : Ogonowski E. Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache. Lemberg, 1880. 244 s.

259. *Pacan 1999* : Pacan B. Uwagi o polszczyźnie przedstawiciela inteligencji lwowskiej pokolenia powojennego. Studia nad polszczyzną kresową. T. IX. Warszawa, 1999. S. 229–235.

260. *Pacan 2000* : Pacan B. Wpływ języka rosyjskiego i ukraińskiego na polszczyznę inteligencji lwowskiej pokolenia powojennego. *Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim*. Pod redakcją E. Wolnicz-Pawłowskiej i W. Szulowskiej. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper. 2000. S. 169–177.

261. *Parylak 1877* : Parylak P. Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej. I*. Kraków, 1877. S. 57–78.

262. *Pederson 1975* : Pederson L. The urban language series. *American speech: A Quarterly of Linguistic Usage*. Columbia Press, 1975. Vol. 50.

263. Piętkowa 1979 : Piętkowa R. Socjologiczne uwarunkowania wariantywności fonetycznej w języku mówionym katowiczan. *Socjolingwistyka*. 2. 1979. S. 105–120.
264. Pipczyńska 1978 : Pipczyńska J. Różnice fonetyczne w mowie dwu pokoleń łodzian. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*. 1978. T. 24. S. 73–83.
265. Pluta 2002 : Pluta F. Charakterystyka lwowskiego języka «bosańskiego». *Język w przestrzeni społecznej*. Red. nauk. Stanisław Gajda, Kazimierz Rymut, Urszula Żydek-Bednarczuk. Opole: Uniwersytet Opolski. Instytut Filologii Polskiej; Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2002. S. 167–174.
266. Rak 2016 : Rak M. Kilka uwag o socjolekcie przestępczym w polszczyźnie przedwojennego Lwowa. *Socjolingwistyka XXX*. Kraków, 2016. S. 133–145.
267. Rak 2015 : Rak M. *Kumasz po lemersku?* O socjolekcie przestępczym w polszczyźnie przedwojennego Lwowa. *Діалектологічні студії. 10: Традиції та новаторство в сучасних діалектологічних студіях*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. М. Крип'якевича НАНУ, 2015. С. 430–439.
268. Rak 2010 : Rak M. Zapożyczenia we frazeologii polszczyzny Lwowa na materiale *Słownika Zofii Kurzowej*. *Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. М. Крип'якевича НАНУ, 2010. S. 105–112.
269. Rykiel 1963 : Rykiel B. O języku Wilczków mieszczan lwowskich XVII w. *Poradnik Językowy*. Z. 1 (206). 1963. S. 32–39.
270. *Same Hece czyli Wesoła Lwowska Fala* 1991: Same Hece czyli Wesoła Lwowska Fala. Red. M. Bucik, B. Waleński. Opole: Oficyna Wydawnicza, 1991. 223 s.
271. *Słownik bałaku lwowskiego* : Słownik bałaku lwowskiego. Uzupełniony na podstawie «Lwowskie piosenki uliczne, kabaretowe i okolicznościowe do 1939 roku» J. Habeli i Z. Kurzowej; [opracował 20.12.2009 r. Zbyszek Maderski (prawie Lwowiak)]. URL: [http://www.stankiewicz.e.pl/ludobojstwo/lwowska_gwara.html]

272. *Schlobinski 1987* : Schlobinski P. Stadtsprache Berlin. Eine soziolinguistische Untersuchung. Dittmar N. (Hg). Soziolinguistik und Sprachkontakt, Berlin-New York: Walter de Gruyter, Bd. 3, 1987. S. 4–227.

273. *Seiffert-Nauka 1992* : Seiffert-Nauka I. Dawny dialekt miejski Lwowa. Cz. I. Gramatyka. Cz. II. Słownik. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1992. 172 s.

274. *Smułkowa 1996* : Smułkowa E. Uwagi o języku starszego pokolenia inteligencji lwowskiej A.D. 1989/1990. *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*. Pod redakcją J. Riegera. Warszawa: Semper, 1996. T. 1. Studia i materiały. S. 223–256.

275. *Słownik naszych dziadków bałaku lwowskiego* : Słownik naszych dziadków bałaku lwowskiego. URL: <http://www.czyski1350.republika.pl/slownik.htm>

276. *Sojka-Masztalerz 2000* : Sojka-Masztalerz H. Kilka uwag o zjawiskach składniowych we współczesnej polszczyźnie lwowian. *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich: opis, konfrontacja, przekład*. L. Pisarek, J. Sokołowski [red.]. Wrocław: Slavica Wratislaviensia 107, 2000. S. 107–113.

277. *Sojka-Masztalerz 2010* : Sojka-Masztalerz H. Nazwiska współczesnych mieszkańców Wrocławia i Lwowa mające w swych podstawach nazwy gatunkowe ptaków. *Nazwy własne a społeczeństwo*. R. Łobodzińska [red.]. T. 1. Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM, 2010. S. 377–394.

278. *Sojka-Masztalerz 1999* : Sojka-Masztalerz H. Niektóre zjawiska słowotwórcze i leksykalne we współczesnej polszczyźnie lwowian. *Studia nad polszczyzną kresową*. Pod red. J. Riegera. T. IX. Warszawa, 1999. S. 237–247.

279. *Sojka-Masztalerz 1997* : Sojka-Masztalerz H. Zjawiska fonetyczne we współczesnej polszczyźnie lwowian. *Poradnik Językowy*. № 1. 1997. S. 53–67.

280. *Sojka-Masztalerz 2012* : Sojka-Masztalerz H. Zjawisko deprecjacji językowej w codziennej «Gazecie Lwowskiej. Dzienniku dla Dystryktu Galicyjskiego». *Zjawisko nobilitacji i deprecjacji w języku. Słowa i teksty [Mechanizmy funkcjonowania języka 2]*. 2012. S. 261–275.

281. *Stieber 1946* : Stieber Z. Wymowa łódzkiej inteligencji. *Język Polski*. XXVI. 1946. S. 149–150.

282. *Urbańczyk 1962* : Urbańczyk S. Zarys dialektologii polskiej. Wyd. 2. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962. 98 s.

283. *Wajda, Vogelfänger 1989* : Wajda K., Vogelfänger H. Szczepko i Tońko. DIALOGI radjowe z «Wesołej Lwowskiej Fali». Lwów: Ossolineum, 1989 (reprint z 1934). 154 s.

284. *Wolnicz-Pawłowska, Borkowska 2000* : Wolnicz-Pawłowska E., Borkowska M. Z dziejów imiennictwa ormiańskiego w Polsce. Imiona ormiańskich benedyktynek we Lwowie. *Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim: prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi*. Warszawa, 2000. S. 281–289.

285. *Ziłyński 1932* : Ziłyński J. Opis fonetyczny języka ukraińskiego. *Prace komisji językowej*. Kraków: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności, 1932. Wr. 19. 168 s.